

BITI LGBTI U ISTOČNOJ EVROPI: IZVEŠTAJ ZA SRBIJU

Participativni pregled i analiza pravnog, institucionalnog, političkog i društveno-ekonomskog okruženja za lezbejske, gej, biseksualne, transrodne i interseksualne osobe i civilno društvo

SRBIJA

BITI LGBTI IZVEŠTAJ

Empowered lives.
Resilient nations.

Ovaj izveštaj je deo podregionalnog projekta "Biti LGBTI u istočnoj Evropi" koji UNDP sprovodi u partnerstvu sa civilnim društvom i u saradnji sa LGBTI Asocijacijom za jednaka prava (ERA). U Srbiji je projekat realizovan sa sledećim partnerima: Asocijacija Duga i Civil Rights Defenders.

Izjava o odricanju odgovornosti:

Ovaj izveštaj je nastao uz finansijsku pomoć Agencije Sjedinjenih američkih država za međunarodni razvoj (USAID). Sadržaj ovog izveštaja isključiva je odgovornost autora i ne može se ni pod kojim uslovima smatrati da odražava poziciju USAID-a, Vlade SAD niti ostalih agencija koje se pominju u ovom izveštaju.

Stavovi izneti u ovoj publikaciji su izraženi od strane autora i ne predstavljaju nužno stavove Ujedinjenih nacija, uključujući UNDP ili države članice UN.

Copyright © UNDP 2017
United Nations Development Programme
Rosemary Kumwenda (M.D.)
Regional Team Leader Eastern Europe and Central Asia (EECA)
HIV, Health and Development

Sadržaj

Skraćenice	5
O izveštaju	7
Zahvalnice	7
Ključni nalazi	8
Društveni stavovi	8
Pravni i institucionalni okvir	8
Zaštita prava LGBTI osoba u Srbiji	8
Glavne preporuke	10
1. Uvod: Položaj LGBTI osoba u srpskom društvu	11
2. Ljudska prava LGBTI osoba u Srbiji	13
2.1 Pregled pravnog i političkog okvira	13
2.2 Državne institucije	15
3. Zaštita prava LGBTI osoba u Srbiji: izabrane teme	16
3.1 Sigurnost i zločini iz mržnje	16
3.2 Govor mržnje	17
3.3 Sloboda mirnog okupljanja	19
3.4 Prava istopolnih partnera	20
3.5 Obrazovanje	22
Diskriminatorni sadržaj u udžbenicima	23
Vršnjačko nasilje i nasilničko ponašanje	24
3.6 Prava iz oblasti rada	25
Prava trans osoba iz oblasti rada	26
LGBTI osobe u vojsci	26
3.7 Zdravstvo	27
Trans osobe i pristup zdravstvenim uslugama	28
Osobe koje žive sa HIV-om	28
Interseksualne osobe	29
3.8 Pristup trans osoba dokumentima	30
3.9 Azil	31
3.10 Pristup pravdi	31
4. LGBTI organizacije u Srbiji	34
5. Kratak pregled identifikovanih nedostataka i preporuke	35
5.1 Glavni nedostaci u odnosu na pravni i strateški okvir i preporuke	36
5.2 Glavni nedostaci i preporuke u odnosu na primenu propisa koji zabranjuju diskriminaciju ...	37
Bibliografija	39
Izveštaji	39
Publikacije i članci	40
Strategije i akcioni planovi	40
Objave i medijski izveštaji	41
Ispitivanja javnog mnjenja	42
Preporuke UN i SE	42
Odluke USS	43
Odluke i preporuke PZR	43
Odluke ESLJP	43
Ostali izvori	44
Endnote	45

Skraćenice

AIDS – SINDROM STEČENE IMUNODEFICIJENCIJE
BCLJP – BEOGRADSKI CENTAR ZA LJUDSKA PRAVA
CSR – CENTAR ZA SOCIJALNI RAD
EK – EVROPSKA KOMISIJA
ESLJP – EVROPSKI SUD ZA LJUDSKA PRAVA
EU – EVROPSKA UNIJA
GFATM – GLOBALNI FOND ZA BORBU PROTIV SIDE, TUBERKULOZE I MALARIJE
GSA – GEJ STREJT ALIJANSA
HIV – VIRUS HUMANE IMUNODEFICIJENCIJE
ILGA – MEĐUNARODNA ASOCIJACIJA LEZBEJKI, GEJ, BISEKSUALNIH, TRANS I INTERSEKS OSOBA
IVKD – INTRAVENSKI KORISNICI DROGE
KSR – KOMERCIJALNI/E SEKSUALNI/E RADNICI/E
LGBTI – LEZBEJKE, GEJ, BISEKSUALNE, TRANS, INTERSEKS
MSM – MUŠKARCI KOJI IMAJU SEKS SA MUŠKARCIMA
MUP – MINISTARSTVO UNUTRAŠNJIH POSLOVA
NDI – NACIONALNI DEMOKRATSKI INSTITUT
NVO – NEVLADINA ORGANIZACIJA
OCD – ORGANIZACIJA CIVILNOG DRUŠTVA
PEP – POSTEKSPOZICIONA PROFILAKSA
PIJZZPL – POVERENIK ZA INFORMACIJE OD JAVNOG ZNAČAJA I ZAŠTITU PODATAKA O LIČNOSTI
PREP – PREEKSPOZICIONA PROFILAKSA
PZR – POVERENIK ZA ZAŠTITU RAVNOPRAVNOSTI
RS – REPUBLIKA SRBIJA
SE – SAVET EVROPE
SORI – SEKSUALNA ORIJENTACIJA I RODNI IDENTITET
TRANS – KROVNI TERMIN ZA OSOBE ČIJI SE RODNI IDENTITET/I RAZLIKUJE/U OD POLA/RODA NA ROĐENJU
UN – UJEDINJENE NACIJE
UNHCR – VISOKI KOMESARIJAT UJEDINJENIH NACIJA ZA IZBEGLICE
UNICEF – DEČIJI FOND UJEDINJENIH NACIJA
UNDP – PROGRAM UJEDINJENIH NACIJA ZA RAZVOJ
USS – USTAVNI SUD SRBIJE

Definicije ključnih pojmova

LGBTI

LGBTI označava "lezbijske, gej, biseksualne, transrodne i interseksualne osobe". Iako ovi termini imaju sve veću globalnu upotrebu, u različitim kulturama drugi pojmovi se mogu koristiti za opisivanje ljudi koji formiraju odnose između istih polova i one koji pokazuju nebinarne rodne identitete.

Seksualna orijentacija

Seksualna orijentacija odnosi se na fizičku, romantičnu i/ili emotivnu privlačnost osobe prema drugim ljudima. Svako ima seksualnu orijentaciju, koja je integralna za identitet osobe. Gej muškarci i lezbejke privlače osobe istog pola kao što su oni. Heteroseksualne osobe (ponekad zvane "strejt") privlače osobe različitog pola. Biseksualne osobe mogu biti privučene osobama istog ili drugog pola. Seksualna orijentacija nije vezana za rodni identitet.

Rodni identitet

Rodni identitet odražava duboko osećanje i iskustveni osećaj sopstvenog pola. Rodni identitet osobe obično odgovara polu koji im je dodeljen prilikom rođenja. Kod transrodnih ljudi postoji neusaglašenost između njihovog osećaja za svoj rod i pola koji im je dodeljen prilikom rođenja. U nekim slučajevima, njihov izgled i maniri i druge karakteristike spolja mogu biti u sukobu sa očekivanjima društva o rodno-normativnom ponašanju.

Transdžender

Transdžender (ponekad skraćeno na "trans") je krovni izraz koji se koristi za opis širokog spektra identiteta, uključujući i transeksualne ljude, kros-dresere (ponekad se nazivaju "transvestiti"), ljudi koji se identifikuju kao treći pol i drugi čiji izgled i karakteristike su percipirane kao rodno atipične. Transžene se identifikuju kao žene, ali su klasifikovane kao muškarci kada su rođeni. Transmuškarci se identifikuju kao muškarci, ali su klasifikovani kao žene kada su rođeni. Neki transrodni ljudi traže operaciju ili uzimaju hormone kako bi svoje telo uskladili sa svojim rodnom identitetom; drugi ne.

Interseks

Interseksualna osoba rođena je sa seksualnom anatomijom, reproduktivnim organima i/ili hromozomskim obrascima koji se ne uklapaju u tipičnu definiciju muškarca ili žene. Ovo može biti očit na rođenju ili postati tako kasnije u životu. Interseksualna osoba može se identifikovati kao muško ili žensko ili kao ni jedna. Interseksualni status ne odnosi se na seksualnu orijentaciju ili rodni identitet: interseksualne osobe doživljavaju isti spektar seksualnih orijentacija i rodnih identiteta kao ljudi koji nisu interseksualci.

Homofobija i transfobija

Homofobija je iracionalan strah, mržnja ili averzija prema lezbijkama, gej ili biseksualnim ljudima; Transfobija označava iracionalni strah, mržnju ili neprijateljstvo prema transrodnim ljudima. Pošto je pojam homofobija široko shvaćen, često se koristi na sveobuhvatan način da se govori o strahu, mržnji i odbijanju prema LGBT osobama uopšte.

O izveštaju

UNDP je multilateralna agencija Ujedinjenih nacija koja ima ulogu partnera kako u odnosu na vlade, tako i na civilno društvo kroz tri osnovna stuba razvoja (održivi razvoj, inkluzivno i delotvorno demokratsko upravljanje i otpornost i delotvorno upravljanje). UNDP je prisutan u 170 zemalja i teritorija, gde radi sa vladama i ljudima na pronalaženju rešenja za globalne i nacionalne razvojne izazove, kako bi pomogao osnaživanje života ljudi i izgradnju otpornosti naroda. Integralni deo mandata UNDP-a u okviru promovisanja vladavine prava i ljudskih prava predstavlja unapređenje ravnopravnosti i inkluzije lezbejske, gej, biseksualne, transrodne i interseks populacije u kontekstu posvećenosti principu koji nikoga ne izostavlja (eng. leave no one behind), ciljevima održivog razvoja i Agendi globalnog razvoja 2030. Projekat „Biti LGBTI u Istočnoj Evropi: Smanjenje nejednakosti i isključenosti, borba protiv homofobije i transfobije prema LGBTI osobama u Srbiji“ bavi se pitanjima LGBTI osoba u zemljama istovremeno iz perspektive ljudskih prava i razvoja, stavljajući u kontekst pitanja razvoja u odnosu kapacitete civilnog društva, mobilizaciju zajednice i kompetentnost vlasti – uključujući, ali ne ograničavajući se na, pravo na zdravlje i dobrostanje, a sve u kontekstu razvoja. Izveštaj za Srbiju nastao je u okviru ovog projekta sa ciljem da se prenesu problemi lezbejske, gej, biseksualne, transrodne i interseks (LGBTI) zajednice, prepoznaju nedostaci u zakonodavstvu i praksama i obezbede preporuke za relevantne aktere.

Izveštaj je zasnovan na sveobuhvatnom kancelarijskom pregledu postojećih izveštaja i publikacija, sudske prakse, zakonodavstva i drugih relevantnih materijala koji se odnose na LGBTI osobe u Srbiji. Informacije koje su prikupljene iz sekundarnih izvora proverene su i dopunjene kroz intervjuje i diskusije sa različitim akterima. Posebnu zahvalnost dugujemo državnim organima, predstavnicima/ama civilnog društva, aktivistima i aktivistkinjama, predstavnicima/ama nezavisnih državnih tela, zdravstvenim radnicima/ama i pripadnicima/ama pravosudnih organa koji/e su velikodušno poklonili/e svoje vreme i iskustvo i podelili/e sa nama ključne informacije, referentni materijal i smernice tokom izrade izveštaja.

Svako poglavlje počinje pregledom podataka usmerenim na prepoznate nedostatke, potom sledi analiza zakonodavnog okvira i praksi uživanja prava. Izveštaj se završava zaključcima i preporukama zasnovanim na nalazima izveštaja.

Zahvalnice

Ovaj izveštaj prošao je tehničku proveru UNDP-a i USAID-a u okviru inicijative „Biti LGBTI u Istočnoj Evropi“. Zasnovan je na zapažanjima autorke i kancelarijskom pregledu objavljene literature. Dodatne informacije su dobijene iz intervjuja sa predstavnicima/ama zajednice i partnerima/kama iz civilnog društva i državnih organa. Gledišta i mišljenja u ovom izveštaju ne moraju odražavati političke stavove Programa Ujedinjenih nacija za razvoj niti Agencije Sjedinjenih američkih država za međunarodni razvoj. Moramo da napomenemo da zbog stalnih promena u zagovaranju i politikama LGBTI zajednice, može se desiti da neka najnovija dešavanja nisu uključena u ovaj izveštaj u vreme kada je objavljen.

Organizatori bi želeli da se zahvale svim učesnicima i učesnicama na doprinosu tokom izrade izveštaja i na informacijama značajnim za izveštaj.

Ovaj izveštaj napisala je Jovana Stopić, uz pomoć Jelene Tadžić i Nenada Petkovića iz kancelarije UNDP-a u Srbiji.

@UNDP Učesnici nacionalnog LGBTI dijaloga u Srbiji

Ključni nalazi

Društveni stavovi

1. LGBTI populacija i osobe koje žive sa HIV-om spadaju među najdiskriminiranije grupe u Srbiji. Građani Srbije imaju najveću socijalnu distancu u odnosu na LGBTI osobe, a podjednaka distanca postoji prema LGBTI osobama u okviru porodice. Društvena stigma i netolerancija prema osobama koje žive sa HIV-om intenzivni su u svim delovima društva.
2. Ima veoma malo informacija o interseks osobama koje žive u Srbiji, ali ograničeni dostupni izvori ukazuju na to da postoji visok nivo stigmatizacije i autostigmatizacije, posebno u ruralnim područjima.
3. Prepoznati su naponi vlasti da se ojača položaj LGBTI osoba, ali i dalje postoji potreba za jačanjem političke podrške promovisanju poštovanja prava LGBTI osoba, posebno u odnosu na „osetljive“ teme, kao što je regulisanje registrovanih partnerstava istopolnih parova. Anкета mišljenja nosilaca javnih ovlašćenja ukazuje na visoku toleranciju diskriminisanja seksualnih manjina i predrasuda prema osobama koje žive sa HIV-om.

Pravni i institucionalni okvir

4. Homoseksualnost je dekriminalizovana u Srbiji 2008. Do 2008. godine, Ministarstvo zdravlja smatralo je homoseksualnost bolešću, a transseksualizam se još uvek vodi kao mentalni poremećaj.
5. U Srbiji je donet širok antidiskriminativni zakonski okvir, a Zakon o zabrani diskriminacije iz 2009. izričito zabranjuje diskriminaciju po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta (SORI). Ustav Republike Srbije jemči osnovna ljudska prava i slobode. Republika Srbija je obavezana skoro svim sporazumima Ujedinjenih nacija (UN) iz oblasti ljudskih prava, Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i brojnim konvencijama Saveta Evrope. Međutim, međunarodne organizacije, državne institucije za zaštitu ljudskih prava i NVO koje govore o ljudskim pravima u Srbiji ukazuju na probleme slabe i nekonzistentne zaštite prava LGBTI osoba u praksi.
6. Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije za period 2013-2018. godine i prateći Akcioni plan usvojen 2014. godine predviđaju različite mere za eliminisanje diskriminacije zasnovane na SORI i unapređenje položaja LGBTI osoba, poput izmena i dopuna relevantnih zakona da bi se izričito zabranila diskriminacija na osnovu SORI, organizovale obuke za zaposlene u javnom sektoru u oblasti antidiskriminacionog zakonodavstva i promovisala kultura tolerancije prema LGBTI osobama.
7. Srbija nema zakonske odredbe niti procedure za prepoznavanje roda koji se razlikuje od pola na rođenju, čak i u slučajevima operacije prilagođavanja pola.

Nisu doneseni pravilnici o promenama imena u odnosu na rod u svedočanstvima i diplomama. Ustavni sud Srbije utvrdio je da uskraćivanje pravnog priznavanja promene pola trans osobi nakon operacije ugrožava pravo podnosioca na privatnost i pravo na dostojanstvo i naložio opštinskom organu da unese izmene u matičnu knjigu rođenih podnosioca. Sud je doneo odluku koja se odnosi na sve osobe u sličnoj situaciji do donošenja novih relevantnih zakona. Trenutno, moguće je promeniti dokumenta ali samo nakon završetka operacije prilagođavanja pola i samo u određenim slučajevima. Zbog nedostatka pravnog okvira, pristup opština u Srbiji nije sistematski ni standardizovan. Značajan broj trans osoba koje se nalaze u tranziciji ili ne žele da obave hiruršku operaciju na svom telu nalazi se u pravnom vakumu.

8. Prava istopolnih partnera nisu regulisana, istopolne zajednice nisu prepoznate u okviru zakona u Srbiji a odredbe Porodičnog zakona o defakto vanbračnim zajednicama nisu primenljive na stabilne istopolne zajednice. Prema Akcionom planu za borbu protiv diskriminacije iz 2014. godine javne rasprave o modelu zakona o registrovanim istopolnim zajednicama i o nacrtu zakona o izmenama i dopunama zakona o nasleđivanju treba da budu otvorene tokom poslednjeg kvartala 2017. godine

Zaštita prava LGBTI osoba u Srbiji

9. Lična bezbednost je najveći prioritet zajednice. Ispitivanje javnog mnjenja Nacionalnog demokratskog instituta¹ (u daljem tekstu: NDI) ukazalo je na to da je preko 70 odsto LGBTI ispitanika/ca izloženo psihičkom nasilju i uznemiravanju (porast od 15 odsto u odnosu na 2014), a 23 odsto je izjavilo da su fizički napadani na osnovu SORI. Čak i kada se na pravi način sprovede istraga, zločini iz mržnje se ne procesuiraju niti sankcionišu na pravi način. Pouzdani podaci o zločinima iz mržnje još uvek nisu dostupni.

10. U septembru 2016. godine Parada ponosa održana je mirno u Beogradu treću godinu za redom, nakon više godina uskraćivanja slobode mirnog okupljanja LGBTI osobama. Iako je prema anketi NDI² iz 2015. skoro 90 odsto anketiranih u Srbiji izjavilo da se protivi paradi, izgleda da trenutno Parada ponosa uživa političku i institucionalnu podršku.

11. Prema anketama, diskriminatorni stavovi i tolerancija u odnosu na vršnjačko nasilje na osnovu SORI rašireni su u školama.

12. Skoro čitavu deceniju civilno društvo, Poverenik za zaštitu ravnopravnosti (PZR) i Zaštitnik građana izdaju brojna upozorenja i preporuke o potrebi da se uvredljive i diskriminatorne izjave uklone iz udžbenika, ali još uvek ne postoje dokazi da je to i učinjeno.
13. Iako je zabranjen, govor mržnje je i dalje široko prisutan u medijima, na internetu i u vidu grafita, posebno u periodu neposredno pre Parade ponosa. PZR je ispitao brojne pružbe i utvrdio kršenje zabrane govora mržnje protiv LGBT osoba na internet portalima, na društvenim mrežama, u medijima, od strane nosilaca javnih funkcija, kako onih na najvišim pozicijama, tako i onih u lokalnim strukturama, sveštenstva i desničarskih organizacija. Tokom 2012. Apelacioni sud u Beogradu doneo je prvu izvršnu sudsku presudu za govor mržnje protiv LGBT populacije, a potom je usledilo još nekoliko slučajeva sankcionisanja govora mržnje u građanskim parnicama.
14. U aprilu 2016. godine PZR je upozorio o netačnim i uvredljivim medijskim izveštajima koji pripisuju prenošenje HIV-a homoseksualcima i time ugrožavaju dostojanstvo i krše prava LGBTI osoba.
15. LGBTI osobe su diskriminisane u sferi rada. Još uvek postoji veoma malo podataka o diskriminaciji na radnom mestu. LGBT zajednica u Srbiji ocenila je uživanje ekonomskih i socijalnih prava i eliminaciju diskriminacije na radu kao svoj drugi prioritet. Prvu sudsku presudu u skladu sa Zakonom o zabrani diskriminacije doneo je 2009. godine Apelacioni sud u Novom Sadu, u slučaju diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije na radnom mestu od strane kolege. Međutim, nakon ove odluke nisu usledili dodatni slučajevi.
16. Trans osobe su uopšteno gledano u veoma teškom položaju u oblasti rada, prvenstveno zbog nemogućnosti da pribave nova dokumenta. One uglavnom mogu da dobiju privremene neformalne poslove. Neke se bave seksualnim radom, što ih čini dodatno stigmatizovanim i još ranjivijim na nasilje i rizike po seksualno zdravlje, uključujući HIV i polno prenosive infekcije.
17. Iako nije javno dostupan ni jedan zvanični pravilnik Vojske Srbije, LGBTI organizacije tvrde da se u praksi primenjuje jedna vrsta „ne pitaj, ne govori“³ pravila, na isti način na koji se primenjuje na najvećem broju civilnih radnih mesta. Tokom 2015, PZR je utvrdio kršenje Zakona o zabrani diskriminacije u slučaju trans osobe koja je bila majorka u Vojski Srbije, a koja je diskriminisana zbog svog rodnog identiteta u izjavi Uprave za ljudske resurse Generalštaba i rešenju Ministarstva odbrane o razrešenju majorka.
18. Anketa je ukazala na to da samo jedna od deset LGBT osoba ima utisak da zdravstvene ustanove adekvatno odgovaraju na njene potrebe vezane za fizičko i mentalno zdravlje. Na osnovu prethodnih negativnih iskustava mnoge LGBTI osobe se plaše da bi njihovo „autovanje“ moglo dovesti do stigmatizacije i sekundarne viktimizacije te ponekad oklevaju da otkriju svoju seksualnu orijentaciju čak i kada je takva informacija medicinski relevantna.
19. Zdravstveni sistem prepoznaje samo transseksualizam, registrovan kao mentalni poremećaj. Od 2012. u medicinski indikovanim slučajevima 65 odsto medicinskih troškova promene pola pokriva zdravstveno osiguranje, a ostatak moraju da finansiraju sami pacijenti. Međutim, javno zdravstveno osiguranje uopšte ne pokriva troškove doživotne hormonske terapije, a trans osobe se takođe suočavaju sa nestašicama hormonskih proizvoda. Kod trans osoba koje prolaze operaciju prilagođavanja pola uvek se obavljaju procedure sterilizacije.
20. Uopšteno gledano, postoji nedostatak javno dostupnih podataka o interseks osobama. U okviru Instituta za zaštitu zdravlja majke i deteta „Dr Vukan Čupić“ postoji medicinski tim stručnjaka koji rade sa interseks bebama. Ne postoje psiholozi niti psihijatri u ovom timu niti bilo gde drugde u Srbiji koji se bave interseks pitanjima.
21. Ne postoje zvanični javni podaci o tome koliko je do sada obavljeno „korektivnih“ intervencija. Nedavno je po prvi put medicinski stručnjak savetovao roditeljima interseks bebe da odlože „korektivnu operaciju“.
22. Tokom 2015. godine, Institut za javno zdravlje „Dr Milan Jovanović Batut“ prijavio je nagli porast broja novodijagnostifikovanih osoba sa HIV-om (178 novih slučajeva registrovano u poređenju sa 130 tokom 2014). HIV epidemija u Republici Srbiji kreće se ka koncentrisanoj epidemiji među MSM populacijom (73 odsto od svih zabeleženih HIV slučajeva). Iako broj osoba koje žive sa HIV-om u okviru LGBTI populacije raste velikom brzinom, ne postoji nacionalna strategija niti akcioni plan za prevenciju HIV-a. Poslednja strategija o odgovoru na HIV istekla je 2015. godine. Nedostaju sredstva za programe prevencije HIV-a i podršku osobama koje žive sa HIV-om.
23. Terapija za HIV dostupna je besplatno svim pacijentima sa zdravstvenim osiguranjem. Međutim, osobe koje žive sa HIV-om imaju pristup prvoj generaciji lekova, a moderna terapija je dostupna tek nakon dokazane rezistencije virusa na terapiju, što nije u skladu sa komparativnim opšte prihvaćenim praksama. Postekspoziciona profilaksa (PEP) za HIV nije dostupna. Lekovi za PreP (Preekspoziciona profilaksa) takođe nisu dostupni u Srbiji.
24. Republika Srbija odobrava status izbeglice osobama koje su proganjane po više osnova, uključujući SORI. LGBTI osobe iz Srbije traže azil u drugim zemljama.
25. Formalno, LGBTI osobe imaju pristup pravnim i drugim lekovima, ali oni u praksi nisu delotvorni. Potrebna je veća podrška za NVO koje pružaju pravnu pomoć LGBTI osobama i prate suđenja u oblasti diskriminacije. I dalje se očekuje usvajanje zakona kojim bi se regulisalo pružanje besplatne pravne pomoći za sve, uključujući i LGBTI.
26. Organizacije koje rade na promociji i zaštiti LGBTI osoba su raznolike, a smatraju se značajnim agentom promene položaja LGBTI osoba. LGBTI organizacije i aktivisti/kinje podeljeni su oko značajnih pitanja, uključujući i Paradu ponosa. Nepostojanje održivog finansiranja predstavlja glavni izazov za održivost ovih organizacija.

Glavne preporuke

- 1 Usvojiti zakonodavstvo o rodnom identitetu i omogućiti pravno prepoznavanje roda trans osoba u skladu sa željenim rodom.
- 2 Usvojiti propise o vanbračnoj zajednici i doneti nove ili izmeniti postojeće zakone radi regulisanja prava istopolnih partnera.
- 3 Usvojiti novu nacionalnu strategiju o HIV-u ili akcioni plan za unapređivanje i obezbeđivanje održivog finansiranja programa koji se odnose na prevenciju HIV-a i podršku osobama koje žive sa HIV-om, sa posebnim fokusom na ključne grupe, posebno muškarce koji imaju seks sa muškarcima (MSM) i trans osobe.
- 4 Obezbediti veću političku posvećenost promovisanju kulture poštovanja prava LGBTI osoba.
- 5 Sprovesti efikasna i delotvorna ispitivanja pretnji i napada na osnovu pretpostavljene odnosno stvarne seksualne orijentacije i rodno identiteta.
- 6 Policija, sudovi i tužilaštva treba da prikupljaju podatke o zločinima iz mržnje zasnovanim na seksualnoj orijentaciji ili rodnom identitetu.
- 7 Obezbediti pravične i delotvorne sudske postupke u slučajevima diskriminacije i zločina iz mržnje.
- 8 Obezbediti da se izbaci sav diskriminatorni sadržaj o LGBTI osobama iz udžbenika i nastavnog programa i uvedu afirmativni i tačni opisi LGBTI osoba u udžbenike.
- 9 Uvesti i primenjivati obaveze za poslodavce u javnom i privatnom sektoru da razviju interne mehanizme za eliminisanje i zaštitu od diskriminacije uključujući i na osnovu SORI.
- 10 Raditi na podizanju svesti među zdravstvenim radnicima/ama, braniocima i braniteljicama ljudskih prava, relevantnim institucijama i javnosti o položaju i pravima interseks osoba.
- 11 Obezbediti pristup zdravstvenoj zaštiti bez diskriminacije LGBTI osobama i osobama koje žive sa HIV-om.
- 12 Obezbediti delotvorna partnerstva unutar civilnog društva i između civilnog društva i drugih aktera, poput partnera u vladi i privatnom sektoru.

@UNDP Učesnici nacionalnog LGBTI dijaloga u Srbiji

1. Uvod: položaj LGBTI osoba u srpskom društvu

Sažetak

LGBTI populacija i osobe koje žive sa HIV-om spadaju među najdiskriminisane grupe u Srbiji. Građani Srbije imaju najveću socijalnu distancu u odnosu na LGBTI osobe, a podjednaka distanca postoji prema LGBTI osobama u okviru porodice. Društvena stigma i netolerancija prema osobama koje žive sa HIV-om intenzivni su u svim delovima društva.

U Izveštaju o Srbiji za 2016. Evropska komisija procenila je da „pravni i institucionalni okvir za poštovanje fundamentalnih prava postoji [...] ali treba obezbediti njihovu doslednu primenu širom zemlje...“.⁴ Posebno je naglašena potreba da se unapredi položaj diskriminisanih grupa. LGBTI osobe, uz Rome, osobe sa invaliditetom i osobe koje žive sa HIV-om prepoznate su kao najugroženija grupa u srpskom društvu.⁵ Okruženje u Srbiji je nesigurno i ponekad neprijateljski nastrojeno prema LGBTI osobama.⁶ Postoji potreba za sistematskim pristupom od strane državnih organa i institucija da bi se osiguralo uživanje međunarodno priznatih prava i sloboda LGBTI osoba.

Konflikti na teritoriji bivše Jugoslavije⁷ i etnički nacionalizam koji je dominirao političkim životom tokom devedesetih godina XX veka i autokratskog režima Slobodana Miloševića⁸ doprineli su ponovnom uspostavljanju tradicionalizma u društvu. Oni su takođe doprineli jačanju tradicionalnih rodnih identiteta i uloga, poput tradicionalnih uloga muškaraca i žena u društvu, kao i netolerancije prema svakom odstupanju od ovih tradicionalnih modela. Neki autori tvrde da se homofobija smatra reakcijom na narušavanje ovog društveno poželjnog poretka.⁹

Po prvi put, ist opolni seksualni odnos je na kratko dekriminalizovan u Srbiji i Autonomnoj Pokrajini Vojvodini tokom sedamdesetih godina XX veka. Muška homoseksualnost je dekriminalizovana u Srbiji u okviru reforme Krivičnog zakonika iz 1994. godine!¹⁰ Trenutno, starosna granica za pristanak na seksualne odnose, kako homoseksualne tako i heteroseksualne je 14 godina, ali do reforme Krivičnog zakonika 2006. starosna granica za pristanak bila je 14 za heteroseksualni i lezbejski odnos, a seksualni odnos između saglasnih muškaraca, ukoliko je jedan od njih maloletan a stariji od 14 godina, definisan je kao krivično delo!¹¹ Do 2008. godine, Ministarstvo zdravlja smatralo je homoseksualnost bolešću¹², a transseksualnost se još uvek vodi kao mentalni poremećaj.¹³

Tokom 1989. godine, zvanično je oformljen Beogradski tim za rodnu disforiju, a otada je postao jedan od svetskih centara za operaciju prilagođavanja pola!¹⁴ Međutim, to nije dovelo do značajnih pomaka u položaju trans osoba u srpskom društvu!¹⁵

„Ono što je nedostajalo sve ovo vreme, posebno do pre četiri ili pet godina, je to što državne institucije i zdravstvena industrija ne diskutuju o čitavom nizu pitanja i problema sa kojima se suočavaju trans osobe – stopa samoubistava je zapanjujuće visoka, kao i beskućništvo, siromaštvo, nezaposlenost...“ – Milan Đurić, Gayten-LGBT.¹⁶

Ima veoma malo informacija o interseks osobama¹⁷ koje žive u Srbiji!¹⁸ Dostupni izveštaji ukazuju na rašireno neznanje među predstavnicima institucija, uključujući lekare i zdravstvene radnike, koje dovodi do ozbiljnih kršenja ljudskih prava!¹⁹ Prema jednom interseks aktivisti, postoji visok nivo stigmatizacije i autostigmatizacije, posebno u ruralnim oblastima. To je verovatno razlog zbog kojeg ne postoje aktivne zajednice interseks osoba u Srbiji u kojima bi interseks osobe i roditelji interseks dece mogli da potraže podršku.²⁰ Ne postoji srpska reč za interseksualnost, a koristi se termin „hermafrodit“, koji jača društvenu stigmumu.²¹

Prema najranijim dostupnim ispitivanjima javnog mnjenja među stanovništvom koje je sproveo Beogradski centar za ljudska prava (u daljem tekstu: BCLJP), građani su prepoznali postojanje društvene osude i bojkota homoseksualaca početkom prve decenije 21. veka. Na primer, broj osoba koje su smatrale da postoji „društvena osuda i bojkot homoseksualaca“ porastao je sa 29 odsto tokom 2002. godine na 52 odsto tokom 2003.²² godine Anketu Gej strejt alijanse (u daljem tekstu: GSA) iz 2010. godine ukazuje na to da 67 odsto ljudi smatra homoseksualnost bolešću.²³ Tri godine kasnije, iako je ovaj procenat opao, on ostaje i dalje veoma visok – 49 odsto.²⁴ Istraživanje javnog mnjenja koju je sproveo Poverenik za zaštitu ravnopravnosti 2013. godine pokazalo je da građani u Srbiji imaju najveću socijalnu distancu prema LGBT osobama i osobama koje žive sa HIV-om.²⁵ To može biti posledica veoma niskog nivoa znanja o LGBTI osobama među stanovništvom. Prema istraživanju javnog mnjenja iz 2015. koji je sproveo Nacionalni demokratski institut (u daljem tekstu: NDI), samo sedam odsto ispitanika dalo je tačne odgovore na pitanje koje su društvene grupe deo LGBTI populacije?²⁶

„Nerazumljivo mi je. Ne kažem sad ja da su to neki loši ljudi. Samo ih jednostavno ne razumem i ne shvatam i ne bih mogao da se družim sa njima. Jednostavno mi se gadi. Ni da mi budu u blizini.“ – osoba koja se izjašnjava kao heteroseksualna.²⁷

Podaci NDI takođe su pokazali nepoklapanje u percepcijama. U percepciji opšte populacije, do diskriminacije na osnovu SORI dolazi u 23 odsto slučajeva, dok su anketirane LGBTI osobe smatrale da su pomalo diskriminirane u preko 50 odsto situacija.²⁸ Za samo godinu dana, broj ispitanika koji su rekli da su imali ličnu interakciju sa LGBTI osobom skoro udvostručio, sa 10 odsto tokom 2014. na 18 odsto tokom 2015.²⁹ Iako je ovo znatno povećanje, broj osoba koje stupaju u interakciju sa LGBTI osobama i dalje je mali. To je posebno relevantno obzirom na to da je ova studija takođe ukazala na to da lični kontakt sa LGBTI osobama značajno smanjuje predrasude i stereotipove u odnosu na njih.³⁰

Stavovi prema LGBTI osobama kao članovima porodice odražavaju socijalnu distancu prema LGBTI osobama u opštoj populaciji. Većina LGBTI mladih živi u porodicama koje ne odobravaju njihovu seksualnu orijentaciju³¹, mladi sve više završavaju kao beskućnici nakon „autovanja“³². Oni koji dolaze iz zatvorenih i tradicionalnijih zajednica posebno su ugroženi, kao što su na primer Romkinje.³³ Jedan LGBTI aktivista je ukazao na to da predstavnici nekih nacionalnih manjina javno izjavljuju da u njihovim zajednicama nema LGBTI osoba.³⁴ Posledica toga je da su LGBTI osobe koje pripadaju ovim nacionalnim manjinama u strahu od otkrivanja i traže utočište u nevidljivosti na marginama društva. To uzrokuje osećanja krivice, stida, frustracije, straha i tuge, kao i emocionalnu disfunkcionalnost³⁵ i probleme sa mentalnim zdravljem.³⁶ Prema istraživanju javnog mnjenja koje je 2010. godine sprovela GSA, čitavih 17 odsto roditelja bi nasilno reagovalo na činjenicu da im je dete homoseksualno.³⁷ PZR beleži trend sve veće socijalne distance prema LGBTI osobama u okviru porodica – od 63 odsto 2009. do 82 odsto 2013.³⁸ Zaštitnik građana je u izveštaju za 2014. godine izvestio i ponovio u izveštaju za 2015. godinu da nisu razvijene usluge za pomoć mladim LGBTI koji su primorani da napuste svoj porodični dom nakon što se „autuju“³⁹. Ministarstvo rada, zapošljavanja, boračkih i socijalnih pitanja trebalo bi da obezbeđuje takve usluge zajedno sa lokalnim samoupravama i NVO.⁴⁰

„Najteže mi pada što sve svoje uspehe u poslu i životu želim prvo da podelim sa njima [porodicom], a njima to ništa ne znači zato što sam gej...“ – osoba koja se izjašnjava kao LGBTI.⁴¹

Državne institucije ne nude sisteme podrške za „autovanje“ i programe socijalne podrške posebno namenjene LGBTI populaciji.⁴² Bez obzira na sve nedostatke postojećeg sistema socijalne zaštite, neki predstavnici OCD smatraju da bi državni sistemi bili najprikladniji za pružanje takvih usluga, jer nude veću održivost od NVO sektora, ali tek nakon što se adekvatno edukuju, senzitivišu i opreme.⁴³ NVO Duga držala je obuke za izgradnju kapaciteta o radu sa LGBTI osobama i njihovim porodicama za trideset odsto zaposlenih u centrima za socijalni rad (CSR) širom Srbije.⁴⁴ Međutim, u CSR još uvek nemaju procedure za prepoznavanje LGBTI osoba u porodicama.⁴⁵ Lokalne vlasti trenutno ne finansiraju pružanje usluga LGBTI osobama od strane NVO u lokalnim zajednicama. Ne postoje pravilnici koji određuju uslove za pružanje kombinovanih usluga LGBTI osobama u sferi socijalne i zdravstvene zaštite, zbog čega nije moguće licencirati takve programe, a lokalne uprave ne izdvajaju sredstva za tu svrhu.⁴⁶

Neke NVO sporadično nude usluge podrške, ali njihova održivost prvenstveno zavisi od donatorskih sredstava.⁴⁷ LGBTI organizacije uključujući LABRIS, SPY i GAYTEN preporučile su otvaranje sigurnih prostora gde će sve usluge koje NVO već pružaju biti ponuđene na jednom mestu.⁴⁸ To bi moglo da učini njihove usluge održivijim, a njih vidljivijim i pristupačnijim zajednici.⁴⁹ NVO EGAL je trenutno u procesu uspostavljanja prvog dropin centra za trans osobe, ali i za LGBTI kojima je potrebno, gde će se nuditi različite usluge savetovanja i podrške.⁵⁰ Gayten-LGBT ima SOS telefon za LGBTI i grupu podrške ta trans osobe od 2006. godine, a trenutno nudi besplatne usluge savetovanja i psihoterapije za LGBTI osobe.⁵¹ Sistemi podrške za LGBTI žrtve porodičnog nasilja takođe su neadekvatni, ali mogu se naći izolovani primeri dobre prakse, kao što je prvo socijalno preduzeće koje zapošljava LGBT osobe žrtve nasilja u porodici, koje je osnovala NVO Duga.⁵²

Tela Evropske unije (EU) prepoznala su napore koje vlasti ulažu da bi ojačale položaj LGBTI osoba, posebno naglašavajući značaj podrške pružene beogradskoj Paradi ponosa.⁵³ Parade ponosa održane su u Beogradu bez incidenata tokom protekle tri godine, a iako je obezbeđenje veliko, policijsko prisustvo se smanjuje.⁵⁴ Organizatori Prajda ne misle više da je nedostatak političke podrške za ovaj događaj problem u Srbiji.⁵⁵ U decembru 2010. prvi otvoreni gej političar postao je član Glavnog odbora Socijalističke partije Srbije (SPS), a 2013. je imenovan za savetnika ministra zaduženog za evropske integracije.⁵⁶ Prva otvorena lezbejka imenovana je za ministarku u Vladi Srbije 2016.⁵⁷ Uprkos ovim unapređenjima, EU naglašava da je potrebna „jača politička posvećenost da bi se promovisala kultura poštovanja prema LGBTI osobama“⁵⁸

Tokom 2015. godine Međunarodno udruženje lezbejki, gej, biseksualnih i interseks osoba (International Lesbian, Gay, Bisexual, Trans and Intersex Association, ILGA) pominje da „politička podrška [za prava LGBTI osoba] varira... otkako je počela diskusija o mogućnosti registrovanih partnerstava istopolnih parova“⁵⁹ Anketa stavova državnih organa koju je sproveo PZR⁶⁰ 2013. godine ukazala je da i dalje ne postoji dublje razumevanje diskriminacije seksualnih manjina, a to je delimično zato što to shvataju kao bolest. Predrasude prema osobama koje žive sa HIV-om takođe su široko rasprostranjene, kao i uverenje da su oni krivi za svoj zdravstveni status. PZR je istakao da radi ostvarivanja delotvorne zaštite prava LGBT osoba, relevantni akteri u društvu moraju da rade na sprovođenju zadataka iz Akcionog plana za poglavlje 23, da bi se unapredilo, između ostalog, poverenje LGBT osoba u javne institucije, i da zajedno moramo da se borimo protiv stereotipova i homofobičnih stavova koji i dalje postoje u institucijama⁶¹ PZR kontinuirano pruža obuke državnim službenicima kroz Službu za upravljanje ljudskim resursima o zakonodavstvu i standardima u oblasti borbe protiv diskriminacije⁶²

Ne postoje sveobuhvatni podaci o stavovima različitih verskih zajednica⁶³ u Srbiji prema LGBTI osobama. Tradicionalne crkvene i verske zajednice⁶⁴ protestovale su 2009. godine u otvorenom pismu predsedniku Vlade zbog nekih članova Zakona o zabrani diskriminacije, uključujući član 21. koji je uveden da bi se zabranila diskriminacija po osnovu seksualne orijentacije i rodnog identiteta. Rodni identitet je izbačen iz poslednje verzije, ali je pravo na izražavanje seksualne orijentacije ostalo u tekstu zakona. Srpska pravoslavna crkva, najveća verska zajednica u Srbiji, javno osuđuje neheteroseksualnost i parade ponosa⁶⁵ i javno podržava članove političke elite da zabrane paradu ponosa.⁶⁶

Konačno, mediji u Srbiji ne poklanjaju veliku pažnju na diskriminaciju i položaj manjinskih grupa, a posvećuju veoma mali procenat medijskog prostora ovim temama⁶⁷ Prema analizi medijskog izveštavanja iz 2015. o LGBTI pitanjima koju je sproveo Gej lezbejski info centar, došlo je do smanjenja negativnih medijskih izveštaja sa 7,5 odsto tokom 2012. na 6 odsto tokom 2015⁶⁸ godine Došlo je do značajnog povećanja izveštaja o LGBTI pitanjima na internet portalima. Mediji su uglavnom izveštavali o domaćim LGBTI pitanjima uopšte, broj medijskih izveštaja o trans temama je u porastu, ali je bilo manje izveštaja usmerenih na lezbejke⁶⁹ Uprkos ovih pomaka, postoje broja pitanja vezano za jezik koji se upotrebljava, a diskriminatorno izveštavanje je i dalje prisutno. Novinari su prošli kroz brojne obuke o ljudskim pravima i diskriminaciji. One nisu kontinuirane i njihov uticaj nije sistematski praćen. NVO Gayten je izradio preporuke za medije o izveštavanju o trans pitanjima.⁷⁰

2. Ljudska prava LGBTI osoba u Srbiji

2.1 Pregled pravnog i političkog okvira

Sažetak

U Srbiji je donet širok antidiskriminativni zakonski okvir. U nekim oblastima postoje pravne praznine zbog kojih prava LGBTI osoba ostaju neuređena, uključujući prava istopolnih partnera i pristup trans osoba dokumentima. Iako nadležne institucije ulažu sve veći napor u unapređenje položaja LGBTI osoba u društvu, opstaju problemi u sprovođenju zakonodavstva.

Republika Srbija ima sveobuhvatan antidiskriminacioni pravni okvir⁷¹ koji je uglavnom u skladu sa evropskim standardima⁷² Međutim, međunarodne organizacije, državne institucije za zaštitu ljudskih prava i NVO koje izveštavaju o ljudskim pravima u Srbiji ukazuju na probleme slabe i nekonzistentne zaštite prava LGBTI osoba u praksi.⁷³

Ustav Republike Srbije⁷⁴ jemči brojna ljudska i manjinska prava i slobode⁷⁵, koja bi trebalo protumačiti u skladu sa važećim međunarodnim standardima u oblasti ljudskih prava.⁷⁶ I direktna i indirektna diskriminacija po bilo kom osnovu zabranjena je Ustavom, ali SORI nisu eksplicitno nabrojani.⁷⁷ Anketa stavova o Ustavu Republike Srbije⁷⁸ iz 2012. pokazala je da članovi političke, društvene i intelektualne elite ukazuju na loše regulisanu zaštitu manjina, posebno seksualnih manjina i pitanja istopolnih brakova, kao jedan od glavnih nedostataka iz oblasti ljudskih prava u Ustavu iz 2006. godine

@UNDP Parada ponosa u Beogradu 2017. godine

Ne postoje posebne zakonske odredbe koje se odnose na interseks osobe.⁷⁹ Zakon o priznavanju roda trans osoba nije usvojen, a ovo pitanje ostaje neregulisano čak i u slučaju operacije prilagođavanja pola.⁸⁰ Prava istopolnih partnera nisu regulisana, a istopolne zajednice nisu zakonski priznate u Srbiji.

Opšti Zakon o zabrani diskriminacije donet je 2009. godine i u njemu se prepoznaju SORI kao zabranjen osnov za diskriminaciju.⁸¹ Ovaj zakon tumači seksualnu orijentaciju kao privatnu stvar, niko ne mora javno da se izjašnjava o njoj, ali svi imaju pravo da se izjasne, a diskriminatorno postupanje zbog takve izjave se zabranjuje.⁸² Iako se diskriminacija po više osnova prepoznaje kao ozbiljan oblik diskriminacije u okviru Zakona o zabrani diskriminacije, ne postoji mnogo podataka u ovoj oblasti.

„Kao osoba sa invaliditetom osećam se mnogo više izloženom jer je moj invaliditet vidljiv. Kao lezbejka nisam toliko izložena jer sam u „ormaru“ i krijem svoj lezbejski identitet. Predrasude u vezi sa invaliditetom postoje čak i u lezbejskoj zajednici i ona rečenica: može al' samo u 4 zida, za lezbejku sa invaliditetom znači život dupla 4 zida.“ – osoba koja se izjašnjava kao LGBTI.⁸³

Zabrana diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije pominje se u Zakonu o radu iz 2006.⁸⁴ godine, ali većina zakona i dalje uključuje SORI u okviru opštih klauzula, pod „ostalim“ osnovima po kojima je diskriminacija zabranjena. Strategija prevencije i zaštite od diskriminacije za period 2013-2018. i prateći akcioni plan usvojen 2014.⁸⁵ (u daljem tekstu: Akcioni plan za borbu protiv diskriminacije iz 2014), predviđaju uvođenje SORI u lične karakteristike prilikom izrade novih i izmena postojećih zakona koji sadrže antidiskriminacione odredbe.⁸⁶ Do sad sprovođenje uglavnom zaostaje. Na primer, izmene i dopune Zakona o policiji eksplicitno uključuju rodni identitet ali ne i seksualnu orijentaciju⁸⁷, dok izmene i dopune Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja i Zakon o sportu ne pominju SORI uopšte.

Kao zemlja kandidat za članstvo u EU, Srbija nastoji da uskladi svoje zakonodavstvo i politike sa EU. Akcioni plan za Poglavlje 23, koji pokriva antidiskriminacionu politiku i osnovna prava, predstavlja sveobuhvatni dokument koji se oslanja na prioritete i pravac delovanja koji su prethodno definisani u antidiskriminacionoj strategiji i drugim strateškim dokumentima.⁸⁸ AP za Poglavlje 23 predviđa mehanizam ranog upozoravanja u slučajevima kašnjenja u sprovođenju.⁸⁹

Srbija je obavezana skoro svim ugovorima UN iz oblasti ljudskih prava⁹⁰, a periodični izveštaji telima UN podnose se redovno, iako ponekad u nepotpunoj formi i ne uvek na vreme.⁹¹ Vlada je 2014. godine formirala Savet za praćenje primene preporuka mehanizama UN za ljudska prava. U drugom ciklusu Univerzalnog periodičnog pregleda iz 2013⁹² Savet UN za ljudska prava dao je 77 preporuka koje se odnose na ljudska prava LGBTI osoba (od 144 ukupno) koje treba da se primene do 2016⁹³ Tela UN ugovora takođe su napravila preporuke koje se odnose na LGBTI osobe. Na primer, tokom 2013. Komitet UN za eliminaciju diskriminacije žena doneo je opštu preporuku kojom je pozvao Srbiju da osigura blagovremenu i delotvornu primenu antidiskriminacionih zakona i preduzme mere za podizanje svesti o njima, kao i posebnu preporuku za brzo usvajanje preporuka o istopolnim partnerstvima.⁹⁴

Kao članica Saveta Evrope,⁹⁵ Srbija je takođe potpisnica Evropske konvencije o ljudskim pravima⁹⁶ i Evropske socijalne povelje,⁹⁷ a takođe je ratifikovala i brojne ugovore Saveta Evrope.⁹⁸ SE je izdao preporuke za unapređenje položaja LGBTI osoba. Sve države članice, uključujući Srbiju, treba da nastoje da ih primenjuju bez odlaganja.⁹⁹ Do kraja 2016. godine, Evropski sud za ljudska prava još uvek nije doneo odluke o slučajevima ljudskih prava LGBTI koji su pokrenuti protiv Srbije, ali je nekoliko takvih slučajeva u postupku pred sudom!¹⁰⁰

Srbija je 2011. bila jedna od 85 zemalja potpisnica zajedničke izjave o okončanju činova nasilja i povezanih kršenja ljudskih prava zasnovanih na seksualnoj orijentaciji i rodnom identitetu!¹⁰¹ Srbija i četiri susedne države potpisale su Zajedničku izjavu o okončanju nasilja i zločina iz mržnje prema LGBTI osobama na IDAHO forumu 2015!¹⁰²

2.2 Dravne institucije

Narodna skupština je organizovala događaje koji se odnose na prava LGBTI osoba, često u saradnji sa OCD!¹⁰³ Na sednici održanoj u septembru 2016. godine Odbor za ljudska i manjinska prava i rodnu ravnopravnost i Odbor za evropske integracije pozvali su Narodnu skupštinu da usvoji deklaraciju protiv homofobije i pozvali Vladu da donese nacionalnu strategiju protiv nasilja koja će prepoznati nasilje nad LGBTI osobama i nasilno ponašanje u školama na osnovu pretpostavljene seksualne orijentacije, kao i da radi na usvajanju zakona kojim će se regulisati pravne posledice promene pola!¹⁰⁴ Time bi se izneo stav skupštine o pravima na SORI i uticalo na donošenje javnih politika.

Poverenik za zaštitu ravnopravnosti osnovan je Zakonom o zabrani diskriminacije a zadužen je za razmatranje pritužbi za diskriminaciju koje podnose osobe koje tvrde da su žrtve diskriminatornog ponašanja. PZR je ispitao brojne slučajeve i ustanovio diskriminaciju LGBTI¹⁰⁵ osoba u nekoliko slučajeva osoba koje žive sa HIV-om. Preporuke koje izdaje Poverenik pravno su obavezujuće ali on ne može obezbediti prinudno izvršenje. PZR do sad nije razmatrao pritužbe na osnovu višestruke diskriminacije koje su zasnovane i na SORI!¹⁰⁶ Poverenik je izdao brojne preporuke državnim organima, preduzećima i fizičkim licima za unapređenje položaja LGBTI i osoba koje žive sa HIV-om. PZR takođe izdaje objave kojima obaveštava javnost, kao i mišljenja o nacrtima zakona i priprema predloge izmena i dopuna u odnosu na ravnopravnost LGBTI osoba. PZR je nominovan za nagradu „Duga“!¹⁰⁷ Kapacitet kancelarije povećan je 2016. godine ali joj je potrebno dodatno jačanje!¹⁰⁸

PZR aktivno saraduje sa različitim akterima koji su uključeni u borbu protiv diskriminacije i aktivnosti podizanja svesti!¹⁰⁹ Trenutno PZR podržava projekat koji sprovodi NVO IDEAS sa ciljem unapređenja položaja LGBTI osoba u Srbiji, uključujući i njihov pristup PZR!¹¹⁰

Zaštitnik građana Republike Srbije¹¹¹ je nezavisan i samostalan državni organ, zadužen da štiti prava građana, kontrolišući legalnost i pravilnost rada vlade i unapređenje ljudskih i manjinskih sloboda!¹¹² Takođe, Zaštitnik građana izdaje mišljenja i preporuke o nacrtima zakona i strateških dokumenata. Zaštitnik građana prati i izveštava o pravima LGBTI osoba, izdaje preporuke za unapređenje ljudskih prava državnim organima i obaveštava javnost o kršenjima ljudskih prava. Savet za rodnu ravnopravnost Zaštitnika građana¹¹³ ima dvoje predstavnika LGBTI NVO!¹¹⁴ Zaštitnik građana¹¹⁵ takođe prati položaj trans osoba u zatvorskom sistemu i iznosi preporuke nadležnim institucijama!¹¹⁶ Zaštitnik građana je ispitao pritužbe u odnosu na kršenja prava LGBTI osoba u sistemu obrazovanja, zdravstvenom sistemu i u sferi kulture!¹¹⁷ Zaštitnik građana je nominovan za nagradu „Duga“!¹¹⁸

Ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP) ima primarnu ulogu u obezbeđivanju sigurnosti građana Srbije, uključujući i LGBTI zajednicu i njihove bratioce, a ostvarilo je značajan napredak na unapređenju svog rada i komunikacije sa zajednicom. U februaru 2014, MUP je doneo nacrt Akcionog plana za unapređenje rada i saradnje policije sa LGBT populacijom i udruženjima koja se bave unapređenjem ljudskih prava LGBT osoba!¹¹⁹ i imenovalo oficira za vezu sa LGBTI zajednicom. Od tada, izabrano je još 8 službenika na lokalnom nivou, uz mogućnost postavljanja dodatnih službenika u opštinama u kojima se prepozna potreba!¹²⁰ Oko 2.000 policijskih službenika pohađalo je obuku o diskriminaciji i radu sa LGBTI osobama, u zajedničkoj organizaciji NVO Labris i Duga, a trenutno Labris priprema priručnik za policijske službenike!¹²¹ Međutim, ostaje potreba za daljom senzitivacijom. Istraživanje javnog mnjenja iz 2015. među zaposlenima u MUP-u pokazalo je da još uvek postoji značajna socijalna distanca prema LGBTI osobama (do 49 odsto) i prema osobama koje žive sa HIV-om (37 odsto) među pripadnicima nekih delova policije!¹²² Dve nagrade „Duga“¹²³ dodeljene su MUP-u: 2013. Odeljenju za organizaciju, prevenciju i rad policije u zajednici Uprave policije!¹²⁴, za ukupan rad sa LGBTI zajednicom i za uspostavljanje veoma aktivne komunikacije i saradnje sa LGBTI organizacijama u slučajevima nasilja i diskriminacije!¹²⁵, i 2015. prvom oficiru za vezu, Aleksandru Stojmenoviću za njegov predan rad!¹²⁶

Kancelarija za ljudska i manjinska prava Vlade Republike Srbije pruža stručnu podršku Vladi u odnosu na zaštitu i unapređenje ljudskih i manjinskih prava. Kancelarija trenutno sprovodi projekat: „Stvaranje tolerancije i razumevanja prema LGBT populaciji u srpskom društvu“¹²⁷ i tvining projekat u okviru Instrumenta za pretpristupnu pomoć (IPA 2013) pod nazivom „Podrška unapređenju ljudskih prava i nulta tolerancija za diskriminaciju“¹²⁸. Kancelarija (tada se zvala Uprava) je koordinisala proces izrade strategije i akcionog plana za borbu protiv diskriminacije, a sada je zadužena za praćenje i izveštavanje o primeni strategije i akcionog plana za borbu protiv diskriminacije. Kancelarija takođe izveštava međunarodnim telima u oblasti ljudskih prava.¹²⁹

3. Zaštita prava LGBTI osoba u Srbiji: izabrane teme

3.1 Sigurnost i zločini iz mržnje

Sažetak

Lična bezbednost je najveći prioritet zajednice obzirom da su LGBTI osobe žrtve zločina iz mržnje koji se uglavnom ne procesuiraju niti sankcionišu na pravi način čak i kada se na pravi način sprovede istraga. Pouzdani podaci o zločinima iz mržnje još uvek nisu dostupni.

Prema anketi srpske LGBT zajednice iz 2015. godine ostvarivanje adekvatnog nivoa lične sigurnosti je njihov najveći¹³⁰ prioritet. Istovremeno je sprovedeno istraživanje javnog mnjenja NDI¹³¹ koje je pokazalo da je preko 70 odsto LGBTI ispitanika izloženo psihološkom nasilju i uznemiravanju (porast od 15 odsto od 2014), a 23 odsto je izvestilo da su fizički napadnuti na osnovu SORI. Mediji i civilno društvo pominju slučajeve nasilja nad LGBTI preko deset godina, ali još uvek ne postoje pouzdane baze podataka odnoso statistički podaci o napadima.¹³² Tokom 2015. pokrenut je crowdsourcing portal „Da se zna!“ u pokušaju da se pruži podrška žrtvama i vodi evidencija o slučajevima nasilja i diskriminacije na jednom mestu.¹³³

Do nasilja motivisanog opaženom ili stvarnom seksualnom orijentacijom i/ili rodnim identitetom, dolazi u javnosti i često pred brojnim svedocima. Skorašnji incidenti uključuju slučaj dva brata koji su napadnuti i izbodeni nožem u javnom prevozu¹³⁴ ili napad na trans osobu na ulici u Valjevu koja je pokrivena kamerama za nadzor.¹³⁵ Branioци ljudskih prava LGBTI takođe se suočavaju sa pretnjama i napadima, uglavnom od strane neonacističkih i ultradesničarskih organizacija i pokreta. Tokom 2014. napadnut je dom Bobana Stojanovića, poznatog LGBTI aktiviste: eksplozivna naprava bačena je na njegovu kuću, a na zidu su iscrtani simboli dva muška roda.¹³⁶ Najbrutalniji slučajevi nasilja uključuju ubistva, kao što je ubistvo Vjerana Miladinovića Merlinke, trans osobe i seksualne radnice poznate javnosti koje još uvek nije rešeno.¹³⁷

„Bavljenje aktivizmom me je puno koštalo, bio sam napadnut i verbalno i fizički, stan su mi demolirali nekoliko puta, sedam gradova u Srbiji je bilo oblepljeno Obrazovim plakatima sa mojim slikama, doživljavao sam ponižavajuća vređanja...“ – Boban Stojanović, branitelj ljudskih prava LGBTI.¹³⁸

Osim nasilja koje se odigrava u javnoj sferi o kojem se češće govori, LGBTI osobe takođe su žrtve nasilja zasnovanog na mržnji u porodici.¹³⁹ Nema dovoljno podataka o nasilju u porodici nad mladim LGBTI osobama koje obuhvata verbalno i fizičko zlostavljanje, izbacivanje iz porodičnog doma, kao i prisilno lečenje, a posebno je naglašeno tokom praznika.¹⁴⁰ Romkinje lezbejke takođe su posebno ugrožene, obzirom da su izložene višestrukoj diskriminaciji i nasilju, uključujući i unutar njihovih zajednica i porodica.¹⁴¹

Uvođenje zločina iz mržnje kao otežavajuće okolnosti prilikom izricanja kazni izmenama i dopunama Krivičnog zakonika¹⁴² u decembru 2012, trebalo je da doprinese efikasnijem gonjenju osumnjičenih za nasilje i druga dela nad LGBTI osobama i omogući oštrije kazne.¹⁴³ Otada su organizovane brojne obuke o procesuiranju zločina iz mržnje za pravnike¹⁴⁴, a stručno usavršavanje na tu temu takođe je predviđeno Akcionim planom za borbu protiv diskriminacije iz 2014.¹⁴⁵ i Akcionim planom za Poglavlje 23.¹⁴⁶

Skoro četiri godine kasnije, uticaj ovih mera dovodi se u pitanje jer nije izrečena ni jedna sudska presuda za zločin iz mržnje¹⁴⁷ a ne postoje zvanični centralizovani podaci o broju prijavljenih krivičnih dela motivisanih homofobijom i transfobijom.¹⁴⁸ Obzirom da zločini iz mržnje nisu krivično delo prema Krivičnom zakoniku, već otežavajuća okolnost, vođenje evidencije o zločinima iz mržnje zahtevalo bi novu metodologiju, obzirom da su postojeći statistički podaci dostupni samo za određena krivična dela.¹⁴⁹ Javno tužilaštvo je učinilo delimičan napredak po ovom pitanju usvajanjem uputstva o posebnim evidencijama koje obuhvataju i zločine iz mržnje.¹⁵⁰ Nakon što organi počnu da vode evidenciju o zločinima iz mržnje, to se mora učiniti sa posebnom pažnjom da bi se obezbedila zaštita osetljivih ličnih podataka žrtava.¹⁵¹ Takve evidencije bi bile korisna alatka za sticanje uvida u ključne populacije, vrste krivičnih dela i počinioce, a dodatno bi omogućile stvaranje adekvatnih preventivnih mehanizama.¹⁵²

„Posle napada, zbog povreda, morao sam da ostanem kod kuće i da brinem o sebi. Moj poslodavac nije imao razumevanja za to, tako da sam izgubio posao. Završio sam bez novca, pa sam morao da se okrenem svojoj porodici za pomoć, iako je ovo bila poslednja stvar koju sam želeo, jer nikada nisu blagonaklono gledali na to što sam gej. Pored šoka i straha koje sam nastavio da osećam dugo nakon incidenta, takođe sam počeo da se osećam krivim i bezvrednim, jer mi je porodica stalno govorila da je sve moja krivica.“ - Ž.R.¹⁵³

Prema nevladinim organizacijama, većina zločina iz mržnje nikada se ne prijavljuje NVO-ima a još manji broj slučajeva se prijavljuje organima.¹⁵⁴ Razlozi za to obuhvataju nedostatak poverenja u državne organe, strah od javnog „autovanja“, možda i sekundarne viktimizacije koja bi usledila a takođe i nedostatka informacija o postojećim mehanizmima podrške u zajednici.¹⁵⁵ Mladi koji su podvrgnuti napadima češće ne prijavljuju nasilje iz straha od mogućih posledica razotkrivanja SORI njihovim porodicama.¹⁵⁶ Postoje navodi o tome da su organi odbili da sprovedu istrage u slučajevima koji nisu dobili znatnu medijsku pokrivenost, njihovo ponašanje prema žrtvama je ponekad kritikovano kao uvredljivo, a bilo je i navoda o nepravilnostima u radu policije, uključujući i nasilje i uskraćivanje zdravstvene nege.¹⁵⁷ Navodne nepravilnosti u radu policije prisutnije su u ruralnim oblastima.¹⁵⁸

S pozitivnije strane, MUP ulaže napore da obuča zaposlene¹⁵⁹ i da poboljša komunikaciju sa LGBTI zajednicom¹⁶⁰ i zaštitu LGBT osoba, posebno u Beogradu i u nekim većim gradskim oblastima.¹⁶¹ Rezultat toga je da policija i drugi organi dobijaju veće poverenje LGBT zajednice.¹⁶² Ipak, kao što je EK naglasila u Izveštaju za Srbiju iz 2016, istrage, gonjenje i kazne za dela motivisana mržnjom moraju da se pooštre.¹⁶³

Čak i kada su delotvorne, policijske istrage često nisu praćene optužbama odnosno presudama koje karakterišu delo kao zločin iz mržnje. Jedna LGBTI aktivistkinja i njeni prijatelji napadnuti su 2015. dok su sedeli u kaficu u prisustvu oko četrdeset drugih ljudi. Uprkos neodložnoj reakciji policije, istraga nije imala ishod jer niko od svedoka nije bio spreman da svedoči.¹⁶⁴

Još jedno pitanje koje pominje YUCOM¹⁶⁵ jeste odbacivanje krivične prijave protiv optuženog u slučaju ponovljenih fizičkih napada nesumnjivo motivisanih opaženom seksualnom orijentacijom žrtve, na osnovu načela oportuniteta koje omogućava odbacivanje krivične prijave za određena krivična dela. YUCOM zagovara da u takvim slučajevima Javno tužilaštvo mora da uzme u obzir specifičnu prirodu zločina iz mržnje – kod kojih je predmet zaštite ne samo pojedinac, već i društvo i da Tužilaštvo nema pravo da svojevoljno odlučuje koje učinioce krivičnih dela će goniti, a koje ne.¹⁶⁶

Odsustvo rezultata političkih istraga i konačnih presuda za zločine iz mržnje povećava nepoverenje LGBTI zajednice u sistem unutrašnjih poslova.¹⁶⁷

Konačno, oba glavna strateška dokumenta u ovoj oblasti – Akcioni plan za Poglavlje 23¹⁶⁸ i Akcioni plan za borbu protiv diskriminacije iz 2014. predviđaju obraćanje javnosti kroz kampanje za povećanje tolerancije srpskog društva i prevenciju zločina iz mržnje, ali do sad nisu sprovedene nacionalne javne kampanje.¹⁶⁹ Branioци ljudskih prava LGBTI takođe naglašavaju potrebu za kampanjom koja treba da bude delotvorna i promišljena, a izabrana uz aktivno učešće predstavnika LGBTI zajednice.¹⁷⁰

3.2 Govor mržnje

Sažetak

Iako je govor mržnje zakonom zabranjen, a suzbijanje govora mržnje predstavlja jedan od strateških prioriteta u borbi protiv diskriminacije, i dalje je rasprostranjen posebno u periodu neposredno pre Parade ponosa.

U izveštajima o napretku Srbije, EK kontinuirano beleži da se LGBTI osobe često suočavaju sa govorom mržnje i pretnjama.¹⁷¹ Govor mržnje i pretnje se najčešće šire putem medija, društvenih mreža i interneta, kao i grafitima. Govor mržnje je takođe neopravdano prisutan u komentarima čitalaca na internet stranicama, uključujući ekstremne izjave poput pretnji, kao i u televizijskim reality programima.¹⁷² Političari su takođe osvedočeni u kršenju zakona koji zabranjuju govor mržnje, mada je u jednom skorašnjem slučaju poslanik oslobođen istrage zbog poslaničkog imuniteta.¹⁷³

Zakon o zabrani diskriminacije¹⁷⁴, Krivični zakonik¹⁷⁵, Zakon o javnom informisanju¹⁷⁶ i drugi zakoni zabranjuju govor mržnje. Uprkos nekim slabostima koje opstaju, pravni okvir za zabranu govora mržnje je znatno unapređen.¹⁷⁷ Prevencija i suzbijanje govora mržnje u medijima predviđeni su kao kontinuirane aktivnosti u okviru Akcionog plana za borbu protiv diskriminacije iz 2014. sa ciljem da se spreči širenje, promovisanje i podsticanje mržnje i netolerancije.¹⁷⁸ Međutim, uprkos svim zakonskim zabranama, govor mržnje je raširen u medijima, a pominje se i da mediji prenose govor mržnje a da se od istog ne distanciraju.¹⁷⁹ U nekim slučajevima, urednici dnevnih novina su se izvinjavali LGBTI zajednici nakon što su im se obratile LGBTI NVO zbog diskriminatornog sadržaja u nekim objavljenim člancima.¹⁸⁰ BCLJP je preporučio da bi zakone trebalo dopuniti većom samoregulativom i samokontrolom medija i profesionalizacijom urednika i novinara.¹⁸¹

Proteklih godina, govor mržnje bio je posebno intenzivan u periodu priprema za Paradu ponosa. Odeljenje za borbu protiv visokotehnološkog kriminala MUP-a pronašlo je 2015. da je 30 ljudi pretilo organizatorima parade i širilo govor mržnje na društvenim mrežama.¹⁸² Pre i nakon Parade ponosa 2011. neprikladne izjave o LGBTI zajednici izrečene na sednici Skupštine grada Beograda i izjave predsednika Skupštine Jagodine, Dragana Markovića Palme, o paradi ponosa predstavljaju kršenje antidiskriminacionih zakona i govor mržnje.¹⁸³ Ovo su samo neki od brojnih sličnih primera.

PZR je ispitao više pritužbi i utvrdio kršenja zabrane govora mržnje prema LGBTI osobama na internet portalima¹⁸⁴, na društvenim mrežama¹⁸⁵, u medijima¹⁸⁶, od strane nosilaca javnih funkcija, kako onih na najvišim položajima tako i onih u lokalnim organima¹⁸⁷, sveštenstva¹⁸⁸ i desničarskih organizacija.¹⁸⁹ PZR je apelovao na poslanike i druge javne funkcionere, da imaju u vidu ulogu koju treba da igraju u promovisanju ravnopravnosti i tolerancije i preporučio predsednici Narodne skupštine da se budućim izmenama Poslovnika Narodne skupštine i Kodeksa ponašanja narodnih poslanika obezbedi poštovanje načela zabrane diskriminacije i uvede disciplinska odgovornost za njegovo nepoštovanje.¹⁹⁰

@UNDP Regionalni LGBTI dijalog u Beogradu

Slučaj sa najvišim profilom¹⁹¹ koji je ispitivao Poverenik bila je pritužba organizacije Labris protiv ministra Ivica Dačića, koji je u to vreme bio predsednik Vlade Srbije, u pogledu njegove izjave u medijima koju je dao samo nekoliko dana pre Parade ponosa 2013. PZR je utvrdio da su njegove reči uznemiravajuće i ponižavajuće i narušavaju dostojanstvo osoba homoseksualne orijentacije. Dačiću je preporučeno da se sastane sa delegacijom Labrisa da bi čuo o svakodnevni problemima sa kojima se LGBTI osobe suočavaju. Slične preporuke su izdavane u ranijim slučajevima, ali je Dačić bio prva osoba koja je postupila po preporuci Poverenika i sastala se sa delegacijom Labrisa.¹⁹²

Prvu konačnu presudu za govor mržnje usmeren protiv LGBTI populacije doneo je Apelacioni sud u Beogradu 2012. godine. Sud je utvrdio da su dnevne novi populacije objavljivanjem komentara čitalaca koji sadrže uvrede i pretnje LGBTI osobama i da oni predstavljaju govor mržnje. Sud je takođe istakao činjenicu da nije dovoljno što su komentari uklonjeni sa internet stranice 10 dana kasnije, jer je moderator stranice trebalo da zabrani samo objavljivanje. „Pressu“ je naloženo da objavi sudsku presudu bez ikakvih komentara i bez odlaganja, kao i da u budućnosti ne objavljuje sličan sadržaj.¹⁹³ Nakon ovog slučaja usledilo je još nekoliko drugih slučajeva sankcionisanja govora mržnje u građanskim parnicama.¹⁹⁴

@UNDP Parada Ponosa u Beogradu 2017. godine

3.3 Sloboda mirnog okupljanja

Sažetak

Nakon višegodišnjeg uskraćivanja prava na slobodu mirnog okupljanja LGBTI osoba, izgleda da trenutno Parade ponosa imaju podršku relevantnih institucija, uključujući i u obliku političke posvećenosti. Veći deo stanovništva, međutim, protivi se paradama.

U septembru 2016. godine poslednja Parada ponosa održana je mirno u Beogradu, treću godinu za redom, u naizgled sve opuštenijoj društvenoj klimi. Trans parada je takođe održana mirno 2015. i 2016. godine LGBTI zajednica u Srbiji podeljena je oko podrške paradi i oko procene napretka u odnosu na poštovanje prava na slobodu okupljanja. Jedan od argumenata bio je taj da je stvarna sloboda učesnika parade prilično ograničena uzimajući u obzir nekoliko hiljada policajaca koji moraju da ih čuvaju tokom događaja.¹⁹⁵

Međutim, od 2001. kada je organizovana prva parada u Beogradu, učinjen je značajan napredak. Prajd u junu 2001. završio se brutalno pretučenim učesnicima i nasiljem prema policiji i prolaznicima. Preko 40 učesnika, uključujući učesnike Prajda, policiju i prolaznike, bilo je povređeno od strane pripadnika desničarskih nacionalističkih organizacija i fudbalskih navijača. Organizatori su kritikovali policiju što im nije pružila potrebnu zaštitu, čak i nakon što je prethodno dala garancije za bezbednost učesnika.¹⁹⁶

Sledeći pokušaj da se organizuje parada bio je 2009. Najava Prajda 2009. pokrenula je intenzivne postupke prema organizatorima od strane ultra desničarskih organizacija koji nisu adekvatno sankcionisani od strane nadležnih organa i samo su se pojačavali što se više približavao dan održavanja Prajda.¹⁹⁷ To je dovelo do toga da je oko 24 časa pre nego što je trebalo da se održi Prajd, odluka o promeni lokacije događaja dovela do efektivne zabrane.¹⁹⁸ Ustavni sud Srbije (u daljem tekstu: USS)¹⁹⁹ utvrdio je da je odlukom da se promeni lokacija održavanja Prajda 2009. narušeno pravo na okupljanje garantovano Ustavom zbog toga što ova vrsta odluke nije bila predviđena Zakonom o javnom okupljanju iz 1992. koji je bio na snazi u to vreme.²⁰⁰

Parada 2010. godine bila je mirno okupljanje kome je prisustvovalo oko hiljadu učesnika i nije bilo incidenata na mestu²⁰¹ održavanja koje je čuvalo preko pet puta više policajaca²⁰² Istog dana, oko šest hiljada demonstranata iz ekstremističkih i nacionalističkih grupacija i huligana učestvovalo je u masovnom nasilju i uništavanju širom Beograda.²⁰³

Od 2011. do 2013. parade ponosa su zabranjivane na sličan način – policija bi donela odluku o zabrani okupljanja neposredno pred događaj, dan ili dva ranije, bez ikakvog objašnjenja o razlozima.²⁰⁴ Sve odluke MUP-a o zabrani parada osporene su pred USS, koji je delimično presudio u korist podnosilaca.²⁰⁵ USS je utvrdio da nije moguće da organizatori ospore zabrane obzirom da su donesene neposredno pre početka događaja, tako da bi po svakoj žalbi koju su eventualno mogli da podnesu bilo odlučivano mnogo kasnije. Sud je stoga utvrdio kršenje prava na pravnu zaštitu (član 22.1), na pravni lek (član 36.2) i na slobodu okupljanja (član 54). Sud je odlučilo da nije došlo do kršenja pozitivne obaveze države da se zaštite učesnici od nasilja i diskriminacije trećih strana. Pored toga, sud je utvrdio da MUP nije imao eksplicitno diskriminatoran stav prema podnosiocima na osnovu njihove seksualne orijentacije. Nakon što su iscrpljeni svi domaći pravni lekovi, slučajevi zabrane parada ponosa su takođe pokrenuti pred Evropskim sudom za ljudska prava u Strazburu, gde su još uvek u postupku.²⁰⁶

„Malo je neprirodno [održati Paradu ponosa] u zemlji gde većinsko stanovništvo nije takve orijentacije. Nema potrebe da se okupljaju.“ – anonimna osoba koja se izjašnjava kao heteroseksualna.²⁰⁷

Dok su stavovi LGBTI zajednice u Srbiji prema paradi ponosa podeljeni, prema anketi NDI iz 2015, skoro 90 odsto opšte populacije se protivi paradi.²⁰⁸ NDI anketa međutim ukazuje na to da protivljenje paradi značajno opada kada ispitanik iz opšte populacije lično poznaje barem jednu LGBTI osobu (na ispod 70 odsto). Protivljenje opada još drastičnije ukoliko parada treba da se održi samo kao mirno ulično okupljanje a nasilje se isključuje kao faktor (na 55 odsto) a to je bez obzira na njihovo mišljenje o LGBTI osobama.²⁰⁹ Ovo navodi na moguć zaključak da bi podrška programima za „autovanje“ i suzbijanje diskriminacije i nasilja prema LGBTI osobama od strane trećih lica značajno doprinela izgradnji tolerancije u srpskom društvu.²¹⁰

3.4 Prava istopolnih partnera

Sažetak

Prava istopolnih partnera nisu regulisana, istopolne zajednice nisu prepoznate u okviru zakona u Srbiji a odredbe Porodičnog zakona o defakto vanbračnim zajednicama nisu primenljive na stabilne istopolne zajednice. Domaći i međunarodni akteri pozivaju državu da reguliše ovo pitanje, a Vlada je uključila regulisanje istopolnih zajednica i prava istopolnih partnera u svoje razvojne prioritete.

Ne postoje zakonske odredbe o stabilnim istopolnim partnerstvima, a istopolni partneri su izostavljeni iz zaštite mnogih prava koja su inače zagarantovana parovima u bračnim i vanbračnim zajednicama, poput prava na alimentaciju, zajedničku imovinu, pravno nasledstvo, pravo na porodičnu penziju, itd. Većina LGBT zajednice u Srbiji, 80 odsto od učesnika ankete iz 2015. smatra da je legalizacija istopolnih zajednica važan cilj koji bi LGBT organizacije trebalo da zagovaraju²¹¹, a ocenjuje ovo pitanje kao treće po važnosti, nakon lične sigurnosti i prava iz oblasti rada.²¹² Prema istraživanju javnog mnjenja NDI, opšta populacija u Srbiji odbacuje pravo LGBTI na istopolni brak i usvajanje dece.²¹³ Istovremeno, neka prava istopolnih zajednica prilično su prihvaćena, a podrška je jača među ljudima koji su imali lični kontakt sa LGBTI osobom. 46 odsto učesnika i 69 odsto onih koji su imali lični kontakt sa nekim ko je LGBTI smatra da LGBTI treba da imaju pravo da posete svog partnera u bolnici ili u zatvoru.²¹⁴ Fokus grupe sa opštom populacijom pokazale su da ljudi nemaju problem da LGBTI imaju sva ta prava, a vrlo često i ne shvataju da su ta prava zakonska posledica bivanja u priznatoj zajednici i da ih LGBTI nemaju zato što njihove zajednice nisu priznate.²¹⁵

„Na primer, šta ako se desi da vam je partner u bolnici i da je na intenzivnoj nezi, da su posete dozvoljene samo članovima porodice? To znači da vi ne možete vašem partneru da odete u posetu.“ – osoba koja se izjašnjava kao LGBTI.²¹⁶

Ustav Republike Srbije definiše brak kao zajednicu na osnovu slobodno datog pristanka između muškarca i žene pred državnim organom i izjednačava vanbračnu zajednicu sa brakom. Takođe, Porodični zakon²¹⁷ definiše obe institucije kao zajednicu između žena i muškaraca i eksplicitno proglašava ništavim brak između dva lica istog pola.²¹⁸

BCLJP je osporio relevantne odredbe Porodičnog zakona kojima se vanbračne zajednice definišu kao trajnije zajednice života osoba različitog pola²¹⁹ pred Ustavnim sudom Republike Srbije. Žalba je odbačena 2010²²⁰ a USS je utvrdio da one nisu diskriminatorne i da se koncept vanbračne zajednice definiše indirektno, definisanjem pojma braka u Ustavu, i da su stoga isti suštinski elementi potrebni za postojanje oba, a odražavaju se na primeru različitog pola osoba koje pristaju da uđu u zajednicu.²²¹ USS²²² se poziva na sudsku praksu Evropskog suda za ljudska prava po pitanju primene ideja privatnog i porodičnog života na defakto stabilna partnerstva osoba istog pola i napominje da ovakve zajednice mogu da dobiju pravnu zaštitu ali se oslanjaju na diskreciono ovlašćenje država koje im Evropski sud ostavlja po ovom pitanju.²²³

U međuvremenu se sudska praksa ESLJP promenila i diskreciono ovlašćenje države postalo uže. Sud i dalje naglašava da se prava istopolnih partnera ne odnose na brak, u skladu sa članom 8 odnosno članom 12 Konvencije.²²⁴ Međutim, sud je priznao da je istopolnim parovima potrebno pravno prepoznavanje i zaštita njihovih odnosa i u nekim slučajevima utvrdio kršenje Konvencije kada nisu priznata prava istopolnih partnera na obrazovanje zajednice. Najskoriji primer iz 2015. je slučaj *Oliari i drugi protiv Italije*²²⁵ u kojem je sud utvrdio „da je Vlada Italije prevazišla diskreciono ovlašćenje i nije uspela da ispuni svoju pozitivnu obavezu da obezbedi podnosiocima određeni zakonski okvir koji predviđa priznavanje i zaštitu njihovih istopolnih zajednica“ (stav 185). Sud je uvažio diskreciono ovlašćenje država za pitanja koja, kao i ovo, mogu biti moralno ili etički osetljiva. Međutim, napomenuo je da se slučaj Oliari ne odnosi na određena i potencijalno kontroverzna „dopunska“ prava koja mogu a ne moraju proisteci iz istopolne zajednice. Umesto toga ovo je slučaj koji se odnosi isključivo na uopštenu potrebu za zakonskim priznavanjem i suštinskom zaštitom podnosilaca kao istopolnih parova. Sud se eksplicitno oslonio ne samo na evropski konsenzus i razvoj događaja u drugim delovima sveta, već i na italijanski kontekst – razvoj sudske prakse italijanskih sudova koji ukazuje na potrebu regulisanja kao i opšteg prihvatanja istopolnih parova i poštovanja njihovih prava u italijanskom društvu.²²⁶ Ostaje da se vidi da li će biti potrebno da se pokaže sličan napredak u odnosu na stavove prema istopolnim zajednicama na nacionalnom nivou u sličnim slučajevima protiv drugih država članica, koje, poput Srbije, nisu regulisale stabilne istopolne zajednice.

Takođe vredni napomenuti da u skladu sa zakonima Srbije trenutno ne postoje ni procedure za registraciju heteroseksualnih partnerstava, a ukoliko država odluči da uvede instituciju registrovanih vanbračnih zajednica, isključivanje istopolnih partnera bilo bi u suprotnosti sa Konvencijom.²²⁷

Trenutno se nikakva posebna prava ne garantuju osobama u defakto stabilnim istopolnim zajednicama u skladu sa zakonodavstvom Srbije. USS napominje u pomenutoj odluci²²⁸ da postoje dve odredbe u pravnom sistemu Srbije koje bi mogle biti primenljive na istopolne defakto zajednice. Odredbe Porodičnog zakona na nasilje u porodici uključuje ideju članova porodice koji su bili ili su još uvek u emotivnoj ili seksualnoj vezi²²⁹. Slično tome, Zakon o sprečavanju nasilja u porodici²³⁰ predviđa primenu odredbi u slučaju nasilja prema licima u bračnim, vanbračnim zajednicama i partnerstvima, a ova odredba može da obezbedi zaštitu za osobe u istopolnim partnerstvima ukoliko se primenjuje bez diskriminacije, ali u tekstu nacrta se ne pominju eksplicitno osobe u istopolnim partnerstvima.

Odredba Zakona o krivičnom postupku definiše ko se oslobađa svedočenja²³¹ što je primenljivo na osobe koje su bile u emotivnom ili seksualnom odnosu ili neodređenoj trajnoj zajednici. Ne postoje podaci koji ukazuju na to da se u praksi ovo primenjuje na istopolna partnerstva.²³²

Neke odredbe bi mogle da se primenjuju na istopolne partnere, ali je to prepušteno organima zaduženim za njihovu primenu. Čak i ako se u praksi primenjuju na istopolne partnere, ove odredbe su i dalje diskriminatorne. Jedan takav izuzetno redak primer predstavlja Zakon o izvršenju krivičnih sankcija²³³ koji garantuje osuđenom licu pravo na posetu, dva puta mesečno, od strane supružnika, deteta, roditelja i nekih rođaka, ali omogućava upravniku zatvora da odobri posete drugih lica. Prema informacijama iz kazneno-popravnog zavoda „Zabela“²³⁴, ova ustanova dopušta posete istopolnih partnera.²³⁵

Nedostatke postojećeg pravnog okvira i preporuke da se regulišu prava i obaveze istopolnih partnera pominju brojni akteri, uključujući PZR²³⁶, Zaštitnika građana²³⁷, NVO²³⁸ i međunarodne institucije.²³⁹

Ovo je takođe poseban cilj Strategije za brobu protiv diskriminacije²⁴⁰ koji treba da se realizuje izradom modela zakona o registrovanju istopolnih partnerstava i modela zakona za izmenu i dopunu Zakona o nasleđivanju da bi se izjednačili brak i vanbračna zajednica i prepoznalo pravo istopolnih partnera na direktno nasleđivanje.²⁴¹ Akcioni plan za borbu protiv diskriminacije iz 2014. predviđa otvaranje javnih rasprava o ovim nacrtima tokom poslednjeg kvartala 2017.²⁴²

U nacrtu Građanskog zakonika²⁴³ koji je Ministarstvo pravde stavilo na javnu raspravu 2015. dodata je fusnota na odredbu o braku da je u javnoj raspravi neophodno da se svestrano sagleda mogućnost zakonskog regulisanja istopolnih zajednica, posebno uvažavajući različita mišljenja, stavove i argumente koji bi bili pravno relevantni u eventualnoj pripremi posebnog zakona.²⁴⁴ Jedna jedina odredba zakonika – o stanovanju²⁴⁵, pominje eksplicitno istopolna partnerstva osim braka i vanbračne zajednice.

Priznavanje samo određenih prava bez regulisanja istopolnih zajednica takođe bi moglo biti problematično za uživanje prava u praksi, jer bi obuhvatilo dokazivanje postojanja zajednice pred sudovima u svakom pojedinačnom slučaju. To pokreće brojna potencijalna pitanja u odnosu na pristup pravima, kao što je koliko bi vremenski bilo zahtevno da se prava priznaju, u odnosu na koje kriterijume postojanja takve zajednice bi to bilo procenjavano, neujednačene standarde u praksi i drugo.

Civilno društvo predvođeno organizacijama Labris i Centar za unapređivanje pravnih studija (CUPS) koje su same napravile model zakona²⁴⁶ o registrovanim istopolnim zajednicama već je pokušalo da otvori javnu raspravu na ovu temu.

Uverenje o slobodnom bračnom statusu

Neki istopolni parovi su se odlučili za sklapanje braka u drugim zemljama u kojima postoji takva mogućnost, iako takve zajednice nisu pravno priznate u Srbiji. U tu svrhu, oni treba da pribave zvanično uverenje o slobodnom bračnom statusu (zvanična potvrda da niko od njih nije u braku). Situaciono testiranje koje je organizacija Labris sproveda pokazalo je da neki od nadležnih službenika Matične službe u beogradskim opštinama odbijaju da izdaju uverenje kada imaju saznanje o tome da podnosilac zahteva planira da stupi u brak sa osobom istog pola. PZR je utvrdio da je to slučaj direktne diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije. Osoba koja nije u braku ima pravo na takvo uverenje bez obzira na svrhu za koju će biti korišćeno i bez obzira na to da li brak dve osobe istog pola ima bilo kakve pravne posledice u Srbiji.²⁴⁷ Kao što je izvestio BCLJP 2013, Sekretarijat za upravu Gradske uprave grada Beograda izmenio je svoju praksu u skladu sa preporukom.²⁴⁸ Ne postoje podaci o praksi drugih opštinskih organa širom Srbije.

3.5 Obrazovanje

Sažetak

Među učenicima/studentima postoji značajna socijalna distanca i a rašireni su diskriminatorski stavovi prema LGBTI populaciji. Treba ukloniti diskriminatorski sadržaj o SORI iz udžbenika u skladu sa preporukama nezavisnih državnih tela i NVO. Problem predstavlja vršnjačko nasilje, uključujući i nasilje na osnovu opažene ili stvarne seksualne orijentacije.

Ne postoji veliki broj podataka o tome kako se trenutno postupa prema LGBTI osobama – učenicima/studentima odnosno profesorima u obrazovnom sistemu. Međutim, istraživanja javnog mnjenja ukazuju na to da su diskriminatorski stavovi prema LGBTI osobama rasprostranjeni u obrazovnim ustanovama, kako među učenicima/studentima tako i među nastavnim osobljem.

Prema istraživanju javnog mnjenja iz 2014. o rodno zasnovanom nasilju u školama, 32 odsto muških nastavnika u osnovnim i srednjim školama, kao i 17 odsto ženskih nastavnika u osnovnim i 13 odsto u srednjim školama slaže se da homoseksualci ne bi trebalo da predaju u školi.²⁴⁹ Slično tome, jedno kvalitativno istraživanje ukazalo je na uvreženo shvatanje da homoseksualni nastavnici koji bi otvoreno govorili o svojoj seksualnoj orijentaciji ne bi bili dobro prihvaćeni.²⁵⁰ Praksa Zaštitnika građana ukazuje na to da ni nastavnici ni drugi zaposleni u školama, npr. psiholozi nisu senzitivizovani za rad sa LGBTI učenicima.²⁵¹ Zaštitnik građana preporučuje da se sprovede procena potreba, a osmišljena je posebna obuka za izgradnju kapaciteta zaposlenih u obrazovnom sistemu radi adekvatnog odgovora na potrebe LGBTI osoba.²⁵²

Diskriminatorski stavovi su takođe rasprostranjeni među školskom decom. Skoro polovina dečaka školskog uzrasta i jedna četvrtina devojčica anketiranih u okviru studije Centra za prava deteta 2012. godine pokazali su negativne stavove prema osobama drugačije seksualne orijentacije; npr. više od trećine učenika koji su učestvovali u istraživanju nisu bili za to da „osobe homoseksualne orijentacije imaju pravo da se bave javnim poslom“ i složili su se da je „homoseksualnost bolest koju treba lečiti, pa makar i silom“.²⁵³ Takođe, najveći procenat učenika, 36 odsto njih, podržalo je negativne stavove o homoseksualnim osobama.²⁵⁴ U odnosu na HIV, manje od polovine školske dece koja su učestvovala u istom istraživanju misli da njihovi vršnjaci koji žive sa HIV-om imaju pravo da idu u školu.²⁵⁵

Diskriminacija u sferi obrazovanja i stručnog usavršavanja zabranjena je brojnim zakonima, uključujući Zakon o zabrani diskriminacije²⁵⁶, Zakon o visokom obrazovanju²⁵⁷, Zakon o udžbenicima i nastavnim sredstvima²⁵⁸, Zakon o osnovnom obrazovanju.²⁵⁹ Međutim, samo se u Zakonu o zabrani diskriminacije i Zakonu o visokom obrazovanju²⁶⁰ eksplicitno pominje seksualna orijentacija kao zabranjen osnov za diskriminaciju. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja je izmenjen, ali SORI nisu eksplicitno navedeni kao zabranjeni osnov za diskriminaciju²⁶¹ iako je to predviđeno Akcionim planom za borbu protiv diskriminacije iz 2014.²⁶² i eksplicitno preporučeno od strane Zaštitnika građana.²⁶³ Pravilnik o bližim kriterijumima za prepoznavanje oblika diskriminacije od strane zaposlenog, deteta, učenika ili trećeg lica u ustanovi obrazovanja i vaspitanja donešen 2016. eksplicitno navodi SORI kao zabranjen osnov za diskriminaciju.²⁶⁴

U Strategiji za borbu protiv diskriminacije, jedan poseban cilj predviđa da se pravo na obrazovanje može efektivno uživati bez diskriminacije na osnovu SORI, kao i promovisanje tolerancije i podizanje svesti o tome da LGBTI treba tretirati ravnopravno. Strategija podvlači potrebu da se LGBTI osobe u obrazovnom sistemu podrže, kako učenici/studenti tako i nastavno osoblje.²⁶⁵

PZR je ispicao slučaj univerzitetskog profesora, koji je dok je držao predavanje o „Teoriji javnog mnjenja“, kritikovao odluku da se homoseksualnost ukloni sa spiska bolesti i govorio o homoseksualnosti u kontekstu „bolesti“, „lečenja“ i „promene pola“. Poverenica je utvrdila da je profesor doprineo stvaranju ponižavajućeg i uvredljivog okruženja za LGBTI osobe i time prekršio Zakon o zabrani diskriminacije.²⁶⁶

Problem tretmana LGBTI osoba u nastavnom programu i udžbenicima je dvojak. Prvo, ljudska prava LGBTI osoba i SORI izostaju iz programa. Drugo, neki školski i univerzitetski udžbenici imaju diskriminatoran sadržaj o LGBTI osobama.

Skoro čitavu deceniju, civilno društvo²⁶⁷, Zaštitnik građana²⁶⁸ i Poverenik za zaštitu ravnopravnosti²⁶⁹ izdaju brojna upozorenja i preporuke o potrebi da se uklone uvredljive i diskriminatorne izjave iz udžbenika. Analize koje je sproveda NVO Labris²⁷⁰ i Centar za istraživanje javnih politika²⁷¹, ukazale su na brojne primere diskriminatornih definicija i objašnjenja koja se koriste i u civilnim i u vojnim obrazovnim sistemima. Labris je pronašao da neke knjige za srednjoškolce iz 2013/2014. školske godine svrstavaju homoseksualnost u devijantno seksualno ponašanje²⁷² i pripisuju homoseksualnost hormonskom disbalansu.²⁷³

„[Srednjoškolci] najčešće ne prave razliku između pedofilije i homoseksualnosti.“ - S. Miljković, nastavnica građanskog vaspitanja u Beogradu.²⁷⁴

@UNDP Regionalni LGBTI dijalog u Beogradu

U jednoj ranijoj analizi koju je Labris sproveo 2006. koja je obuhvatila udžbenike za predmete na medicini, psihologiji, sociologiji, pravu i pedagogiji na Beogradskom univerzitetu, pokazala je da svi osim jednog udžbenika povezuju homoseksualnost sa negativnim stereotipovima, predrasudama, psihičkim dijagnozama ili kriminalnim ponašanjem. Takođe, nije bilo primera među svim analiziranim knjigama u kojem se homoseksualno ponašanje pominjalo u pozitivnom kontekstu.²⁷⁵ Centar za istraživanje javnih politika pronašao je značajan diskriminatorni sadržaj u udžbenicima Vojne akademije, uglavnom onima koji su stari više desetina godina²⁷⁶. Istaknuti su i neki pozitivni primeri, kao što je nedavno objavljena knjiga „Upravljanje ljudskim resursima“ koja obuhvata pregled antidiskriminacionih odredbi u srpskom zakonodavstvu.²⁷⁷

Nadležni organi u oblasti obrazovanja potvrdili su Labrisu da će diskriminatorni sadržaj biti uklonjen iz programa za 2016/2017.²⁷⁸ Ne postoje dokazi o tome da je to i učinjeno. Zakon o udžbenicima²⁷⁹ iz 2015. prema preporuci Zaštitnika građana sadrži odredbu kojom se predviđa da udžbenici i nastavna sredstva treba da omoguće sprovođenje principa jednakih mogućnosti, i ne smeju da diskriminišu ili dovode u neravnopravan položaj grupe i pojedince ili da podstiču na takvo ponašanje.²⁸⁰ Zaštitnik građana je preporučio da Ministarstvo prosvete uvede u nastavni program osnovnih i srednjih škola, a zatim i u udžbenike, sadržaj koji se odnosi na sva važna pitanja koja se tiču prava LGBTI.²⁸¹ U Autonomnoj Pokrajini Vojvodini uveden je pilot program 2012. godine o seksualnom obrazovanju u deset škola koji je, između ostalog, sadržao i činjenice o SORI.²⁸² Ne postoje informacije koje ukazuju na uticaj ove inicijative niti na širu primenu sličnih programa.

Nasilje je prisutno u školama i rezidencijalnim obrazovnim ustanovama i rašireno je.²⁸³ Tokom prethodne godine mediji su izvestili o brojnim naročito brutalnim slučajevima nasilja u školama.²⁸⁴ Međutim, ne postoje posebne ankete o vršnjačkom nasilju u školama na osnovu SORI.²⁸⁵ Prema istraživanju koje je sproveo UNICEF 2006, najmanje 65 odsto učenika bili su žrtve vršnjačkog nasilja barem jednom tokom prethodna tri meseca.²⁸⁶ Informacije o prevalenci nasilja među učenicima treba razmatrati zajedno sa dokazima o rasprostranjenosti diskriminatornih stavova i predrasuda prema osobama na osnovu seksualne orijentacije.²⁸⁷ Prema istraživanju među srednjoškolcima, nasilje u njihovim školama najčešće je bilo prema LGBTI osobama.²⁸⁸ Neki raniji podaci pokazali su da je 21 odsto ispitanih učenika verbalno napalo ili pretilo nekome za koga su mislili da je gej ili feminiziran, a 13 odsto je izjavilo da je pomoglo da se oni pretuku. Prema istoj anketi, oko 60 odsto učenika složilo se da je nasilje nad homoseksualnim osobama uvek opravdano.²⁸⁹

„Uhvatio me je za ruku, okrenuo ka sebi i šamarao nekoliko minuta pred celim odeljenjem sve dok razredna nije reagovala... rekao mi je da će me ubiti zato što sam peder... nije dobio nikakvu kaznu i kasnije je nastavio da mi preti.“ – anonimna osoba koja se izjašnjava kao LGBTI.²⁹⁰

Brojne antidiskriminacione zakonske odredbe i u oblasti obrazovanja bave se pitanjima nasilja u školama i odgovornošću škola i drugih organa kada do takvih slučajeva dođe. Zakon o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja zabranjuje bilo kakvo nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje od strane učenika ili nastavnog osoblja.²⁹¹ Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju²⁹² i Zakon o srednjem obrazovanju i vaspitanju²⁹³ uvode obaveze školama za razvoj programa zaštite od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja. Pored toga, odgovori rukovodstva u školama bliže su definisani u Pravilniku o protokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje.²⁹⁴ Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja ima Jedinicu za prevenciju nasilja u školama koja je formirana 2012.²⁹⁵ Od 2006. godine zajedno sa UNICEF-om, ministarstvo sprovodi projekat „Škola bez nasilja“ u 273 škole u 90 gradova.²⁹⁶ Prethodno se ovaj projekat nije posebno bavio nasiljem na osnovu SORI.²⁹⁷

Brojna strateška dokumenta takođe se bave ovim pitanjem. Akcioni plan za borbu protiv diskriminacije iz 2014. predviđa praćenje primene usvojenih strategija i odgovarajućih akcionih planova koji se odnose na decu²⁹⁸, naime Nacionalnog plana akcije²⁹⁹ i Nacionalne strategije za prevenciju i zaštitu dece od nasilja.³⁰⁰ Međutim, oba ova dokumenta su istekla 2015. a država nije preduzela korake da inicira usvajanje novog nacionalnog plana.³⁰¹ Strategija za mlade takođe prepoznaje problem nasilja u obrazovnom sistemu i naglašava razvijanje koordinisanog multidisciplinarnog pristupa i međusektorske saradnje u planiranju i realizaciji usluga za potrebe mladih žrtava i učinilaca nasilja.³⁰² Strategija dodatno podržava mere za podsticanje prijavljivanja nasilja u školama³⁰³ i obrazovnih programa za sprečavanje nasilja i pomoć žrtvama.³⁰⁴

Postoje podaci koji ukazuju na to da se nasilje ne prijavljuje zbog toga što se nekad smatra „normalnim“ ili zbog straha, stida ili nedostatka poverenja u institucije.³⁰⁵ Prikupljanje podataka o nasilju među mladima i praćenje realizacije aktivnosti prevencije je od ključnog značaja, a ovo je takođe prioritet koji prepoznaje Strategija za mlade.³⁰⁶

Komitet UN za prava deteta će razmatrati izveštaj Republike Srbije početkom 2017. a jedno od pitanja postavljenih državi u odnosu na prethodne izveštaje jeste da se konkretizuju mere preduzete za borbu protiv nasilja nad decom u školama.³⁰⁷

„Onda su oni počeli da ga ignorišu, onda je krenulo igra „igrajmo se vazduha“. Najgora igra koju deca mogu da izmisle. Nisu ga prijavljivali da nije u školi, nije tu, oni ga ne prijave, taj za njih ne postoji u odeljenju. Ja pitam gde je taj oni kažu „ne znamo.“ – anonimna osoba koja se izjašnjava kao heteroseksualna.³⁰⁸

PZR je ispitao pritužbu koju je podneo učenik koji je naveo da su ga vršnjaci vređali i dobacivali mu zbog njegove seksualne orijentacije.³⁰⁹ Čak iako su diskriminatorne radnje u ovom slučaju preduzimali učenici, vršnjaci pritužioca, Poverenica je utvrdila da je škola takođe odgovorna i posebno naglasila činjenicu da je do diskriminatornog ponašanja došlo u prostoru škole koja je obrazovna ustanova. PZR je napomenuo da je pritužilac prethodno napustio redovno školovanje, baš zbog toga što je bio maltretiran nakon što je otkrio svoju homoseksualnu orijentaciju i naglasio da je škola trebalo još tada da započne intenzivan i kontinuirani rad sa učenicima na podizanju stepena tolerancije i prihvatanja različitosti jer je, pre svega imajući u vidu negativan većinski stav društva prema LGBT populaciji, mogla pretpostaviti da postoji rizik od nasilja i zlostavljanja. PZR je zaključio da škola nije blagovremeno preduzela odgovarajuće mere radi prevazilaženja diskriminatornog stava učenika prema LGBT populaciji i sprečavanja diskriminacije učenika na osnovu njegove seksualne orijentacije i preporučila da direktor škole preduzme sve potrebne mere bez odlaganja kojima će obezbediti da svi zaposleni u školskoj ustanovi prođu obuku na temu zabrane diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili drugih ličnih svojstava, da obezbedi dovoljnu senzibilizaciju svih zaposlenih i da razvija duh tolerancije, poštovanje različitosti i nediskriminatorno ponašanje prema učenicima kroz relevantne programe, radionice i obuke.³¹⁰

3.6 Prava iz oblasti rada

Sažetak

Zakonski okvir kojim se zabranjuje diskriminacija pri zapošljavanju i na radu postoji, ali je njegovo sprovođenje uglavnom neefikasno. Postoji veoma malo kvantitativnih podataka o diskriminaciji, ali rešavanje rasprostranjene diskriminacije u sferi rada predstavlja prvi prioritet LGBTI zajednice. Pravni lekovi nisu adekvatni. Trans osobe i osobe koje žive sa HIV-om su posebno ugrožene.

LGBTI osobe su diskriminisane u sferi rada³¹¹ ali postoji veoma malo dostupnih podataka o diskriminaciji na radnom mestu.³¹² Pretpostavlja se da je to zbog činjenice da je radno mesto stresno okruženje za većinu LGBTI osoba i da se one boje da će izgubiti posao.³¹³ Iako ne postoje kvantitativni podaci kojima bi se dokazalo postojanje diskriminacije na radu na osnovu SORI, postoje kvalitativna istraživanja koja potvrđuju ove pretpostavke. Na primer, u anketi o prioritetima LGBTI zajednice u Srbiji iz 2014. uživanje ekonomskih i socijalnih prava i eliminisanje diskriminacije na radu ocenjeno je kao drugi po redu prioritet odmah iza zaštite od nasilja.³¹⁴ Uživanje ekonomskih i socijalnih prava odnosno ekonomska nezavisnost omogućava LGBTI osobama da budu otvorene o svojim SORI, obzirom da mnoge LGBTI osobe žive na marginama društva nakon što ih porodice odbace.³¹⁵

Prema anketi stanovništva koju je 2010. sproveda GSA, 56 odsto učesnika ne bi htelo da im homoseksualna osoba bude supervizor, a 47 odsto kolega.³¹⁶ Ne postoje ni zvanični podaci o diskriminaciji na radnom mestu na osnovu HIV statusa, ali postoje dokazi o takvoj diskriminaciji uprkos oklevanju žrtava da je prijave zbog straha od dodatne stigmatizacije.³¹⁷ Kao što je BCLJP preneo 2009. jedno od troje ispitanika u okviru ankete koju je sproveo Institut za javno zdravlje smatra da osoba inficirane AIDS-om treba da dobije otkaz iako svoj posao obavlja profesionalno.³¹⁸

Zakon o zabrani diskriminacije zabranjuje diskriminaciju prilikom zapošljavanja i promovise jednake uslove za uživanje svih prava koja se odnose na sferu rada, uključujući unapređenje, stručno usavršavanje, pravične i zadovoljavajuće uslove rada.³¹⁹ Zakon o radu³²⁰ zabranjuje neposrednu i posrednu diskriminaciju zaposlenih i lica koja traže zaposlenje na osnovu pola i seksualne orijentacije.³²¹

„Samim tim što nisu prihvaćeni automatski ne mogu nešto mnogo da napreduju. Ukoliko se nisu javno deklarirali da su to što jesu, napreduju.“ – anonimna heteroseksualna osoba o napredovanju LGBTI osoba.³²²

PZR je preporučio kompanijama da edukuju zaposlene o diskriminaciji i da bude obavezno za sve javne organe i privatne poslodavce da donesu interne mehanizme za suzbijanje i zaštitu od diskriminacije, rodno uravnotežene politike ljudskih resursa i upravljanja na osnovu nacionalnih, etničkih, jezičkih i drugih različitosti.³²³ Kompanije iz Srbije retko imaju antidiskriminacione politike, a tek nekolicina sprovodi procene uticaja na ljudska prava.³²⁴

Prva pozitivna sudska presuda u skladu sa Zakonom o zabrani diskriminacije iz 2009. doneta je u Apelacionom sudu u Novom Sadu u slučaju kada je nad tužiocem vršio diskriminaciju kolega na radnom mestu.³²⁵ Međutim, nakon ove presude nisu usledili dodatni slučajevi. Sud je utvrdio da je tužilac žrtva teške diskriminacije od strane kolege koja je trajala u kontinuitetu nekoliko meseci i uključila uvrede i pretnje, a nekoliko puta čak i fizičko nasilje. Sud je napomenuo sledeće:

„Nesumnjivo da su reči peder i pederčina izrazi koji u našem jeziku imaju značenje negativnog, omalovažavajućeg, obezvređujućeg i uvredljivog označavanja muške osobe istopolne seksualne orijentacije“ kao i da njihovo upućivanje „predstavlja uznemiravajuće i ponižavajuće postupanje koje ima za cilj i predstavlja povredu dostojanstva na osnovu ličnog svojstva – istopolne seksualne orijentacije“.³²⁶

Tužilac je dobio odštetu za pretrpljene duševne bolove zbog povreda prava ličnosti, ugleda i časti.³²⁷

„Trudim se da vredno radim a moja seksualna orijentacija sigurno ne utiče na moje rezultate na poslu. Kao i svima, važna mi je dobra radna atmosfera, a umesto toga sam imao maltretiranje, stalno sam bio depresivan zbog svakodnevnog ponižavanja. Bilo mi je jako teško ali shvatio sam da to ne treba da trpim jer ja nisam uradio ništa loše. Obratio sam se GSA i podneli smo tužbu. Hteo sam da me država zaštiti, da pokaže da je zainteresovana da zaštiti. Zadovoljan sam ovom presudom, jer mi je potvrdila da sam postupio ispravno, ali me je prva presuda baš razočarala. Nakon nje sam mislio da nema pravde ali nisam hteo da odustanem, nastavio sam da se borim i pravda je konačno stigla.“ – iz izjave M.A, tužioca u pomenutom slučaju.³²⁸

Prava trans osoba iz oblasti rada

Trans osobe su uopšteno gledano u veoma teškom položaju u sferi rada³²⁹, a to se prepoznaje i u Strategiji za borbu protiv diskriminacije. Čak i osobe koje su prošle hirurške procedure i dobile pravno priznanje putem promene pola i imena u matičnim knjigama građana, imaju probleme da dobiju diplomu sa novim ličnim podacima zbog čega su u nepovoljnom položaju na tržištu rada. Istraživanje o položaju trans osoba ukazuje na nesklad između nivoa obrazovanja i poslova koje obavljaju trans osobe u Srbiji. Pre nego što dobiju nove dokumente za njih je veoma teško da nađu posao, a uglavnom su u mogućnosti da dobiju privremene poslove u svojoj ekonomiji, što dodatno ugrožava njihov opstanak.³³⁰ Neke od njih rade kao seksualne radnice, što ih stigmatizuje na više nivoa i čini ih podložnijim nasilju i rizicima od polnih bolesti, uključujući i HIV.³³¹ Ne postoje podaci o višestrukoj diskriminaciji, osim u izolovanim slučajevima, odnosno pominje se da su trans osobe romske nacionalnosti posebno ugrožene jer se suočavaju sa diskriminacijom po više osnova: rodnog identiteta, nacionalnosti i ekonomskog statusa.³³²

„Dešavalo se da [poslodavci] budu vrlo direktni pa mi je dosta puta rečeno da ne žele da me zaposle da njihova reputacija ne bi dolazila u pitanje ako bi zaposlili trans osobu, dešavalo se i da mi se smeju i vređaju me. Nekada kažu da nisu zainteresovani, što bi bilo sasvim u redu, da nisu imali totalno drugačiji stav dok ta devojka koju vide nije izvadila lični document u kojem se vidi muško ime.“ – Saša, trans žena koja je grafički dizajner i diplomirala je kao jedno od troje najboljih studenata u svojoj generaciji.³³³

LGBTI osobe u vojsci

Ne postoji mnogo dostupnih podataka o položaju LGBTI osoba koje su zaposlene u vojsci. Portparol Ministarstva odbrane izjavio je da „seksualno opredeljenje nije, niti će biti prepreka za nekoga ko želi da bude profesionalni vojnik u Vojsci Srbije (...) i (...) pitanje o seksualnom opredeljenju nije se postavljalo u regrutnom sistemu...“³³⁴ Prema LGBTI organizacijama, u praksi se sprovodi neka vrsta politike „ne pitaj, ne govori“, na isti način na koji se primenjuje na velikom broju civilnih radnih mesta.³³⁵

Tokom 2015. godine PZR³³⁶ je ispitao slučaj trans osobe koja je bila majorka u Vojsci Republike Srbije, diskriminisane zbog svog rodnog identiteta u izjavi Uprave za ljudske resurse Generalštaba gde je opisana kao osoba kojoj je „ustanovljena psihijatrijska dijagnoza koja može uzrokovati štetne posledice po ugled Vojske Srbije“. Ista izjava je ponovljena u rešenju Ministarstva odbrane o razrešenju majorke. Poverenica je utvrdila kršenje Zakona o zabrani diskriminacije, koji zabranjuje izlaganje uznemiravanju i ponižavajućem postupanju na osnovu diskriminacije³³⁷ i donela preporuku Ministarstvu odbrane i Generalštabu da upute pisano izvinjenje pritužiteljki i da preduzmu mere za smanjenje transfobije, povećanje tolerancije i sprečavanje diskriminacije prema transpolnim i transrodnim vojnim licima i licima zaposlenim u Ministarstvu odbrane. PZR je izvestio da je ministarstvo sprovelo preporuku.³³⁸

3.7 Zdravstvo

Sažetak

Nedostaci sistema zdravstvene zaštite mogu se generalno pripisati nedostacima u zakonodavstvu kao i neadekvatnoj primeni propisa i nedostatku finansijskih sredstava. LGBTI osobe se suočavaju sa diskriminacijom u pristupu zdravstvenoj zaštiti i oklevaju da podele informaciju o svojim SORI, čak i kada je ona potencijalno medicinski relevantna. Zdravstveni sistem prepoznaje samo transseksualnost, koja se vodi kao mentalni poremećaj. Iako broj osoba koje žive sa HIV-om u MSM populaciji rapidno raste, ne postoji nacionalna strategija za prevenciju HIV-a, niti održivo finansiranje programa prevencije.

Kako prenose i državne i nevladine organizacije, u praksi se LGBTI osobe suočavaju sa diskriminacijom u pristupu zdravstvenoj zaštiti.³³⁹

Ustav štiti pravo na zdravstvenu zaštitu i obavezuje državu da pomogne razvoj zdravlja. Zakon o zdravstvenoj zaštiti³⁴⁰ sadrži antidiskriminacione odredbe, ali ne pominje eksplicitno SORI³⁴¹. Pristup zdravstvenim uslugama je otežan, posebno u ruralnim područjima, zbog nedovoljnih sredstava potrebnih za zdravstveni sektor i neadekvatnu pokrivenost stanovništva lekarima i drugim zdravstvenim radnicima.³⁴² Nedostatak pristupa zdravstvenoj zaštiti, za stanovništvo Srbije uopšte, može se pripisati kako nedostacima u zakonodavstvu, tako i u primeni propisa.³⁴³ U skladu sa Zakonom o pravima pacijenata³⁴⁴ postoje savetnici za zaštitu prava pacijenata³⁴⁵ (prvostepeni administrativni organ koji ispituje pritužbe pacijenata) raspoređeni u lokalnim opštinskim objektima, a do kraja 2014. savetnici su postavljeni u većini opština. Zdravstveni saveti, uz učešće predstavnika udruženja građana koja se bave pravima pacijenata, trebalo je da razmatraju pritužbe pacijenata i aktivno učestvuju u unapređenju zdravstvene zaštite u lokalnim samoupravama. Neke opštine nisu uspele da formiraju savete a Ministarstvo zdravlja je produžilo rok na početak 2020. čime su neki pacijenti ostavljeni bez žalbenog mehanizma u odnosu na odluke savetnika.³⁴⁶

Postoje brojni nedostaci u zakonodavnom okviru za zaštitu podataka koji se odnose na zdravstveno stanje.³⁴⁷ Poverenik za informacije od javnog značaja i zaštitu podataka o ličnosti (u daljem tekstu: PIJZZPL) upozorio je da su lični podaci pacijenata uopšteno gledano nedovoljno zaštićeni u elektronskoj bazi podataka Ministarstva zdravlja.³⁴⁸ Prema Zakonu o zaštiti podataka o ličnosti³⁴⁹ nečija seksualna orijentacija smatra se posebno osetljivim podatkom i, uz izuzetak posebnih okolnosti, može da se obrađuje samo na osnovu slobodnog pisanog pristanka osobe, pod uslovom da je ona prethodno informisana o svrsi i svim drugim relevantnim pitanjima u vezi obrade.³⁵⁰

PZR je utvrdio diskriminatornu praksu u državnom Zavodu za zaštitu zdravlja studenata, u kojoj je upitnik u okviru redovnog sistematskog pregleda sadržao pitanje o seksualnoj orijentaciji pacijenta.³⁵¹ Prikupljanje i brisanje prikupljenih podataka naložio je PIJZZPL.³⁵²

Anketa organizacije SPY iz 2012. ukazala je da samo jedna od deset LGBTI osoba smatra da zdravstvene ustanove adekvatno odgovaraju na njihove fizičke i mentalne potrebe. Ispitanici u okviru ankete preneli su da bi zaštita i unapređenje psihičkog i mentalnog zdravlja LGBTI u okviru postojećih zdravstvenih ustanova mogla da se ostvari senzitivisanjem pružalaca zdravstvenih usluga o posebnim potrebama LGBTI osoba.³⁵³ Trenutno, zdravstveni priručnici sadrže ograničenu količinu relevantnih informacija, a u nekim slučajevima tretiraju seksualnu orijentaciju kao bolest.³⁵⁴

Na osnovu prethodnih negativnih iskustava, mnoge LGBTI osobe se plaše da bi „autovanje“ moglo da dovede do stigmatizacije i sekundarne viktimizacije kao posledica nezaštićenog okruženja, gde je poverljivost ugrožena.³⁵⁵ LGBTI osobe ponekad oklevaju da otkriju svoju seksualnu orijentaciju čak i kad su takve informacije medicinski relevantne.³⁵⁶

„Ako ne govore da su gej, onda isti kao i kod svih. Niko neće odbiti da te leči ako si gej, ali ako znaju, verovatno će te gledati... onako... možda nosi neku bolest. Verovatno će i doktori misliti svašta u sebi. Ali neće odbiti da te leče...“ – anonimna osoba koja se izjašnjava kao LGBTI.³⁵⁷

Kao jedan od najdrastičnijih primera diskriminacije LGBTI osoba u zdravstvenom sistemu, učesnici novije ankete ukazali su na ograničenje prava koja bi inače bila dostupna partnerima u heteroseksualnoj vezi³⁵⁸, a ona obuhvataju brojna prava kao što je pravo na posetu pacijentima, na donošenje zdravstvenih odluka za nekoga ili posedovanja zdravstvenog osiguranja. Neki drugi problemi na koje upućuju predstavnici LGBTI zajednice obuhvataju diskriminaciju homoseksualaca kao davalaca krvi, nemogućnosti lezbejki da dobiju pristup procedurama veštačke oplodnje i zdravstvene rizike povezane sa uzimanjem droge tokom seksualnih praksi (takozvani chemsex).³⁵⁹

Zdravstveni sistem Srbije prepoznaje transseksualnost koja se vodi kao mentalni poremećaj.³⁶⁰ Uprkos činjenici da je zdravstveni tim koji sprovodi operacije prilagođavanja pola formiran u Beogradu 1989. ova oblast je ostala neregulirana sve do 2012, kada je Ministarstvo zdravlja formiralo Republičku stručnu komisiju za lečenje transrodnih poremećaja.³⁶¹ Do sada je komisija odobrila samo procedure transseksualnim osobama koje žele da se podvrgnu hormonskim i hirurškim intervencijama u okviru procesa prilagođavanja pola. Komisija takođe izdaje stručno mišljenje o tome da li neko ispunjava kriterijume za pokretanje procesa prilagođavanja pola.³⁶²

Od 2012, u medicinski indikovanim slučajevima, 65 odsto troškova promene pola pokriva zdravstveno osiguranje, a ostatak moraju da finansiraju pacijenti. Finansiranje doživotne hormonske terapije nije regulisano, a povremeno dolazi do nestašica hormona na tržištu. Gayten čak pominje da postoje lažni lekovi na tržištu.³⁶³ Još jedan izazov za trans osobe u Srbiji jeste nedostatak zdravstvenih usluga koje se pružaju osobama ispod 18 godina starosti, uključujući i nepostojanje lekova za zaustavljanje puberteta, koji bi mogli da poštede mladu osobu neželjenih i stresnih telesnih promena tokom puberteta i zbog kojih neke hirurške intervencije ne bi bile neophodne.³⁶⁴

U Srbiji sterilizacija je obavezna za trans osobe koje se podvrgavaju operaciji prilagođavanja pola. PZR i Zaštitnik građana preporučuju promenu ove prakse, da bi trans osobe mogle da donesu informisanu odluku o ovoj proceduri.³⁶⁵

Stručnjaci za mentalno zdravlje ne treba da imaju negativan stav prema trans osobama i ne treba da nameću binarne rodne uloge, već treba da pomognu porodicama da budu podržavajuće prema trans deci i adolescentima. Zdravstveni radnici treba da budu edukovani o transrodnim pitanjima i treba da informišu klijente o mogućnostima za terapiju i podrže trans osobe i članove njihovih porodica kao edukatore i zagovornike ljudskih prava u njihovim zajednicama.³⁶⁶

Osobe koje žive sa HIV-om

„Sada HIV cirkuliše među generacijom pripadnika gej populacije koji su rođeni između 1985. i 1995.“ – dr Dubravka Salemović, specijalistkinja za HIV na klinici u Beogradu.³⁶⁷

Institut za javno zdravlje „dr Milan Jovanović Batut“ izvestio je 2015. godine da 2.076 osoba živi sa HIV-om u Srbiji, a procenjuje se da još oko 1.100 ljudi nije svesno svog stanja. Nagli porast broja novodijagnostifikovanih osoba zabeležen je te godine, kada je registrovan porast od 30 odsto novih registrovanih slučajeva (ukupan broj od 178) u poređenju sa 2014.³⁶⁸ Povećanje je naročito primetno među MSM populacijom – 73 odsto svih zabeleženih novih HIV slučajeva u 2015. To je nagli porast u poređenju sa 26 odsto 2002. i 11 odsto 1991.³⁶⁹ Izgleda da prevalenca raste prvenstveno među mladim muškarcima, jer je trećina novih dijagnoza tokom 2015. bila u starosnoj grupi od 20 do 29 godina.³⁷⁰

Prema kriterijumima SZO, Srbija je zemlja sa niskom prevalencijom HIV-a. Epidemija se kreće ka koncentrisanoj HIV prevalenciji među MSM populacijom (prema izveštaju ispitivanja iz 2013. koje je pokazalo da je seroprevalenca HIV-a bila preko 5 odsto među MSM u Beogradu i još dva grada a ispod 2 odsto među IVKD i KSR).³⁷¹ Zvanično ne postoje podaci o trans osobama koje žive sa HIV-om u Srbiji zbog toga što ih zdravstveni sistem registruje kao MSM.³⁷²

Tokom 2013. godine formirana je Nacionalna komisija za borbu protiv HIV/AIDS-a i tuberkuloze³⁷³ kao multisektorsko telo u okviru Ministarstva zdravlja zaduženo za praćenje i evaluaciju nacionalnog odgovora, formulisanje strateškog pravca za odgovor na HIV i tuberkulozu i definisanje prioriternih aktivnosti u borbi protiv ovih infekcija. Komisija je u svom sastavu imala predstavnike LGBTI/MSM NVO.³⁷⁴ Međutim, Komisija ne obavlja aktivno poslove za koje je zadužena.³⁷⁵ EK³⁷⁶ i NVO upozoravale su o nedostatku održivih sredstava od povlačenja GFATM-a 2014. za organizacije koje rade sa osobama koje žive sa HIV-om odnosno da ne postoje skoro nikakva državna sredstva za programe koji se odnose na HIV prevenciju i podršku osobama koje žive sa HIV-om.³⁷⁷

Projekat Globalnog fonda bio je ključan za razvoj NVO usluga za prevenciju HIV-a među MSM, a nakon zatvaranja projekta usluge za MSM su prekinute ili smanjene.³⁷⁸ Sve zainteresovane strane su potvrdile potrebu da se nastavi finansiranje. Dogovorene prioritetne oblasti za MSM populaciju obuhvataju: dobrovoljno savetovanje i testiranje na HIV zasnovano u zajednici; terenski rad i mobilne medicinske jedinice koje rade sa ključnim populacijama, uključujući MSM; drop-in centri za ključne grupe uključujući MSM; i programi nege i podrške za osobe koje žive sa HIV-om.³⁷⁹ NVO su takođe prepoznale da je istekla Nacionalna strategija za HIV za period 2011-2015 i da nisu preduzeti koraci u odnosu na usvajanje nove strategije uprkos značajom porastu broja infekcija tokom proteklih godina.³⁸⁰

UN ECOSOC komitet je u svojim zaključnim razmatranjima za 2014. preporučio Srbiji da odgovori na širenje HIV/AIDS-a promovisanjem zdravlja adolescenata i pružanjem zdravstvenog savetovanja i usluga široj javnosti.³⁸¹

Srbija će imati pravo na sredstva Globalnog fonda ponovo za period 2017-2019.³⁸² U decembru 2016. stigao je dopis o alokaciji sa podacima o iznosu dostupnih sredstava i aktivnostima koje mogu da se finansiraju.³⁸³

Terapija za HIV dostupna je besplatno svim osobama koje žive sa HIV-om a imaju zdravstveno osiguranje. Međutim, osobe koje žive sa HIV-om imaju pristup prvoj generaciji lekova a moderna terapija je dostupna tek nakon što se dokaže rezistencija na postojeću terapiju.³⁸⁴ Terapija prve generacije dovodi do brojnih neželjenih efekata kod nekih osoba koje žive sa HIV-om, koje ometaju normalne dnevne aktivnosti i time doprinose dodatnoj viktimizaciji, na primer, na radnom mestu.³⁸⁵ Ova praksa nije u skladu sa smernicama o terapiji SZO i uobičajenoj praksi u Velikoj Britaniji, SAD i EU, gde se svi slažu da je najefikasnija terapija samo adekvatna terapija.³⁸⁶

Postekspoziciona profilaksa (PEP) za HIV nije dostupna, a problem je u trenutnoj formulaciji pravila koja omogućavaju prepisivanje lekova samo za utvrđene dijagnoze a ne za preventivnu terapiju.³⁸⁷ Ni preekspoziciona profilaksa (PreP) nije dostupna. Ne postoje indikacije da će država podržati PreP.³⁸⁸

Anketa iz 2012. o kvalitetu života osoba sa HIV-om ukazuje na to da je preko četvrtine učesnika/ca ankete bilo izloženo stigmati i diskriminaciji u zdravstvenim ustanovama tokom prethodnih 12 meseci. Istovremeno, preko 30 odsto zdravstvenih radnika diskriminiše osobe koje žive sa HIV-om.³⁸⁹ LGBTI osobe nemaju poverenje u javne zdravstvene ustanove i najčešće biraju da se podvrgnu testiranju u javnim zdravstvenim ustanovama samo u slučaju ozbiljnog zdravstvenog rizika.³⁹⁰ Privatnost nije uvek osigurana osobama prilikom dobijanja rezultata HIV testa, niti adekvatan pristup, posebno u manjim mestima, a to takođe umanjuje poverenje u zdravstvene ustanove.³⁹¹ Ne postoji održiva praksa testiranja sa niskim pragom u zajednici, samo manje inicijative koje se povremeno javljaju. Dva osnovna prioriteta za lečenje HIV-a koje prepoznaje srpska LGBTI zajednica jesu omogućavanje pristupa preventivnom medicinskom tretmanu – PreP i pristup kućnim testovima na HIV.³⁹²

PZR je utvrdio diskriminaciju osoba koje žive sa HIV-om u pristupu zdravstvenim uslugama u nekoliko slučajeva, uključujući i slučaj kada je jednom pritužiocu koji živi sa HIV-om uskraćeno lečenje u državnom zdravstvenom centru i upućen je u drugu instituciju,³⁹³ a u nekoliko slučajeva je odbijeno pružanje zubarskih usluga.³⁹⁴ Situacija je značajno teža za LGBTI osobe koje žive sa HIV-om jer se one suočavaju sa dodatnim stereotipovima.³⁹⁵ U aprilu 2016. PZR je upozorio o netačnim i uvredljivim medijskim izveštajima koji pripisuju prenošenje HIV-a homoseksualcima i stoga narušavaju dostojanstvo i prava LGBTI osoba.³⁹⁶

PZR je 2014. godine utvrdio diskriminaciju kada je HIV pozitivan status pacijenta bio jasno obeležen crvenim slovima na prednjoj strani zdravstvenog kartona.³⁹⁷ PZR je potom zatražio da Ministarstvo zdravlja izda instrukcije svim institucijama da HIV status ne sme da se koristi kao oznaka na zdravstvenim kartonima i da može da se upiše samo u rubriku koja je predviđena za upisivanje dijagnoze istim stilom kao i ostale informacije koje se odnose na dijagnozu pacijenta.³⁹⁸

Interseksualne osobe³⁹⁹

Uopšteno gledano, ne postoje javno dostupni podaci o interseks osobama, uključujući i o broju interseks dece rođene u Srbiji. Nezvanični podaci ukazuju na to da se u Srbiji rađa 6 do 8 interseks beba godišnje.⁴⁰⁰ Interseksualne varijacije još se uvek smatraju zdravstvenim poremećajem.⁴⁰¹

U okviru Instituta za zdravstvenu zaštitu majke i deteta Srbije „Dr Vukan Čupić“ postoji tim lekara specijalista koji obavljaju operacije na interseks bebama već 15 godina. Oni se oslanjaju na interna pravila bolnice, ali ova pravila ne pokrivaju sve interseks dijagnoze a ne postoje zakonske odredbe koje se odnose na medicinske procedure na interseks bebama i deci. Ne postoje psiholozi ni psihijatri u ovom medicinskom timu niti bilo gde drugde u Srbiji koji su specijalizovani za pitanja interseksualnosti. Stoga se ne pruža podrška interseks deci i njihovim porodicama. Poverenik za ljudska prava SE preporučuje interdisciplinarno savetovanje i podršku, uključujući i vršnjačku podršku.⁴⁰² NVO Gayten je pokrenula formiranje grupe podrške za interseks osobe.

Roditelji su uključeni u proces donošenja odluka o medicinskim procedurama koje se obavljaju na interseks bebama, ali često su pritisnuti da brzo donose odluke. Jedan od razloga jeste obaveza roditelja da registruju novorođenče u roku od 30 dana, radi izdavanja krštenice i drugih dokumenata za registraciju. Oni su pod pritiskom da odrede rod bebe u ovom vremenskom roku a stoga i da se odluče za „korektivnu hirurgiju“. SE preporučuje uvođenje fleksibilnih procedura za dodelu ili promenu pola/roda u zvaničnim dokumentima dok se takođe ostavlja mogućnost da se ne izabere odrednica žensko ili muško.⁴⁰³ Prilikom reforme Zakona o jedinstvenom matičnom broju građana trebalo bi razmotriti rešenje koje predviđa proceduru dodele ličnog broja koji ne bi uključivao odrednicu o polu/rodu.

Ne postoje zvanični podaci o tome koliko je „korektivnih“ intervencija obavljeno do sad. Nedavno je po prvi put roditeljima interseks beba u Srbiji savetovano od strane medicinskog stručnjaka da odlože „korektivnu hirurgiju“. SE, UN i međunarodni eksperti iz oblasti ljudskih prava pozivaju na ukidanje štetnih medicinskih praksi na interseks deci, koje obuhvataju nepotrebne operacije, hormonske terapije i ostale procedure uključujući i sterilizaciju bez potpunog, slobodnog i informisanog pristanka.⁴⁰⁴

Ponekad interseks osobe nisu svesne da su podvrgnute operaciji ili drugim intervencijama u ranom detinjstvu, a često kada znaju im se savetuje da ne govore o svojoj medicinskoj istoriji nikome. Oni bi trebalo da imaju pristup svojim zdravstvenim podacima.⁴⁰⁵

Interseks osobe koje su podvrgnute operaciji u ranoj fazi života, ali im je tada pogrešno utvrđen pol, kasnije u životu se mogu suočiti sa operacijom prilagođavanja pola. Zbog toga se one suočavaju sa dodatnim rizicima po zdravlje, stigmatizacijom društva i diskriminacijom.

3.8 Pristup trans osoba dokumentima⁴⁰⁶

Sažetak

Ne postoje zakonske odredbe niti procedure za prepoznavanje roda, čak i u slučajevima operacije prilagođavanja pola. Ustavni sud Srbije utvrdio je da uskraćivanje pravnog priznavanja promene pola trans osobi nakon operacije ugrožava pravo podnosioca na privatnost i pravo na dostojanstvo. i naložio opštinskom organu da unese izmene u matičnu knjigu rođenih podnosioca. Nisu usvojeni pravilnici o promeni imena u odnosu na rod u svedočanstvima i diplomama.

Trans osobe se suočavaju sa visokim stepenom diskriminacije u svim aspektima svakodnevnog života i uživanja osnovnih ljudskih prava. Najčešće prepoznaju administrativne i birokratske procedure kao glavnu prepreku za ostvarivanje svojih prava⁴⁰⁷ odnosno pristup dokumentima koji su u skladu sa njihovim trenutnim rodnim identitetom.⁴⁰⁸ Srbija nema zakonske odredbe odnosno procedure prepoznavanja roda, čak ni u slučaju operacije prilagođavanja pola.⁴⁰⁹

Nadležni državni organi, prvenstveno opštinski organi zaduženi za matične knjige građana, nemaju pravno uputstvo o tome kada i kako mogu da unesu izmene u matične knjige (ime i jedinstveni matični broj građana koji sadrži pol osobe na rođenju). Stoga je njihova praksa različita a ponekad zavisi od dobre volje određenog državnog službenika.⁴¹⁰ Potrebno je da postoji sistematski i standardizovan pristup u opštinama Srbije. Preporuka Komiteta ministara SE⁴¹¹ nalaže zemljama da omoguće brzu, transparentnu i dostupnu promenu dokumenata. U Srbiji je preduslov da je izvršena sterilizacija⁴¹², da postoji dijagnoza poremećaja rodnog identiteta, veoma invazivna operacija prilagođavanja pola i razvod braka da bi se izvršilo pravno prepoznavanje promene roda. Sve to, a posebno zahtev za proceduru prilagođavanja pola, doprinosi da je značajan broj trans osoba koje neće da obave bilo kakvu hiruršku operaciju na svom telu u pravnom vakumu.⁴¹³ Pravno prepoznavanje roda treba da bude odvojeno od medicinskih procedura i ne bi trebalo da bude uslovljeno hirurškim intervencijama.⁴¹⁴

Ustavni sud Srbije⁴¹⁵ je utvrdio da su opštinski organi, uskraćivanjem pravnog prepoznavanja promene pola nakon operacije trans osobe, prekršili pravo na poštovanje privatnog života podnosioca ustavne žalbe garantovano članom 8. Evropske povelje o ljudskim pravima⁴¹⁶ i povredili dostojanstvo iz člana 23. Ustava. Sud je naložio opštinskom organu da unese izmene u matičnu knjigu podnosioca.⁴¹⁷ USS je doneo odluku koja je primenljiva na sva lica u sličnoj situaciji, što bi trebalo da učini pristup dokumentima lakšim za druge trans osobe koje su prošle operaciju prilagođavanja pola, do usvajanja relevantnog zakonskog okvira. Sud je takođe zatražio od nadležnog ministarstva da ovu odluku pošalje relevantnim opštinskim organima. Pored toga, u dopisu Narodnoj Skupštini, sud je upozorio zakonodavca o nedostatku pravnog okvira kojim bi se definisale moguće pravne posledice prilagođavanja pola⁴¹⁸, poput na primer prava na promenu imena i pola u zvaničnim dokumentima. Takođe je poslat dopis Zaštitniku građana, instituciji koja ima mandat da inicira donošenje zakona, kojim se on informiše o potrebi za regulisanjem ovog pitanja. Zaštitnik građana je zajedno sa PZR izdao „Preporuke za izmene i dopune propisa od značaja za pravni položaj transpolnih osoba“ koje takođe pokrivaju i druga važna pravna pitanja trans osoba u Srbiji.

Akcioni plan za borbu protiv diskriminacije iz 2014. predviđa kontinuirano sprovođenje odluke USS i postavlja rok za pripremu i podnošenje Vladi nacrta zakona o promeni pola a sa njim i potrebne izmene i dopune drugih zakona⁴¹⁹ do poslednjeg kvartala 2017. Akcioni plan takođe predviđa pripremu Zakona o rodnom identitetu 2016, kojim bi se regulisao položaj transseks osoba.⁴²⁰ Radna grupa Vlade još uvek nije formirana, ali je civilno društvo pripremlilo dva modela zakona koji bi mogli poslužiti kao osnova za izradu zakona u budućnosti – Model zakona o prepoznavanju pravnih posledica promene pola⁴²¹ iz 2012. koji je pripremio CUPS sa organizacijama Gayten LGBT i Aire Centre i Model zakona o rodnom identitetu⁴²² koji je 2013. predstavila organizacija Gayten LGBT. Proces izrade novih zakona treba da bude transparentan i da uključuje organizacije koje predstavljaju trans osobe, a predloženi nacrt treba da garantuje puno pravno priznavanje rodnog prilagođavanja osobe u svim oblastima života, a posebno omogućavanjem pomene imena i roda u zvaničnim dokumentima na brz, transparentan i pristupačan način.⁴²³

Diplome i svedočanstva

U retkim slučajevima kada trans osobe uspeju da dobiju pravno prepoznavanje u ličnim dokumentima i matičnim knjigama na svoje ime koje odražava i njihov rod, poteškoće često i dalje postoje prilikom ponovnog izdavanja školskih svedočanstava i univerzitetskih diploma. PZR⁴²⁴ je dao preporuku svim univerzitetima da preduzmu „bez odlaganja, sve potrebne mere kako bi fakulteti u sastavu Univerziteta osobama koje su posle sticanja diplome promenile ime zbog promene pola (transpolne osobe), na njihov zahtev, izdavali nove diplome i druge javne isprave čije je izdavanje u nadležnosti fakulteta, u kojima će biti navedeno njihovo novo ime, i to na brz, transparentan i pristupačan način, poštujući domaće i međunarodne standarde u domenu zaštite transpolnih osoba od svih oblika diskriminacije.“⁴²⁵ PZR i Zaštitnik građana preporučili su da ovu odluku treba da primenjuju sve obrazovne ustanove u Srbiji.⁴²⁶ Akcioni plan za borbu protiv diskriminacije iz 2014. takođe sadrži meru koja je usmerena na sprovođenje ove odluke, izradom pravilnika o promenama imena u odnosu na rod u svedočanstvima i diplomama⁴²⁷. Pravilnik je trebalo da bude usvojen tokom prvog kvartala 2015. ali ništa još nije učinjeno u tom smislu.⁴²⁸

3.9 Azil

Sažetak

Tekuća pitanja odnose se na prava osoba izloženih proganjanju na osnovu SORI koje traže zaštitu u Srbiji, a LGBTI osobe iz Srbije traže azil u drugim zemljama.

UNHCR prepoznaje da u mnogim delovima sveta osobe beže od proganjanja na osnovu opažene ili stvarne seksualne orijentacije.⁴²⁹ U Srbiji su dva odvojena pitanja relevantna u ovom trenutku – prava osoba izloženih proganjanju da zatraže zaštitu u Srbiji i LGBTI osobe iz Srbije koje traže azil u drugim zemljama. Srbija kao i druge evropske zemlje suočena je sa velikim prilivom izbeglica tokom proteklih godina, a izbeglička kriza predstavlja veliko pitanje ljudskih prava.⁴³⁰ U prošlosti je Srbija takođe bila pod pritiskom EU, u vezi sa velikim brojem njenih građana koji traže azil u EU.⁴³¹

Trenutno, Zakon o azilu⁴³² ne navodi eksplicitno SORI kao osnov proganjanja, ali ih uključuje pod „druge grupe“⁴³³ Nacrt Zakona o azilu koji je pripremio MUP uključuje seksualnu orijentaciju, rod i rodni identitet kao osnov proganjanja.⁴³⁴ BCLJP preporučuje da se u nacrtu zakona takođe eksplicitno navede da zahtevi za azil koje podnose LGBTI osobe ne treba da budu odbačeni pod pretpostavkom da će one biti bezbedne ako ne otkriju svoj seksualni identitet u zemljama porekla.⁴³⁵ U praksi, Kancelarija za azil MUP-a, koja je prva instanca za azil u Srbiji, ne odbija zahteve po ovom osnovu i odobrava status izbeglice osobama koje su proganjane po više osnova uključujući SORI.⁴³⁶ Međutim, potonja integracija ovih izbeglica predstavlja problem, ne toliko zbog njihovih SORI već zbog poteškoća sa procesom integracije uopšte.⁴³⁷ LGBTI izbeglice i tražioci azila mogu vrlo lako da se susretnu sa diskriminacijom na više nivoa.

S druge strane, postoji problem LGBTI osoba iz Srbije koje traže azil u drugim zemljama.⁴³⁸ LGBTI organizacije primaju brojne zahteve od LGBTI osoba koje žive u Srbiji za informacijama na ovu temu.⁴³⁹ Međutim, uopšteno gledano, Republika Srbija se smatra bezbednom zemljom porekla.⁴⁴⁰

3.10 Pristup pravdi

Sažetak

Formalno gledano, LGBTI osobe imaju pristup pravnim i drugim lekovima, ali oni u praksi nisu delotvorni. Usvajanje Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći se i dalje očekuje. Potrebna je dodatna podrška za NVO koje pružaju pravnu pomoć LGBTI osobama i prate suđenja u oblasti diskriminacije.

Žrtve kršenja ljudskih prava u Srbiji imaju pristup međunarodnim i nacionalnim pravnim lekovima, pred pravosudnim i drugim organima. Srbija prihvata brojne pojedinačne žalbene procedure pred telima UN sporazuma,⁴⁴¹ a slučajevi protiv Srbije pokreću se pred Evropskim sudom za ljudska prava od 2004.

Ustavni sud Srbije ima različite nadležnosti koje obuhvataju razmatranje ustavnih žalbi za navodna kršenja prava zajemčenih Ustavom i ratifikovanim međunarodnim sporazumima i ispituje ustavnost i zakonitost zakona i drugih pravnih propisa. USS je ispitao nekoliko slučajeva koji su relevantni za pristup pravima LGBT osoba u Srbiji. U većini ovih slučajeva USS je presudio delom u korist podnosilaca žalbi i stoga je doprineo u određenoj meri unapređenju prava LGBT osoba. U procesu pravnog pregleda, USS je ispitao odredbe Porodičnog zakona o vanbračnim zajednicama, ali ova odluka nije uvećala uživanje prava istopolnih partnera. Sud je takođe ispitao nekoliko relevantnih ustavnih žalbi koje su podneli organizatori Prajda i žalbe trans osoba kojima je uskraćen pristup dokumentima. Ustavna žalba nije actio popularis a mogu je podneti samo žrtve i njihovi pravni predstavnici. Suprotno sudskoj praksi ESLJP⁴⁴², USS je odbio pristup ustavnoj žalbi fizičkim licima koja bi učestvovala u Paradi ponosa 2012. i proglasila prihvatljivom samo žalbu udruženja Parada ponosa Beograd, koje je formalno sazvalo skup.⁴⁴³

Nakon višegodišnjih reformi, pravosuđe u Srbiji i dalje je kritikovano zbog svoje neefikasnosti, značajnog broja nerešenih slučajeva i velikog broja izvršnih presuda koje ostanu neizvršene.⁴⁴⁴ To se posledično odražava na trajanje sudskih postupaka.⁴⁴⁵ Zakon o zaštiti prava na suđenje u razumnom roku⁴⁴⁶ usvojen je kao mera za ubrzavanje suđenja i sudske zaštite prava na pravično suđenje. Jednakost pred zakonom zajemčena je Ustavom. Međutim, u praksi ovu garanciju ugrožava sistemski problem različite sudske prakse u odnosu na identične ili gotovo identične činjenice.⁴⁴⁷ Uopšteno gledano, to prouzrokuje nedostatak poverenja javnosti u pravosuđe.

@UNDP Regionalni LGBTI dijalog u Beogradu

„...Mislim da ljudi u većini slučajeva odustaju od suđenja jer znaju da traju 5, 6 godina zbog neke sitnice a ne zbog nečeg krupnijeg. Skoro je bio slučaj u Novom Sadu što su jurili onog dečka što je menjao pol i na kraju, video sam juče, prekuče u novinama, neće da tuži tu osobu. Verovatno je svestan da bi to dugo trajalo i da na kraju ništa ne bi dobio, samo bi izgubio, što po meni opet nije u redu bez obzira o čemu se radi. Ko god da je kriv on bi trebalo što pre da se kazni, a ne da se pusti na slobodu, pa da se vidi šta će. Ne vidim da bi tu našao neku zaštitu bilo ko. Mislim da to da li je neko gej ili nije ne utiče na sam proces koji se vodi.” – anonimna osoba koja se izjašnjava kao LGBTI.⁴⁴⁸

Pravičnost suđenja dodatno je umanjena zbog nepostojanja delotvornog sistema besplatne pravne pomoći. Strategija razvoja sistema besplatne pravne pomoći u Republici Srbiji istekla je 2013. a zakon nikada nije usvojen.⁴⁴⁹ Poslednji nacrt Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći iz novembra 2016. ne pominje posebno LGBTI osobe kao korisnike/ce, ali bi one mogle imati koristi od zakona kao osobe sa socijalnom potrebom, žrtve nasilja odnosno žrtve trgovine ljudima.⁴⁵⁰ YUCOM tvrdi da ovaj zakon sadrži odredbe koje će samo sprečavati pristup LGBT osoba pravdi, a u nekim slučajevima i prinuditi LGBT osobe na „autovanje“ pred državnim organima, što bi moglo biti posebno problematično u manjim zajednicama.⁴⁵¹ Akcioni plan za Poglavlje 23 predviđa usvajanje ovog zakona do kraja trećeg kvartala 2015. Time je pravda manje dostupna osobama koje su u teškoj finansijskoj situaciji, na primer trans osobama koje ne mogu da pristupe tržištu rada i stoga ostaju nezaštićene u začaranom krugu diskriminacije.⁴⁵² U brojnim slučajevima LGBTI osobe su predstavljali branioci ljudskih prava i NVO koje pružaju besplatnu pravnu pomoć ili pokreću strateške postupke pred domaćim i međunarodnim sudovima, ali su njihovi kapaciteti prilično ograničeni jer ne postoje održiva donatorska sredstva za besplatnu pravnu pomoć odnosno strateške postupke. GSA je nudila pravnu pomoć posebno LGBTI osobama, ali ova organizacija više ne funkcioniše. Organizacija Labris je sprovodila brojna situaciona testiranja i podnosila pritužbe pred PZR. Trenutno, besplatnu pravnu pomoć nudi YUCOM. BCLJP je pružao besplatnu pravnu pomoć LGBTI osobama i aktivistima/kinjama u strateškim slučajevima pred USS i ESLJP. Suđenja zbog diskriminacije su generalno javna ali se prate tek sporadično⁴⁵³, a medijski izveštaji o ovim suđenjima su retki. Stoga suđenja u slučajevima diskriminacije nisu dovoljno transparentna što doprinosi smanjenju poverenja u pravosuđe od strane žrtava diskriminacije koje odlučne da ne zatraže⁴⁵⁴ zaštitu pred sudom. Praćenje suđenja u slučajevima diskriminacije sprečeno je nedovoljno razvijenim sistemom baza podataka o slučajevima, što znatno otežava pristup informacijama o slučajevima koji su u toku⁴⁵⁵ kao i pribavljanje pouzdanih statističkih podataka o broju suđenja u slučajevima diskriminacije.⁴⁵⁶ Labris je 2014. godine zabeležila da postojeći pravni lekovi za žrtve nasilja i diskriminacije često nisu pristupačni LGBTI osobama i doprinose njihovoj dodatnoj viktimizaciji i diskriminaciji.⁴⁵⁷

Drugi lekovi uključuju postupke pred PZR, Zaštitnikom građana i raznim inspekcijama. Manje od pet odsto pritužbi podnesenih PZR-u 2015. godine u odnosu na diskriminaciju bilo je na osnovu SORI, što je skoro duplo više nego prethodne. PZR tvrdi da to ne predstavlja na pravi način položaj LGBTI osoba u društvu⁴⁵⁸, i podstiče NVO da budu aktivnije u podnošenju pritužbi.⁴⁵⁹ Postoji obrazac pritužbe koji može da se upotrebi ali njegovo korišćenje nije neophodno, a prihvatljive su pritužbe podnesene u bilo kom formatu.⁴⁶⁰ PZR takođe može da učestvuje u strateškim slučajevima pokretanjem postupaka pred redovnim sudovima u slučajevima od opšteg interesa. Međutim, do sada nije pokrenut ni jedan takav slučaj koji se odnosi na prava LGBTI osoba.⁴⁶¹

Žrtve diskriminacije u zapošljavanju ili na radnom mestu mogu da podnesu prijavu Inspekciji rada, PZR-u ili redovnim sudovima. Prema Zakonu o radu, diskriminisana osoba koja traži zaposlenje ili osoba koja je diskriminisana na radnom mestu može da potražuje odštetu od poslodavca sudskim putem, a ukoliko tužilac pokaže da postoji verovatnoća diskriminacije, teret dokazivanja se prenosi na poslodavca, koji je onda u obavezi da dokaže da nije bilo diskriminacije.⁴⁶² Sudski postupci koji se odnose na prava iz oblasti rada i diskriminaciju treba da dobiju prioritet pri ispitivanju. U gore pomenutom slučaju Apelacioni sud je sam doneo odluku bez vraćanja na ponovno suđenje, što je uobičajeno, a relativna brzina postupka bila je zadovoljavajuća.⁴⁶³ To nije bila praksa u drugom slučaju radne diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije V.O. koji je započeo 2007. kada je podnosilac otpušten, a zaključen je pred Vrhovnim kasacionim sudom sedam godina kasnije.⁴⁶⁴

Razlog zbog kojeg žrtve diskriminacije na radu nerado prijavljuju slučajeve Inspekciji rada može biti zbog neadekvatnog broja nadležnih organa i poteškoća u dokazivanju diskriminacije.⁴⁶⁵ Dalje, žrtve oklevaju i zbog prakse poslodavaca dodatnog maltretiranja radnika koji prijavljuju diskriminaciju.⁴⁶⁶

Savet za štampu⁴⁶⁷, nezavisno, samoregulatorno telo prati poštovanje Kodeksa novinara Srbije i rešava žalbe pojedinaca i institucija na sadržaje medija. Ukoliko Komisija za žalbu utvrdi povredu novinarske etike, medij koji je objavio mora da objavi odluku komisije. U slučaju da medij koji je učinio povredu ne prihvati nadležnost Saveta za štampu, komisija izriče javnu opomenu. Savet razmatra žalbe u odnosu na izveštaje o pitanjima LGBTI⁴⁶⁸, što može biti efikasno sredstvo LGBTI organizacijama u nekim slučajevima diskriminatornog izveštavanja medija.⁴⁶⁹

4. LGBTI organizacije u Srbiji

Sažetak

Organizacije koje rade na promociji i zaštiti prava LGBTI osoba su raznolike, a smatraju se značajnim agentom promene položaja LGBTI osoba. Nepostojanje održivog finansiranja predstavlja glavni izazov za održivost ovih organizacija

„Mislim da ih ima [NVO], da pokušavaju da uspostave neku tu toleranciju i prihvatanje takvih ljudi. Esad, koliko uspevaju, o tome opet ja ne znam.” – osoba koja se izjašnjava kao heteroseksualna.⁴⁷⁰

Civilno društvo deluje vibratno i aktivno, a NVO, posebno LGBTI organizacije smatraju se dominantnim agentima promene.⁴⁷¹ Anketa iz 2015. ukazuje na to da prema mišljenju zajednice LGBT organizacije treba da daju prioritet naporima za suzbijanje nasilja, da nastoje da osiguraju uživanje socijalnih i ekonomskih prava i sprečavaju diskriminaciju LGBTI osoba na radu, kao i da nude SOS telefone i psihološku podršku LGBTI osobama.⁴⁷²

LGBTI osobe uglavnom imaju različite prioritete u odnosu na uživanje ljudskih prava, a takva različitost se naročito vidi među NVO i aktivistima u odnosu na organizaciju Parade ponosa.⁴⁷³ Podeljen je kratak upitnik nevladinim organizacijama koje rade na pitanjima ljudskih prava, organizacijama koje rade sa osobama koje žive sa HIV-om i LGBTI organizacijama u Srbiji u svrhu prikupljanja podataka za ovaj izveštaj.⁴⁷⁴ Neke od anketiranih LGBTI organizacija prepoznale su neodostatak konsenzusa i/ili saradnje među LGBTI organizacijama kao izazov za ostvarivanje većih prava za LGBTI osobe. Studija iz 2015. o stavovima, otkrila je da su anketirani članovi LGBT zajednice razočarani aktivizmom, a saradnja između LGBT organizacija smatra se neophodnom, uz edukaciju i promociju prava LGBT osoba.⁴⁷⁵ Prema anketi, srpska LGBT zajednica ima ambivalentne stavove prema LGBT organizacijama. S jedne strane, smatra se da one imaju značajnu ulogu u „osnaživanju, edukaciji i informisanju LGBT osoba, a za značajan broj ljudi one predstavljaju siguran prostor i prihvatanje“. S druge strane, LGBT NVO se vide kao razjedinjene i nedovoljno transparentne, pristupačne i vidljive u medijima. Dodatno, njihov pristup široj publici treba prilagoditi i proširiti na sve delove zemlje.⁴⁷⁶

„...Ne znam, ali znam da svakakve akcije sprovode i znam da su neki ljudi istupali javno baš u ime nevladinih organizacija. E sad, koliko to doprinosi nekom poboljšanju položaja ne znam, ali mislim da su oni jedini koji nešto pokušavaju da urade i da promene. Verovatno iskreno da promene. Ovi ostali koji pokušavaju da promene stvari na bolje, mislim da to rade iz nekog interesa. Opet i NVO ima interesa, ali imaju neke dublje razloge i dublje interese, ne samo svoje lične nego i generalno koji se tiču šire mase, tako da mislim da oni jedini i utiču.” – osoba koja se izjašnjava kao LGBTI.⁴⁷⁷

U pokušaju da se ujedine i time ojačaju zahtevi LGBTI zajednice u odnosu na aktere, napravljena je LGBT platforma 2015.⁴⁷⁸ Platforma predstavlja okvir za saradnju, zajedničku akciju i definisanje prioriteta. Zasnovana je na četiri strateška stuba:

1. Osiguravanje održive i trajne saradnje sa državnim organima i institucijama za zaštitu ljudskih prava;
2. Kontinuirano praćenje i unapređenje rada institucija države u oblasti zaštite prava LGBTI⁴⁷⁹ građana/ki, kao i saradnja sa relevantnim institucijama u cilju multidisciplinarnog i sveobuhvatnog pristupa rešavanju problema LGBTI građana/ki;
3. Kontinuiran rad na izgradnji i osnaživanju LGBTI zajednice, povećanju njene vidljivosti i uključivanju LGBTI građana/ki u društvene tokove i procese donošenja odluka; i
4. Rad sa opštom populacijom u cilju uspostavljanja dijaloga, smanjenja socijalne distance, homofobije, transfobije i drugih oblika diskriminacije.

Trenutno su aktivnosti LGBTI organizacija oko platforme zaustavljene⁴⁸⁰

Tokom ankete sekundarnih izvora i na osnovu podataka prikupljenih direktno od organizacija, NVO i grupe eksperata (eng. think tanks) usmerene na ljudska prava uopšte ili na teme bezbednosti i prava drugih ugroženih grupa, ponekad takođe pružaju usluge LGBTI osobama, na prvom mestu pravnu pomoć ili govore o njihovom položaju u društvu.

„Mislim da one promovišu gej populaciju. Tu se opet dovodi u pitanje ko finansira NVO i iz kojih interesa to promovišu.“ – osoba koja se izjašnjava kao heteroseksualna.⁴⁸¹

Većina anketiranih organizacija za potrebe ovog izveštaja vidi nedostatak finansiranja kao glavnu prepreku za održivost njihovih aktivnosti. Posebno je teško grassroot LGBTI organizacijama da obezbede finansiranje za svoje aktivnosti⁴⁸² LGBTI organizacije koje pružaju usluge LGBTI osobama ne dobijaju finansiranje države, koje se inače daje za takve aktivnosti drugim ugroženim grupama.⁴⁸³ LGBTI organizacije tvrde da treba obezbediti finansiranje usluga koje bi oni mogli da pružaju LGBTI zajednici⁴⁸⁴ Nakon povlačenja Globalnog fonda 2014. ne postoje održivi izvori finansiranja za organizacije koje rade sa osobama koje žive sa HIV-om niti bilo kakvo održivo finansiranje programa koji se odnose na prevenciju HIV-a i podršku osobama koje žive sa HIV-om. Zbog toga, neke od NVO koje pružaju usluge posebno namenjene LGBTI osobama više nisu aktivne. Ostali problemi za održivost NVO i njihove aktivnosti usmerene na unapređenje položaja LGBTI osoba u Srbiji obuhvataju odvajanje LGBTI pokreta od ostalih organizacija koje se bave ljudskim pravima, nedovoljnu vidljivost, nedostatak podrške za socijalno preduzetništvo, neadekvatnu saradnju sa organima i socijalnu distancu prema LGBTI osobama.

Eksterna procena kapaciteta nekih NVO koju su sproveli UNDP i ERA pokazala je raznolikost u njihovom nivou razvijenosti, od osnovnih i umereno razvijenih do dobro razvijenih u svim oblastima rada. Najveći stepen razvijenosti ostvaren je u odnosu na programski kapacitet, dok je u oblastima upravljanja ljudskim resursima i praćenja i evaluacije potrebno najviše rada. Među opažene prepreke spada ograničeno znanje engleskog jezika i upravljanja projektnim ciklusom. Jedna NVO izrazila je zainteresovanost za dugoročne programe mentorstva da bi unapredila interne prakse i razvoj pravilnika i procedura za odgovorno i transparentno upravljanje organizacijom i programima. Evaluatori su preporučili da organizacije treba da „grade jaka partnerstva sa LGBTI organizacijama u zemlji, regionu Balkana i u inostranstvu, u svrhu razmene znanja i praksi i podrške zajedničkim akcijama i projektima“

5. Kratak pregled identifikovanih nedostataka i preporuke

LGBTI populacija je jedna od najdiskriminisanih grupa u Srbiji. Građani Srbije imaju najveću socijalnu distancu prema LGBTI osobama, a podjednaka distanca postoji prema LGBTI osobama u okviru porodice. LGBTI osobe romske nacionalnosti i LGBTI osobe koje žive sa HIV-om su naročito stigmatizovane i izložene višestrukoj diskriminaciji. Interseks osobe su praktično nevidljive. Zabeleženi su značajni pomaci u radu državnih institucija po pitanju zaštite prava LGBTI osoba. Sve je veća politička volja da se podrži LGBTI zajednica, posebno u odnosu na njihovo pravo slobode okupljanja. Uprkos ovim pomacima, i dalje je potrebna veća politička posvećenost promovisanju kulture tolerancije i poštovanja ljudskih prava LGBTI osoba. Postojeći stereotipi i homofobni stavovi predstavnika institucija moraju se smanjiti da bi se obezbedila delotvorna zaštita ljudskih prava LGBTI osoba, a time i njihovo veće poverenje u javne ustanove.

LGBTI organizacije i aktivisti podeljeni su oko glavnih pitanja, a najveći izazov za trajnost njihovih aktivnosti predstavlja nedostatak održivog finansiranja.

5.1 Glavni nedostaci u odnosu na pravni i strateški okvir i preporuke

Tokom protekle decenije, pravni okvir u Republici Srbiji o zabrani diskriminacije i zaštiti ljudskih prava znatno je unapređen. U nekim oblastima i dalje postoje pravne praznine.

Širok antidiskriminacioni okvir pokriva većinu sfera, ali samo neki zakoni eksplicitno zabranjuju različito postupanje na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta.

Primena mere iz Akcionog plana za borbu protiv diskriminacije iz 2014. kojom se predviđa izrada zakona o rodnom identitetu za regulisanje položaja trans osoba nije pokrenuta, iako je nacrt trebalo da bude predat Vladi do kraja 2016. godine.

Ne postoji pravni okvir o istopolnim partnerstvima, istopolne zajednice nisu priznate u okviru srpskog prava. Uz to, odredbe Porodičnog zakona o defakto vanbračnim zajednicama nisu primenljive na stabilne istopolne zajednice.

Još uvek se očekuje usvajanje Zakona o besplatnoj pravnoj pomoći i Zakona o rodnoj ravnopravnosti. Ne postoje zakonske odredbe koje se odnose posebno na interseks osobe.

Strateški dokumenti u nekim oblastima, posebno u odnosu na prava dece (Nacionalni plan akcije i Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja) i prevenciju HIV-a (Nacionalna strategija za borbu protiv HIV/AIDS-a), kao i Strategija za sprečavanje i suzbijanje nasilja nad ženama u porodici i u partnerskim odnosima istekli su, a donošenje novih strategija nije inicirano.

U nekim slučajevima, pristup pravima je pogoršan nedostatkom neadekvatnih odredbi u pravilnicima i procedurama. Na primer, pravilnik o izmenama imena u odnosu na rod u svedočanstvima i diplomama nije usvojen a pravilnik o prepisivanju PEP i PreP za prevenciju HIV-a nije izmenjen.

U ovom kontekstu, predlažu se sledeće preporuke u oblasti zakona i politika:

- 1 Usvojiti deklaraciju protiv homofobije i transfobije u Narodnoj skupštini.

Preporuke za Vladu Republike Srbije:

- 2 Izmeniti postojeće zakonodavstvo da bi se eksplicitno uključile SORI u osnov diskriminacije i osigurati da novi zakoni eksplicitno pominju SORI kao osnov diskriminacije.
- 3 Usvojiti Zakon o rodnom identitetu i omogućiti pravno prepoznavanje roda trans osoba u skladu sa njihovim izabranim rodom.
- 4 Usvojiti pravilnik o promenama imena u odnosu na rod u svedočanstvima i diplomama.
- 5 Usvojiti propise o vanbračnoj zajednici i usvojiti ili izmeniti važeće zakone kojima bi se uredila prava istopolnih partnera.
- 6 Usvojiti Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći da bi se obezbedila podrška organizacijama koje pružaju besplatnu pravnu pomoć LGBTI osobama.
- 7 Usvojiti novu nacionalnu strategiju za HIV ili akcioni plan koji će promovisati i obezbediti održivo finansiranje programa koji se odnose na prevenciju HIV-a i podršku osobama koje žive sa HIV-om, uz poseban fokus na ključne populacije, posebno na muškarce koji imaju seks sa muškarcima i trans osobe.
- 8 Usvojiti novi Nacionalni plan akcije i Nacionalnu strategiju za prevenciju i zaštitu dece od nasilja i uključiti pitanja diskriminacije i nasilja na osnovu SORI.
- 9 Uvesti novu metodologiju za vođenje evidencije o krivičnim slučajevima koja bi omogućila uspostavljanje pouzdane baze podataka o zločinima iz mržnje na osnovu SORI, ali u isto vreme obezbediti zaštitu osetljivih ličnih podataka žrtava.
- 10 Uvesti uniformnu metodologiju za vođenje evidencije o slučajevima u opštim sudovima koji će omogućiti pristup informacijama o slučajevima diskriminacije.
- 11 Promeniti postojeće propise koji sprečavaju prepisivanje PEP i PreP kao preventivnih sredstava.
- 12 Sprovesti analizu efekata postojeće Strategije za borbu protiv diskriminacije LGBTI osoba u Srbiji i blagovremeno pokrenuti pripremu nove strategije za period nakon 2018.

5.2 Glavni nedostaci i preporuke u odnosu na primenu propisa koji zabranjuju diskriminaciju

Često se pominje problem nekonzistentne primene zakonodavstva u oblasti borbe protiv diskriminacije.

Nikada nisu postojali pouzdani podaci o zločinima iz mržnje i diskriminaciji na osnovu SORI. LGBTI osobe su žrtve zločina iz mržnje koji se ne istražuju, ne procesuiraju i ne sankcionišu na pravi način. LGBTI osobe su takođe često izložene govoru mržnje i pretnjama. One su izložene diskriminaciji u svim oblastima života, uključujući u oblasti rada i pristupa zdravstvenim i socijalnim uslugama, a suočavaju se sa odbacivanjem i nasiljem u obrazovnom sistemu. Adekvatni sistemi podrške nisu pristupačni većini LGBTI populacije kojoj je potrebna i članovima njihovih porodica. Formalno LGBTI osobe imaju pristup pravnim lekovima, ali su oni uglavnom nedelotvorni u praksi.

U ovom kontekstu, predlažu se sledeće preporuke u oblasti zakona i politika:

- 1 Jačanje civilnog društva i partnerstva sa državom, uključujući i kroz socijalno ugovaranje.
- 2 Nosioци javnih funkcija treba da se uzdrže od širenja govora mržnje i diskriminacije LGBTI osoba i osoba koje žive sa HIV-om i treba da javno da se suprot stavljaju svim vrstama nasilja na osnovu SORI.

Preporuke za Vladu Republike Srbije:

Politička volja:

- 3 Obezbediti veću političku posvećenost promovisanju kulture poštovanja prava LGBTI osoba.
- 4 Primenjivati bez odlaganja preporuke tela UN i SE iz oblasti ljudskih prava koje se odnose na uživanje prava LGBTI osoba.
- 5 Nastaviti obezbeđivanje delotvornog uživanja slobode izražavanja i okupljanja LGBTI osoba.
- 6 Osigurati delotvorna partnerstva unutar civilnog sektora i između civilnog sektora i drugih zainteresovanih strana poput partnera iz vlade i privatnog sektora.

Pristup pravdi:

- 7 Obezbediti pravične i delotvorne sudske postupke u slučajevima diskriminacije i zločina iz mržnje.
- 8 Sprovoditi efikasne i delotvorne istrage pretnji i napada na osnovu pretpostavljene ili stvarne seksualne orijentacije i rodnog identiteta.
- 9 Pružiti delotvornu zaštitu prava LGBTI osoba i aktivista/kinja od pretnji trećih lica, posebno ultra desničarskih organizacija i pokreta.
- 10 Organizovati obuke za profesionalce iz organa unutrašnjih poslova i pravosuđa o procesuiranju zločina iz mržnje na osnovu SORI.
- 11 Organizovati obuke za pravosuđe o međunarodnim standardima u oblasti borbe protiv diskriminacije i ljudskih prava relevantnim za zaštitu LGBTI osoba u Srbiji.
- 12 Nastaviti organizovanje obuka radi senzitivizacije zaposlenih u MUP-u i smanjivanja socijalne distance prema LGBTI osobama.

Društveno i ekonomsko uključivanje:

- 13 Osigurati postojanje održivih i pristupačnih sistema podrške nakon „autovanja“ i programa socijalne podrške namenjenih posebno LGBTI osobama.
- 14 Senzitivisati medije da tačno izveštavaju o pitanjima koja se odnose na prava i položaj LGBTI osoba i osoba koje žive sa HIV-om.

- 15 Obezbediti izdavanje uverenja radi sklapanja braka bez diskriminacije.
- 16 Obezbediti delotvornu zaštitu od diskriminacije na radu protiv LGBTI osoba i osoba koje žive sa HIV-om.
- 17 Uvesti obavezu izrade internih mehanizama za eliminisanje i zaštitu od diskriminacije poslodavcima u javnom i privatnom sektoru.
- 18 Podsticati preduzeća u javnom i privatnom sektoru da sprovedu procene uticaja na ljudska prava, posebno uticaja na ugrožene grupe u zajednici i na radnom mestu, uključujući LGBTI osobe.
- 19 Prepoznati trans osobe kao posebno ugrožene na tržištu rada.
- 20 Sindikati i poslovna zajednica treba da budu senzitivisani o potrebama LGBTI osoba.

Obrazovanje:

- 21 Osigurati da se sav diskriminatorni sadržaj o LGBTI osobama ukloni iz udžbenika i nastavnih programa.
- 22 Uvesti afirmativne i tačne prikaze LGBTI osoba u udžbenike.
- 23 Programi prevencije nasilja u obrazovnom sistemu treba da se odnose posebno na diskriminaciju na osnovu SORI.
- 24 Prikupiti još relevantnih informacija o vršnjačkom nasilju na osnovu SORI koje se mogu koristiti za formulisanje adekvatnih mera za odgovor.
- 25 Organizovati obuke za zaposlene u obrazovnim ustanovama o međunarodnim standardima u oblasti diskriminacije i ljudskih prava relevantne za zaštitu ljudskih prava LGBTI osoba da bi se smanjile predrasude prema LGBTI osobama.

Zdravlje:

- 26 Napraviti zvaničan izveštaj o položaju interseks osoba u Srbiji.
- 27 Podizati svest među zdravstvenim radnicima, braniocima ljudskih prava, relevantnim institucijama i opštoj javnosti o položaju interseks osoba.
- 28 Obezbediti pristup zdravstvenoj nezi bez diskriminacije za LGBTI osobe i osobe koje žive sa HIV-om.
- 29 Obezbediti adekvatnu zaštitu posebno osetljivih ličnih podataka LGBTI osoba u zdravstvenom sistemu.
- 30 Senzitivisati pružaoce zdravstvenih usluga o posebnim potrebama LGBTI osoba i uvesti tačne informacije o LGBTI osobama i njihovim posebnim potrebama u obrazovni materijal namenjen budućim pružiocima zdravstvene nege.
- 31 Omogućiti trans osobama da donose odluke na osnovu informacija o tome da li treba da se podvrgnu proceduri sterilizacije.
- 32 Osigurati sveobuhvatan nacionalni odgovor na HIV, uključujući održivo finansiranje programa koji se odnose na HIV prevenciju i podršku osobama koje žive sa HIV-om.
- 33 Osigurati da osobe koje žive sa HIV-om dobijaju najefikasniju terapiju od početka lečenja u skladu sa međunarodno prihvaćenim standardima.

Bibliografija

Izveštaji

1. Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u SRJ 2002*, Beograd, 2003.
2. Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2009*, Beograd, 2010.
3. Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2011*, Beograd, 2012.
4. Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji 2012*, Beograd, 2013.
5. Beogradski centar za ljudska prava, *Ljudska prava u Srbiji I Crnoj Gori 2003*, Beograd, 2004.
6. Council of Europe, *Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe*, 2nd edition, 2011.
7. Danish Institute for Human Rights, *Ljudska prava I biznis*, Vodič za Srbiju 2016, dostupno na:
<http://hrbcountryguide.org/wp-content/uploads/2016/09/Country-Guide-Serbia-FINAL-English-August-2016.pdf>
8. Dimitrijević, V. (ed.) *Ljudska prava u Jugoslaviji 2001*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2002.
9. Dobrković, D. (ed.), *Ljudska prava u Srbiji 2006*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2007.
10. Evropska komisija, *Serbia 2013 Progress Report*, SWD(2013) 412 final, 16. oktobar 2013.
11. Evropska komisija, *Serbia 2015 Progress Report*, WD(2015) 211 final, 10. novembar 2015.
12. Evropska komisija, *Serbia 2016 Report*, Brisel, 9.11.2016., dostupno na:
http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2016/20161109_report_serbia.pdf
13. Gajin, S. (ed.), *Diskriminacija u Srbiji 2012, Izveštaj Koalicije protiv diskriminacije*, CUPS, Beograd, 2013.
14. Golić Ružić, M. (ed.), *Drugi i treći alternativni periodični izveštaj o primeni Konvencije o pravima deteta u Republici Srbiji (2008-2014)*, Centar za prava deteta, Beograd, 2015.
15. ILGA, *ILGA Europe Annual Review 2016*, dostupno na: <http://ilga-europe.org/sites/default/files/2016/serbia.pdf>
16. Institut za javno zdravlje Srbije "Dr Milan Jovanovic Batut", *Narativni izveštaj o napretku u odgovoru na HIV/AIDS Republike Srbije u 2014*, dostupno na:
http://www.unaids.org/sites/default/files/country/documents/SRB_narrative_report_2015.pdf
17. Institut za javno zdravlje Srbije "Dr Milan Jovanovic Batut", *Narativni izveštaj o napretku u odgovoru na HIV/AIDS Republike Srbije u 2015*, dostupno na: <http://www.batut.org.rs/index.php?content=1396>
18. Janković, B. (ed.), *Godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2015. godinu*, Beograd, 2016.
19. Inspekcija rada, *Izveštaj za 2015. godinu*, dostupno na:
<http://www.minrzs.gov.rs/lat/aktuelno/item/5425-izvestaj-inspektorata-za-rad-za-2015-godinu>
20. Muižnieks, N., Commissioner for Human Rights of The Council of Europe, *Report following visit to Serbia from 16 to 20 March 2015*, CommDH(2015)14, 8/7/2015.
21. Petrović, V. (ed.), *Ljudska prava u Srbiji 2013*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2014.
22. Petrović, V. (ed.), *Ljudska prava u Srbiji 2014*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2015.
23. Petrović, V. (ed.), *Ljudska prava u Srbiji I Crnoj Gori 2005*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2006.
24. Petrović, V., Pokuševski, D. (eds.), *Human Rights in Serbia 2015*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2016.
25. Petrušić, N. (ed.), *Godišnji izveštaj Poverenika za zaštitu ravnopravnosti za 2014. godinu*, Beograd, 2015.
26. *Primena standarda pravičnog suđenja u pravosudnom sistemu Srbije: primena tranzicionih zakona u Srbiji 2015. godine*, Inicijativa mladih za ljudska prava, Beograd, 2015.
27. Zaštitnik građana, *Godišnji izveštaj 2012*, Beograd, 2013.
28. Zaštitnik građana, *Godišnji izveštaj 2015*, Beograd, 2016.
29. *Izveštaj o praćenju primene Akcionog plana za sprovođenje Strategije za prevenciju i zaštitu od diskriminacije za period od 2014. do 2018. – za četvrti kvartal 2014. i prvi kvartal 2015.* dostupno na:
<http://www.ljudskaprava.gov.rs/index.php/ljudska-prava/strategije>
30. Tepavčević, B, Fetoski I, *Prekoputa homofobije, Analiza životnog iskustva LGBT osoba u Srbiji i preporuke za smanjenje diskriminacije*, Siguran puls mladih, Beograd, 2014.
31. Vidić, J., *Prekinimo ćutanje! Izveštaj monitoringa diskriminacije i zločina iz mržnje nad trans osobama*, Gayten-LGBT, Centar za promociju LGBTIQ prava, Boegrad, 2015.
32. Vučković, D, „Study on Homophobia, Transphobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity, Legal Report: Serbia“, Danish Institute for Human Rights, available at:
http://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/SerbiaLegal_E.pdf
33. Vučković, D, *Godišnji izveštaj o položaju LGBTTIQ populacije in u Srbiji za 2008*, Labris, Beograd, 2009.
34. YUCOM, *YUCOM 2013 – Godišnji izveštaj*, Beograd, 2013.
35. YUCOM, *YUCOM 2014 - Izveštaj o radu*, Beograd 2014.
36. YUCOM, *YUCOM 2015 - Izveštaj o radu*, Beograd, 2015.

Publikacije i članci

37. „Monitoring suđenja za diskriminaciju u Srbiji“, u *Tri pogleda na borbu protiv diskriminacije*, YUCOM, Beograd, 2015, dostupno na: http://www.yucom.org.rs/wp-content/uploads/2015/04/Policy-paper-SRB_CG_ALB-WEB.pdf.
38. Analiza diskriminatornog sadržaja srednjoškolskih udžbenika, Labris, 2014, dostupno na: <http://labris.org.rs/wp-content/uploads/2014/07/Analiza-diskriminatornog-sadrzaja-srednjoskolskih-udzbenika.pdf>.
39. Čvorović, I, *Istopolna orijentacija u fakultetskim udžbenicima i literature*, Labris, Beograd, 2006.
40. Draškić, M., „Evolucija u jurisprudenciji Evropskog suda za ljudska prava u pogledu transeksualnih osoba: Evolucija i u Srbiji“, in S. Lilić, (ed.), *Perspektiva implementacije evropskih standarda u pravni sistem Srbije*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2012.
41. Đurić, M., „Analiza položaja transpolnih osoba u Srbiji u vezi sa ostvarivanjem ličnih i drugih prava“, 2013, dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/rs/analiza-propisa-od-znacaja-za-pravni-polozej-transpolnih-osoba>.
42. Gajin, S. (ed.), *Model zakona o priznavanju pravnih posledica promene pola i utvrđivanja transeksualizma*, CUPS, Beograd, 2012, dostupno na: <http://cups.rs/wp-content/uploads/2010/03/Model-zakona-o-priznavanju-pravnih-posledica-promene-pola-i-utvr%C4%91ivanja-transeksualizma.pdf>.
43. Gajin, S. (ur.), *Model zakona o registrovanim istopolnim zajednicama*, CUPS, Beograd, 2012, dostupno na: <http://cups.rs/wp-content/uploads/2013/05/Model-zakona-o-registrovanim-istopolnim-zajednicama.pdf>.
44. Greif, T., *Mere protiv diskriminacije u zapošljavanju i uloga nevladinih organizacija*, ŠKULC, LABIS, Beograd, 2014.
45. *Homofobija i internalizovana homofobija u Srbiji*, Centar za kvir studije, Beograd, 2016.
46. Jelinčić, J, Ilić D. (eds.), *Zašto je Srbiji potreban novi Ustav?*, Fabrika knjiga i Fond za otvoreno društvo u Srbiji, Beograd, 2013.
47. Kurtić, V., *Džuvljarke, Roma Lesbian Existence*, ERRC, Niš, 2013.
48. Maljković, D. (ed.), *Ka nehomofobičnoj školi - analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti*, Gayten-LGBT Centar za promociju prava seksualnih manjina, Beograd, 2008.
49. *Mapiranje (ne)diskriminacije u sistemu vojnog školstva Republike Srbije*, Centar za istraživanje javnih politika, 2013, dostupno na: <http://www.publicpolicy.rs/publikacije/a23e2329b04cd4c9ff9583fb3a9de745b4a12dc9.pdf>.
50. Pavlović, S, „Analiza pozitivno pravnih propisa koji se tiču transpolnih osoba“, 2013, dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/rs/analiza-propisa-od-znacaja-za-pravni-polozej-transpolnih-osoba>.
51. Petrović, L., Tošković, S., *Asylum Act Gender Analysis, Enforcement of the Gender Equality Principle in the Asylum System in the Republic of Serbia*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2016.
52. Stjelja I, et al., *Hate Crimes: Actions of State Authorities in Cases of Attacks Against LGBT Persons in Serbia*, LABRIS, Beograd, 2014.
53. Tepačević, B. et al. *Skućimo zajednicu, Analiza stanja i primeri dobre prakse psihosocijalne i zdravstvene podrške LGBTIQ populaciji u Srbiji*, Siguran puls mladih, Beograd, 2014.
54. Vidić, J. „Trans osobe u Srbiji – analiza položaja i predlog pravnog rešenja. Model zakona o rodnom identitetu, Gayten-LGBT“, GAYTEN, Beograd, 2015, dostupno na: <http://www.transserbia.org/images/2015/dokumenti/Trans%20osobe%20u%20Srbiji%20-%20analiza%20poloaja%20i%20predlog%20pravnog%20reenja.pdf>.
55. P. Đurić, D. Simić, C.Hamelmann, *Towards Domestic Financing of National HIV Responses, Lessons Learnt from Serbia*, UNDP, 2016.
56. J. Simić, „Dečak ili Devojčica ili Osoba?“ u S. Gajin (ed.), *Opšti okvir za sprovođenje prava deteta*, CUPS, Beograd, 2016.

Strategije i akcioni planovi

57. Akcioni plan za Poglavlje 23, usvojen 27. marta 2016., dostupan na engleskom na: <http://www.mpravde.gov.rs/files/Action%20Plan%20Ch%2023%20Third%20draft%202020.04.2015..pdf>.
58. Strategija za borbu protiv diskriminacije 2013-2018, Službeni glasnik RS, br. 107/14.
59. Nacionalni plan akcije za decu, usvijen 2014, dostupan na: <http://www.minrzs.gov.rs/files/doc/porodica/strategije/Nacionalni%20plan%20akcije%20za%20decu.pdf>.
60. Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja, usvojena 2008, dostupno na: http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678.
61. Nacionalna strategija za mlade za period 2015-2025, Službeni glasnik RS, br. 22/2015.
62. Akcioni plan za primenu Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2014. do 2018. godine.

Objave i medijski izveštaji

63. "End violence and harmful medical practices on intersex children and adults, UN and regional experts urge", UN Announcement of 24/10/2016, dostupno na: <http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=20739&LangID=E>.
64. A. Eror "How a Homophobic Country Became a Go-To Spot for Gender Reassignment Surgery", 05/01/2016, dostupno na: https://broadly.vice.com/en_us/article/how-a-homophobic-country-became-a-go-to-spot-for-gender-reassignment-surgery.
65. B92 onlajn, "Asylum seekers from Serbia "have zero chance in EU", 13/09/2016, dostupno na: http://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2016&mm=09&dd=13&nav_id=99193.
66. B92 onlajn, "Serbia to get first openly gay cabinet minister", 08/08/2016, dostupno na: http://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2016&mm=08&dd=08&nav_id=98844.
67. Blic Online, "Dačić: Parada ponosa zabranjena zbog bezbednosti", 27/09/2013.
68. PZIIZPL, "Better Protection of Data in The Field of Healthcare Necessary", 07/03/2013, dostupno na: <http://www.poverenik.rs/en/press-releases-and-publications/1549-neophodna-bolja-zastita-licnih-podataka-u-oblasti-zdravstva.html>.
69. PZIIZPL, "Ministry of Health Warned about Irregularities in Personal Data Processing in IHIS", 11/10/2016, dostupno na: <http://www.poverenik.rs/en/press-releases-and-publications/2460-upozorenje-ministarstvu-zdravlja-na-nepravilnosti-u-obradi-podataka-o-licnosti-u-okviru-qizisq.html>.
70. PZIIZPL, "State's Negligence in the Matter of Particularly Sensitive Personal Data", 27/08/2015, dostupno na: <http://www.poverenik.rs/en/press-releases-and-publications/2164-nebriga-drzave-za-narocito-osetljive-podatke-o-licnosti.html>.
71. PZR, „Upozorenje povodom izražavanja homofobije u novinskim tekstovima“ objava od 18. 4. 2016, dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/upozorenje-povodom-izrazavanja-homofobije-u-novinskim-tekstovima>.
72. D. Todorović, J. Todorović, „LGBT zajednica živi u strahu, neizvesnosti i nevidljivosti“, 10. 12. 2014, dostupno na: <http://labris.org.rs/lgbt-zajednica-zivi-u-strahu-neizvesnosti-i-nevidljivosti>.
73. Saopštenje za štampu Grupe Evropskog parlamenta o pravima LGBT: dostupno na: <http://www.equineteurope.org/Anti-discrimination-in-Serbia>.
74. GSA, "Boris Milićević Appointed as Adviser of the Minister in-charge of European integration", objava od 12. 11. 2013, dostupno na: <http://en.gsa.org.rs/2013/11/boris-milicevic-appointed-as-adviser-to-the-minister-in-charge-of-european-integration/>.
75. GSA, "GSA at the Third IDAHO Forum in Montenegro" objava od 3. 6. 2015, dostupno na: <http://en.gsa.org.rs/2015/06/gsa-at-the-third-idaho-forum-in-montenegro>.
76. GSA, "Rainbow Award – to the Department for community policing of the Ministry of Interior", objava od 17. 5. 2013, dostupno na: <http://en.gsa.org.rs/2013/05/rainbow-award-to-the-department-for-community-policing-of-the-ministry-of-interior/>.
77. GSA: "First final verdict for severe discrimination at the workplace based on sexual orientation", objava od 9. 1. 2013, dostupno na: <http://en.gsa.org.rs/2013/01/first-final-verdict-for-severe-discrimination-at-the-workplace-based-on-sexual-orientation/>.
78. M. Rudić, „Reproduktivno vaspitanje u školama: Ono što se mora znati“, *Nedeljnik Vreme*, dostupno na: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1120466&print=yes>
79. Zaštitnik građana, „Kazneno-popravni zavod u Beogradu – Padinskoj Skeli i Uprava za izvršenje krivičnih sankcija će unaprediti postupanje prema transrodnim licima lišenim slobode“ objava od 6. 10. 2016, dostupno na <http://www.npm.rs>.
80. P. Azdejković, „Aleksandar Stojmenović – Oficir za vezu sa LGBT zajednicom“, *Optimist*, 1. 6. 2016, <http://www.optimist.rs/aleksandar-stojmenovic-oficir-za-vezu-sa-lgbt-zajednicom/>.
81. P. Azdejković, „Poverenica za zaštitu ravnopravnosti – Prijava diskriminacije“, *Optimist*, 1. 6. 2016, dostupno na: <http://www.optimist.rs/poverenica-za-zastitu-ravnopravnosti-prijava-diskriminacije/>.
82. Centar za istraživanje javnih politika, „Biti gej ipak nije sasvim ok“, dostupno na: <http://www.publicpolicy.rs/Vojna%20slu%C5%BEba%20i%20seksualna%20orijentacija?lang=rs#.WBXCECTP3IU>.
83. Radio Slobodna Evropa, „LGBT u školskom gradivu: Udžbenici i diskriminacija“, 7. 4. 2015, dostupno na: <http://www.slobodnaevropa.org/a/lgbt-u-skolskom-gradivu-udzbenici-i-diskriminacija/26942458.html>.

84. GSA, „Govor mržnje i sloboda govora“, objava od 16. 2. 2012, dostupno na: <http://pescanik.net/govor-mrznje-i-sloboda-govora/>.
85. Euractiv.rs, „Zabranjena Parada ponosa“, 3. 10. 2012.
86. Da se zna, „Nanošenje telesnih povreda trans ženi“, 08/02/2014, dostupno na: https://dasezna.lgbt/case/Labris2016_006/Nano%C5%A1enje%20telesnih%20povreda%20trans%20%C5%BEeni.html
87. B92 onlajn, „Novogodišnji intervju: Boban Stojanović“, 29/12/2014, dostupno na: http://www.b92.net/zivot/licni_prostor.php?yyyy=2014&mm=12&dd=29&nav_id=941770
88. „The 'Rainbow' Prize for 2015/16 Awarded“, 18. 5. 2015, dostupno na: <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/en/the-rainbow-prize-for-201516-awarded/>.
89. Objava PZR od 21. 9. 2015, dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/rs/saopštenje-o-obustavljanju-postupka-po-prituzbi-protiv-poslanika-martinovica/>.
90. „Verske zajednice protiv predloga zakona“, 10. 3. 2009, dostupno na: <http://gayecho.com/vesti.aspx?id=8302&grid=2054&page=92#.WEg2PlzmPIU>.
91. RTV.rs, „Osude patrijarhove izjave o Paradi ponosa“, 23. 9. 2014, dostupno na: http://www.rtv.rs/sr_lat/drustvo/osude-patrijarhove-izjave-o-paradi-ponosa_520832.html.
92. 24 sata onlajn, „Diplomirala s prosekom 9,5, a niko neće da je zaposli - kad joj vidi ličnu kartu“, 11/11/2015, dostupno na: <http://www.24sata.rs/diplomirala-s-prosekom-9-5-a-niko-nece-da-je-zaposli-kad-joj-vidi-licnu-kartu/21194>.
93. „Intervju: Kao lezbejki teže mi je da nađem posao“, Labris, 10. 12. 2014, dostupno na: <http://labris.org.rs/intervju-kao-lezbejki-teze-mi-je-da-nadem-posao/>
94. „Nenad je HIV+ i prinuđen je da laže o tome“, 1. 12. 2016, dostupno na: <http://www.gay-serbia.com/nenad-je-hiv-i-prinudjen-je-da-laze-o-tome-8442/>.
95. InSerbia Info, „Serbia: LGBT organisations sign platform on cooperation“ 23/04/2015, <https://inserbia.info/today/2015/04/serbia-lgbt-organisations-sign-platform-on-cooperation>.

Ispitivanja javnog mnjenja

96. PZR, Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja „Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji“, 2013, str. 6, dostupno na: http://ravnopravnost.gov.rs/wpcontent/download/izvestaj_diskriminacija_cesid_undp_poverenik_2013_v_21_02_2014_final_sajt.pdf.
97. GSA, Prejudice Exposed, Homophobia in Serbia 2010, 2010, dostupno na: <http://www.gsa.org.rs/izvestaji/Research-Prejudices-Exposed-2010-GSA.pdf>.
98. I. Stevanović (ed.), Izveštaj o ostvarivanju prava deteta iz ugla dece i mladih, Centar za prava deteta, Beograd, 2013.
99. CPE, „Odnos predstavnika organa javne vlasti prema diskriminaciji u Srbiji“, dostupno na: http://ravnopravnost.gov.rs/wpcontent/download/izvestaj_odnos_predstavnika_javne_vlasti_prema_diskriminaciji_u_srbiji_final.pdf.
100. Parada ponosa i LGBT populacija, Centar za kvir studije, Beograd, 2015.
101. GSA, Prejudices Exposed – Homophobia in Serbia Public opinion research report on LGBT population, CeSID, februar-mart 2008.
102. „LGBTI Public Opinion Poll Western Balkans“, regionalno istraživanje javnog mnjenja finansirano iz sredstava Agencije SAD za međunarodni razvoj (USAID) kroz NDI Program jačanja regionalne izborne administracije i političkog procesa (REAPPS), uz dodatnu podršku Victory instituta iz USA i Branitelja ljudskih prava iz Švedske; istraživanje sprovedla agencija Ipsos Research, dostupno kod autorke.
103. Istraživanje rodno zasnovanog nasilja u školama u Srbiji, sažetak, p.3, dostupno na: sbn.rs/clientpub/.../Summary%20SGBV%20reserach.%20SRB.doc.
104. G. Opačić, Istraživanje znanja, stavova i ponašanja zdravstvenih radnika u oblasti HIV-a, Institut za javno zdravlje Srbije, „Dr Milan Jovanović Batut“, Beograd, 2015, dostupno na: <http://www.batut.org.rs/download/publikacije/HIV%20zdrastveni%20radnici%202015.pdf>.

Preporuke UN i SE

105. Committee on the Rights of the Child, List of issues in relation to the second and third periodic reports of the Republic of Serbia, 10/06/2016, CRC/C/SRB/Q/2-3.
106. Recommendation CM/Rec(2010)5 of the Committee of Ministers to member states on measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity.

107. UN Committee on the Elimination of Discrimination Against Women (CEDAW), Concluding observations on the combined 2nd and 3rd periodic reports of Serbia, 30/07/2013, CEDAW/C/SRB/CO/2-3.
108. UN Economic and Social Council (ECOSOC), *Concluding observations on the second periodic report of Serbia*, 10/07/2014, E/C.12/SRB/CO/2.
109. Human rights and intersex people. Issue Paper published by the Council of Europe Commissioner for Human Rights, CommDH/IssuePaper(2015)1 12 May 2015, dostupno na:
<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2933521&SecMode=1&DocId=2367288&Usage=2>

Odluke USS

110. IU-347/2005, Odluka od 22. 7. 2010.
111. UŽ 1918/2009, Odluka od 22. 12. 2011.
112. UŽ-3238/2011, Odluka od 08. 3. 2012.
113. UŽ5284/2011, Odluka od 18. 4. 2013.
114. UŽ-8463/2012, Odluka od 9. 7. 2013.
115. UŽ-8591/2013 Odluka od 21. 4. 2016.

Odluke i preporuke PZR

116. Sve odluke o seksualnoj orijentaciji dostupne na: <http://ravnopravnost.gov.rs/misljenja-i-preporuke/misljenja-i-preporuke-u-postupku-po-prituzbama/seksualna-orijentacija/>.
117. CPE, Mišljenje br. 07-00-120/2016-02 od 23/05/2016.
118. CPE, Mišljenje br. 07-00-182/2015-02 od 10/07/2015.
119. CPE, Mišljenje br. 07-00-182/2016-02 od 27/05/2016.
120. CPE, Mišljenje br. 07-00-183/2013-02, od 23/08/2013.
121. CPE, Mišljenje br. 07-00-206/2016-02 od 20/06/2016.
122. CPE, Mišljenje br. 07-00-279/2015-02, od 14/8/2015.
123. CPE, Mišljenje br. 07-00-285/2014-02 od 21/11/2014.
124. CPE, Mišljenje br. 07-00-472/2013-02 od 20/12/2013.
125. CPE, Mišljenje br. 07-00-476/2013-02 od 20/12/2013.
126. CPE, Mišljenje br. 07-00-542/2013-02 od 20/12/2013.
127. CPE, Mišljenje br. 07-00-566/2013-02 od 20/12/2013.
128. CPE, Mišljenje br. 07-00-734/2015-02 od 21/03/2015.
129. CPE, Mišljenje br. 159/2010 od 23/12/2010.
130. CPE, Mišljenje br. 162/2010 od 27/12/2010.
131. CPE, Mišljenje br. 168 od 18/01/2012.
132. CPE, Mišljenje br. 171/2011 od 28/02/2011.
133. CPE, Mišljenje br. 499/2012, od 08/02/2012.
134. CPE, Mišljenje br. 8/2011 od 14/01/2011.
135. CPE, Mišljenje br. 07-00-151/2014-02 od 01/08/2014.
136. CPE, Mišljenje br. 07-00-156/2014-02 od 01/08/2014.
137. CPE, Preporuka br. 07-01-7/2015-02 od 26/01/2015.
138. CPE, Preporuka br. 335 od 16/03/2012.
139. CPE, Preporuka br. 649/2011 od 10/06/2011.
140. Preporuke zajedničke radne grupe Poverenika za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnika građana za izmene i dopune propisa od značaja za pravni položaj transpolnih osoba, dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/rs/analiza-propisa-od-znacaja-za-pravni-polozej-transpolnih-osoba/>.

Odluke ESLJP

141. Milica Đorđević i drugi protiv Srbije i još tri tužbe, Tužba br. 5591/10 pred ESLJP, objavljeno 25. 6. 2016.
142. *Schalk & Kopf v Austria*, Tužba br. 30141/04, Presuda od 24. 6. 2010.
143. Presuda Velikog veća u *Vallianatos and Others v. Greece*, Tužbe br. 29381/09 i 32684/09, od 7. 11. 2013.

Ostali izvori

144. <http://www.asocijaciaduga.org.rs/podrka-interseks-osobama/>
145. http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?CountryID=154&Lang=EN
146. <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/RSSession15.aspx>
147. <http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/Listestats.asp?Po=Sam&Ma=999&Cm=17&Cl=En>
148. <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2011/03/158847.htm>
149. Izvod iz zapisnika Zajedničke sednice Odbora za ljudska i manjinska prava i ravnopravnost polova i Odbora za evropske integracije, zaključak br. 2, 9. 9. 2016.
150. Nacionalni mehanizam za prevenciju torture u skladu sa Opcionim protokolom Konvencije protiv torture i drugih oblika surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka. Više o Zaštitniku građana u Srbiji dostupno na: <http://www.npm.rs>.
151. Finansirano od strane *Norwegian Aid*, vidi više na: http://www.ljudskaprava.gov.rs/index.php/yu/?option=com_content&view=article&id=1193.
152. <http://www.ljudskaprava.gov.rs/index.php/yu/kancelarija-l/123-podrka-unapredjenju-ljudskih-prava-i-nulta-tolerancija-za-diskriminaciju>
153. <https://dasezna.lgbt/>
154. Vidi više na: <http://www.mpn.gov.rs/grupa-za-prevenciju-nasilja>.
155. Vidi više na: <http://www.sbn.rs>.
156. Rezolucija Evropskog parlamenta od 11. marta 2015. o Izveštaju o napretku Srbije za 2014. (2014/2949(RSP)), stav 22.
157. http://www.parlament.gov.rs/Deveta_sednica_Odbora_za_prava_deteta.28745.941.html
158. <http://ravnopravnost.gov.rs/rs/analiza-propisa-od-znacaja-za-pravni-polozaj-transpolnih-osoba/>
159. UNHCR, Guidelines on International Protection No. 9: Claims to Refugee Status based on Sexual Orientation and/or Gender Identity within the context of Article 1A(2) of the 1951 Convention and/or its 1967 Protocol relating to the Status of Refugees, 23 October 2012, HCR/GIP/12/01, dostupno na: <http://www.refworld.org/docid/50348afc2.html>.
160. Evropski parlament, The Western Balkans Frontline of the Migrant Crisis, Briefing, januar 2016, dostupno na: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573949/EPRS_BRI\(2016\)573949_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573949/EPRS_BRI(2016)573949_EN.pdf).
161. http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/2_eu_safe_countries_of_origin_en.pdf
162. http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?CountryID=154&Lang=EN
163. Mišljenje Zaštitnika građana o Nacrtu zakona o izmenama i dopunama Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, of 14/0502013, p. 2, dostupno na: <http://www.ombudsman.rs/index.php/2011-12-11-11-34-45/2827-2013-05-14-08-16-25>.
164. LGBT platforma 2015, dostupno na: <http://www.transserbia.org/resursi/biblioteka/855-lgbt-platforma-2015>.
165. Konferencija za štampu „LGBT populacija u medijima: Izveštaj o monitoringu medija za 2015. godinu“, dostupno na: <http://gayecho.com/glic/lgbt-populacija-u-medijima-izvestaj-o-monitoringu-medija-za-2015-godinu/>.
166. The Global Fund, Eligibility List 2017, dostupno na: <http://www.theglobalfund.org/en/fundingmodel/process/eligibility/>.
167. Intersex Fact Sheet, Free&Equal, United Nations for LGBTI Equality, dostupno na: https://unfe.org/system/unfe-65-Intersex_Factsheet_ENGLISH.pdf

Endnote

- ¹ Regionalno istraživanje javnog mnjenja finansirano iz sredstava Agencije SAD za međunarodni razvoj (USAID) kroz NDI Program jačanja regionalne izborne administracije i političkog procesa (REAPPS), uz dodatnu podršku *Victory* instituta iz USA i Branitelja ljudskih prava iz Švedske; istraživanje sprovedla agencija *Ipsos Research*, dostupno kod autorke.
- ²*Ibid.*
- ³Ne pitaj, ne govori (eng. Don't ask, don't tell - DADT), ime za bivšu zvaničnu politiku SAD (1993-2011) u vezi sa angažovanjem gejeva, biseksualaca i lezbejki u vojsci.
- ⁴European Commission, *Serbia 2016 Report*, Brussels, 9/11/2016, str. 5, dostupno na: http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2016/20161109_report_serbia.pdf.
- ⁵*Ibid.*
- ⁶ B. Tepavčević, I. Fetoski, Prekoputa homofobije, Analiza životnog iskustva LGBT osoba u Srbiji i preporuke za smanjenje diskriminacije, Siguran puls mladih, Beograd, 2014, dostupno na: http://korak-hapi-step.eu/wp-content/uploads/2014/12/Prekoputa-homofobije_Analiza-%C5%BEivotnog-iskustva-LGBT-osoba-u-Srbiji-i-preporuke-za-smanjenje-diskriminacije.pdf.
- ⁷ Republika Srbija bila je deo Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ), zajedno sa još pet Republika: Slovenijom, Hrvatskom, Bosnom i Hercegovinom, Crnom Gorom i Makedonijom. SFRJ se raspala početkom 90-ih godina XX veka. Nakon raspada SFRJ, dve Republike – Republika Srbija i Republika Crna Gora – oformile su Saveznu Republiku Jugoslaviju (SRJ) 1992. Saveznu državu je 2003. godine zamenila Državna zajednica Srbije i Crne Gore, koja je postojala dok većina građana Crne Gore nije glasala za nezavisnost na referendumu održanom 2006.
- ⁸ Predsednik Srbije 1991-1997. i predsednik SRJ 1997-2000. Do demokratskih promena u Srbiji došlo je 2000. a Milošević je nakon toga izručen Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju, gde mu je suđeno po optužnici za ratne zločine uključujući genocid i zločine protiv čovečnosti u vezi sa ratovima u bivšoj Jugoslaviji tokom 1990-ih. Umro je pre kraja suđenja.
- ⁹ Vidi više u *Homofobija i internalizovana homofobija u Srbiji*, Centar za kvir studije, Beograd, 2016, str. 20.
- ¹⁰Ženska homoseksualnost nikada nije bila kriminalizovana u Srbiji.
Female homosexuality has not been criminalised.
- ¹¹ V. Petrović (ur.), *Human Rights in Serbia and Montenegro 2005*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2006, str. 63.
- ¹²D. Vučković, Godišnji izveštaj o položaju *LGBTIQ populacije u Srbiji, za 2008. godinu*, Labris, Beograd, 2009, str.11, dostupno na: <http://www.lgbti-era.org/one-stop-shop/annual-report-position-lgbt-population-serbia-2008>. Svetska zdravstvena organizacija (SZO) uklonila je homoseksualnost iz Međunarodne klasifikacije bolesti 1990, vidi: <http://www.euro.who.int/en/health-topics/communicable-diseases/hiv-aids/news/news/2011/5/stop-discrimination-against-homosexual-men-and-women>.
- ¹³J. Vidić, „Trans osobe u Srbiji – analiza položaja i predlog pravnog rešenja. Model zakona o rodnom identitetu, Gayten-LGBT“, GAYTEN, Beograd, 2015, str.10, dostupno na: <http://www.transserbia.org/images/2015/dokumenti/Trans%20osobe%20u%20Srbiji%20-%20analiza%20poloaja%20i%20predlog%20pravnog%20reenja.pdf>
- ¹⁴*Trans osobe u Srbiji*, str. 10, beleška 7; vidi A. Eror „How a Homophobic Country Became a Go-To Spot for Gender Reassignment Surgery“, 5. 1. 2016, dostupno na: https://broadly.vice.com/en_us/article/how-a-homophobic-country-became-a-go-to-spot-for-gender-reassignment-surgery.
- ¹⁵Vidić 2015, p.10.
- ¹⁶Citirano u Eror, „How a Homophobic Country Became a Go-To Spot for Gender Reassignment Surgery“, beleška 13.
- ¹⁷„Interseks osobe se rađaju sa polnim karakteristikama (uključujući genitalije, gonade i hromozomske obrasce) koji se ne uklapaju u redovne binarne pojmove muškog i ženskog tela. Interseks je krovni termin koji se koristi za opisivanje širokog raspona prirodnih telesnih varijacija“, vidi „Intersex Fact Sheet, Free&Equal“, United Nations for LGBTI Equality, dostupno na: https://unfe.org/system/unfe-65-Intersex_Factsheet_ENGLISH.pdf.

- ¹⁸Vidi <http://www.transserbia.org/interseks> i <http://www.asocijadjaduga.org.rs/podrnka-interseks-osobama/>.
- ¹⁹D. Vučković, „Study on Homophobia, Transphobia and Discrimination on Grounds of Sexual Orientation and Gender Identity, Legal Report: Serbia”, Danish Institute for Human Rights, str. 5, stav 21, dostupno na: http://www.coe.int/t/Commissioner/Source/LGBT/SerbiaLegal_E.pdf.
- ²⁰Gayten je objavio poziv interseks osobama da se prijave za grupu podrške pre tri godine, ali niko se još nije oglašio.
- ²¹Intervju sa Kristianom Randelovićem, Gayten-LGBT, 10. 11. 2016.
- ²²*Human Rights in FRY 2002*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2003, str. 202; *Human Rights in Serbia and Montenegro 2003*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2004, str. 327, 328.
- ²³*Prejudice Exposed, Homophobia in Serbia 2010*, Gej strejt alijansa, Beograd, 2010, str. 8, dostupno na: <http://www.gsa.org.rs/izvestaji/Research-Prejudices-Exposed-2010-GSA.pdf>.
- ²⁴Poverenik za zaštitu ravnopravnosti, Izveštaj o istraživanju javnog mnjenja „Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji”, 2013, str. 6, dostupno na: http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/download/izvestaj_diskriminacija_cesid_undp_poverenik_2013_v_21_02_2014_final_sajt.pdf.
- ²⁵*Ibid*, str. 8-9.
- ²⁶Vidi fusnotu 1.
- ²⁷*Homofobija i internalizovana homofobija u Srbiji*, beleška 8, str. 99.
- ²⁸National Democratic Institute (2015), p.18.
- ²⁹*Ibid*, str. 27.
- ³⁰*Ibid*, str. 28.
- ³¹*Prekoputa homofobije*, beleška 5.
- ³²Strategija za borbu protiv diskriminacije 2013–2018, Službeni glasnik RS, br. 107/14, str. 44, dostupno na: <http://www.ljudskaprava.gov.rs/sr/node/145>
- ³³Vidi Vera Kurtić, Džuvljarko, Roma Lesbian Existence, ERRC, Niš, 2013.
- ³⁴Komentari učesnika diskusije o nacrtu izveštaja „Biti LGBTI u Srbiji”, održane 28. 11. 2016.
- ³⁵*Prekoputa homofobije*, beleška 5.
- ³⁶Jovanka Todorović, Gayten-LGBT, Gayten-LGBT, decembar 2016.
- ³⁷*Prejudice Exposed*, beleška 22, str. 15.
- ³⁸Odnos građana prema diskriminaciji u Srbiji, 2013, str. 34.
- ³⁹Zaštitnik građana, *Regular Annual Report of The Protector of Citizens for 2015*, Beograd, 2016, str. 94, stav 3.12, dostupno na: <http://zastitnik.rs/attachments/article/1431/Annual%20Report%202015.pdf>.
- ⁴⁰*Ibid*, str. 95.
- ⁴¹Citirano u, *Prekoputa homofobije*, beleška 5, str. 15.
- ⁴²B. Tepačević et al. Skučimo zajednicu, Analiza stanja i primeri dobre prakse psihosocijalne i zdravstvene podrške LGBTIQ populaciji u Srbiji, Siguran puls mladih, Beograd, 2014, dostupno na: http://www.spy.org.rs/wp-content/uploads/2015/06/Skucimo_zajednicu.pdf.
Akcioni plan za borbu protiv diskriminacije iz 2014. predviđa dve relevantne mere: (4.1.11) obuke za zaposlene u centrima za socijalni rad o diskriminaciji LGBTI osoba – sprovođenje ove mere je odloženo a trebalo je da počne u septembru 2016 i (4.6.2) organizovanje grupa podrške u okviru centara za socijalni rad u preko 30 odsto lokalnih samouprava, ali nadležna ministarstva nisu izvestila ni o kakvom napretku; vidi Drugi izveštaj o praćenju sprovođenja Akcionog plana za primenu Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije koji pokriva period do kraja 2015, kod autorke.
- ⁴³Intervju sa predstavnikom OCD, oktobar 2016.
- ⁴⁴NVO Asocijacija DUGA je akreditovala dva edukativna programa za zaposlene u CSR, obučeno je 1.037 osoba iz 146 CSR, a sporazumi o saradnji su potpisani sa 84 CSR. Informacije dobijene tokom pripreme izveštaja. Vidi takođe: <http://www.asocijadjaduga.org.rs/wp-content/uploads/2014/11/DUGA-liflet-FIN.pdf>.
- ⁴⁵Komentari učesnika diskusije o nacrtu izveštaja „Biti LGBTI u Srbiji”, održane 28. 11. 2016.
- ⁴⁶*Ibid*.
- ⁴⁷*Ibid*.
- ⁴⁸Skučimo zajednicu, beleška 38. *Drop-in* centar za LGBT osobe vodile su NVO Egal, Duga i GSA, ali je ova usluga prekinuta zbog nedostatka sredstava. Intervju sa Jovankom Todorović, Gayten-LGBT, Gayten-LGBT, 9. 11. 2016.
- ⁴⁹*Ibid*.

- ⁵⁰Informacije dobijene od NVO EGAL.
- ⁵¹Jelena Vidić, Gayten-LGBT, decembar 2016.
- ⁵²Informacije dobijene od NVO Duga.
- ⁵³Vidi npr. *Progress Report 2015*, European Commission, Serbia 2015 Progress Report, WD(2015) 211 final, 10 November 2015, str. 5; European Parliament resolution of 11 March 2015 on the 2014 Progress Report on Serbia (2014/2949(RSP)), stav 22.
- ⁵⁴Sa 6.400 policajaca (zvanični podaci) 2015. na 4.500 (nezvaničan podatak) 2016. Intervju sa Goranom Miletićem, Civil Rights Defenders, 11. 10. 2016.
- ⁵⁵*Ibid.*
- ⁵⁶GSA, „Boris Milićević imenovan za savetnika ministra zaduženog za evropske integracije,” vest od 12. 11. 2013, dostupno na <http://gsa.org.rs/2013/11/boris-milicevic-imenovan-za-savetnika-ministra-zaduzenog-za-evropske-integracije/>.
- ⁵⁷B92, Srbija dobila prvu LGBT ministarku, 8.8.2016, dostupno na: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2016&mm=08&dd=08&nav_category=11&nav_id=1163638.
- ⁵⁸*Serbia 2016, Report note 2*, str. 63.
- ⁵⁹ILGA Europe Annual Review 2016, str. 146, dostupno na: <http://ilga-europe.org/sites/default/files/2016/serbia.pdf>.
- ⁶⁰„Odnos predstavnika organa javne vlasti prema diskriminaciji u Srbiji”, str. 61, http://ravnopravnost.gov.rs/wp-content/download/izvestaj_odnos_predstavnika_javne_vlasti_prema_diskriminaciji_u_srbiji_final.pdf.
- ⁶¹Intervju sa predstavnikom PZR, 4.11.2016.
- ⁶²*Ibid.*
- ⁶³Prema Popisu stanovništva iz 2011: srpska pravoslavna 84,6%, katolička 5%, islamska zajednica 3,1%, protestantska 1%, ateisti 1,1%, drugo 0,8%, neizjašnjeni ili nepoznato 4,5%..
- ⁶⁴Srpska pravoslavna crkva, Katolička crkva, Islamska zajednica Srbije, Evangelistička crkva, Hrišćanska reformatorska crkva, Hrišćanska evangelistička crkva i Jevrejska zajednica Srbije, vidi „Verske zajednice protiv predloga zakona”, 10.3.2009, dostupno na: <http://gayecho.com/vesti.aspx?id=8302&grid=2054&page=92#.WEg2PlzmPIU>.
- ⁶⁵Vidi npr. RTV.rs, „Osude patrijarhove izjave o Paradi ponosa”, 23. 9. 2014, dostupno na: http://www.rtv.rs/sr_lat/drustvo/osude-patrijarhove-izjave-o-paradi-ponosa_520832.html.
- ⁶⁶Vidi npr. B92.net, „Uručen orden „Beli anđeo“ Pahomiju”, 7.10.2011, dostupno na: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2011&mm=10&dd=07&nav_category=12&nav_id=547782.
- ⁶⁷Vidi npr. V.Petrović, D.Pokuševski (ur.), *Human Rights in Serbia 2015*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2016, str. 21.
- ⁶⁸P. Azdejković, Gej lezbejski info centar, Konferencija za štampu „LGBT populacija u medijima: Izveštaj o monitoringu medija za 2015. godinu”, dostupno na: <http://gayecho.com/glic/lgbt-populacija-u-medijima-izvestaj-o-monitoringu-medija-za-2015-godinu/>.
- ⁶⁹*Ibid.*
- ⁷⁰Gayten, Stilsko-jezičke preporuke za medije o izveštavanju o trans osobama, 2016, dostupno na: <http://www.transserbia.org/images/2016/dokumenta/Preporuke%20medijima%20za%20izveštavanje%20o%20trans%20osobama.pdf>.
- ⁷¹Janković, B. (ur.), *Annual Report of the Commissioner for the Protection of Equality for 2015*, Beograd, 2016, str. 25; *2015 Commissioner for Human Rights of the Council of Europe Report*, stav 75.
- ⁷²Odredbe o opsegu izuzimanja od načela jednakog postupanja, definiciju neposredne diskriminacije i obaveze da se obezbedi pristojan smeštaj zaposlenima sa invaliditetom treba uskladiti sa EU standardima, vidi *Progress Report 2015*, beleška 45, str. 56.
- ⁷³*Progress Report 2015*, str. 49, beleška 49; Nils Muižnieks, poverenik za ljudska prava Saveta Evrope nakon posete Srbiji od 16. do 20. Marta 2015, CommDH(2015)14, 8/7/2015, stav 125; *Annual Report of the Commissioner for the Protection of Equality for 2015*, beleška 67, str. 85, *Human Rights in Serbia 2015*, beleška 63, str. 323; Ekonomski i socijalni savet UN (ECOSOC), *Concluding observations on the second periodic report of Serbia*, 10. jul 2014, E/C.12/SRB/CO/2, stav 11, dostupno na: <http://www.refworld.org/docid/53fdbbb64.html>; D. Vučković, Legal Report: Serbia, beleška 13, str. 8, stav 34. 72. Saopštenje za štampu Grupe Evropskog parlamenta o pravima LGBT: dostupno na: <http://www.equineteurope.org/Anti-discrimination-in-Serbia>.
- ⁷⁴Službeni glasnik RS, 83/06.
- ⁷⁵Poglavlje II, čl. 18–81.
- ⁷⁶Čl. 18, 142.
- ⁷⁷USS je potvrdio da zabrana diskriminacije obuhvata seksualnu orijentaciju, vidi odluku u slučaju Už - 1918/2009 od 22. Decembra 2011.
- ⁷⁸J. Jelinčić, D. Ilić (ur.), *Zašto je Srbiji potreban novi Ustav?* Fabrika knjiga i Fond za otvoreno društvo u Srbiji, Beograd, 2013, str. 103.
- ⁷⁹D. Vučković, Legal Report: Serbia beleška 13, str. 24, stav 148.

⁸⁰2015 Progress Report, beleška 49, str. 57.

⁸¹Čl. 2.

⁸²Čl. 21.

⁸³„Intervju: Kao lezbejki teže mi je da nađem posao“, Labris, 10. 12. 2014, dostupno na:

<http://arhiv2017.labris.org.rs/intervju-kao-lezbejki-teze-mi-je-da-nadem-posao/>

⁸⁴D. Dobrković (ur.), *Human Rights in Serbia 2006*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2007, str. 109.

⁸⁵Službeni glasnik RS, br. 107/2014.

⁸⁶Vidi Strategiju, str. 45, 4.4.4.stav 3 i 4 u bezi sa AP za 2014. 3.2.10, 4.1.3., 4.4.1, 4.4.2, 4.5.1.

⁸⁷Službeni glasnik RS, br. 6/2016, čl 5.

⁸⁸Akcioni plan za Poglavlje 23, usvojen 27. 3. 2016, str. 3, dostupan na engleskom na:

<http://www.mpravde.gov.rs/files/Action%20Plan%20Ch%2023%20Third%20draft%2020.04.2015..pdf>.

⁸⁹*Ibid*, str. 10.

⁹⁰U momentu štampanja ovog izveštaja Srbija nije ratifikovala Međunarodnu konvenciju o zaštiti prava svih radnika migranata i članova njihovih porodica (KRM), vidi spisak ratifikacija na:

http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?CountryID=154&Lang=EN.

⁹¹V. Petrović (ur.), *Human Rights in Serbia 2013*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2014, str. 27.

⁹²Vidi: <http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/UPR/Pages/RSSession15.aspx>.

⁹³European Commission, *Serbia 2013 Progress Report*, SWD(2013) 412 final, 16. oktobar 2013, str. 42, dostupno na:

http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2013/package/sr_rapport_2013.pdf.

⁹⁴Komitet UN za eliminaciju diskriminacije žena (CEDAW), Zaključne primedbe na kombinovani 2. i 3. periodični izveštaj Srbije, 30. jul 2013, CEDAW/C/SRB/CO/2-3, dostupno na: <http://www.refworld.org/docid/52f3883b4.html>. The new cycle will take place in 2017, NGO LABRIS is preparing a shadow report.

⁹⁵Članica od 3. 4. 2003.

⁹⁶Službeni glasnik Srbije i Crne Gore – Međunarodni ugovori, br. 9/2003.

⁹⁷Službeni glasnik RS – Međunarodni ugovori, 42/09. Srbija je prihvatila 88 od 98 stavova.

⁹⁸Vidi spisak ratifikacija na:

<http://conventions.coe.int/Treaty/Commun/Listestats.asp?Po=Sam&Ma=999&Cm=17&Cl=Eng>.

⁹⁹Preporuka CM/Rec(2010)5 Saveta ministara državama članicama o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

¹⁰⁰Slučajevi koji se odnose na zabranu Parade ponosa Đorđević i 4 drugih protiv Srbije, Tužba br. 5591/10, objavljena 25. 6. 2014.

¹⁰¹Dostupno na: <http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2011/03/158847.htm>.

¹⁰²GSA objava „GSA at the Third IDAHO Forum in Montenegro“ od 3. 6. 2015, dostupno na:

<http://en.gsa.org.rs/2015/06/gsa-at-the-third-idaho-forum-in-montenegro>.

¹⁰³*Progress Report 2015*, beleška 49, str. 57; Republika Srbija Narodna skupština – X saziv – Izveštaj o radu radnih tela Narodne skupštine i zaposlenih u Sektoru za zakonodavstvo službe Narodne skupštine – maj 2016.

¹⁰⁴U Izvod iz zapisnika Zajedničke sednice Odbora za ljudska i manjinska prava i ravnopravnost polova i Odbora za evropske integracije, zaključak br. 2, 9. 9. 2016. Dostupno kod autorke.

¹⁰⁵Sve odluke po pritužbama na osnovu seksualne orijentacije dostupne su na: <http://ravnopravnost.gov.rs/misljenja-i-preporuke/misljenja-i-preporuke-u-postupku-po-prituzbama/seksualna-orijentacija/>.

¹⁰⁶Intervju sa predstavnikom PZR, 4. 11. 2016.

¹⁰⁷Kritiku PZR-a zbog povremene popustljivosti i nedoslednog pristupa preporukama u slučajevima diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije, nalazi se u: P. Azdejković, „Poverenica za zaštitu ravnopravnosti – Prijava diskriminacije“, *Optimist*, 01/06/2016, dostupno na: <http://www.optimist.rs/poverenica-za-zastitu-ravnopravnosti-prijava-diskriminacije/>.

¹⁰⁸Akcioni plan za Poglavlje 23 predviđa angažovanje 36 novih radnika, 12 radnika je otpušteno 2016. a obezbeđene su nove prostorije, vidi Akcioni plan za Poglavlje 23, mera 3.6.1.15. beleška 88; *Serbia 2016 Report*, str 62, beleška 2.

¹⁰⁹Intervju sa predstavnikom PZR, 4. 11. 2016.

¹¹⁰*Ibid*.

¹¹¹Od 2010. Zaštitnik građana ima status Nacionalne institucije za zaštitu ljudskih prava (NHRI), vidi:

<http://nhri.ohchr.org/EN/Documents/Accreditation%20Status%20Chart.pdf>.

¹¹²U slučajevima navodne diskriminacije, Zaštitnik građana upućuje pritužioce da podnesu pritužbu Povereniku za zaštitu ravnopravnosti.

¹¹³Intervju sa predstavnikom Zaštitnika građana, 22. 11. 2016.

¹¹⁴Intervju sa predstavnikom Zaštitnika građana, 22. 11. 2016.

- ¹¹⁵ „Savet za rodnu ravnopravnost Zaštitnika građana pruža tehničku i savetodavnu podršku Zaštitniku građana. Članovi saveta su lica sa iskustvom i znanjem u radu na unapređenju položaja žena i LGBTI osoba, uz poseban naglasak na prava i položaj Romkinja, žena sa invaliditetom i žena sa iskustvom nasilja u porodici i partnerskim odnosima. Članovi saveta ukazuju na probleme sa kojima se suočavaju posebno ugrožene društvene grupe sa ciljem unapređenja njihovog položaja. Savet se sastaje jednom mesečno u prostorijama Zaštitnika građana“, vidi *Godišnji izveštaj za 2015.*, beleška 35, str. 112, fusnota 260.
- Vidi još o Zaštitniku građana u Srbiji na: <http://www.npm.rs>.
- ¹¹⁶ Vidi objavu Zaštitnika građana od 6. 10. 2016. na <http://www.npm.rs>
- ¹¹⁷ Intervju sa predstavnikom Zaštitnika građana, 22. 11. 2016.
- ¹¹⁸ *Ibid.*
- ¹¹⁹ *2015 Commissioner for Human Rights of the Council of Europe Report*, beleška 67, stav 99.
- ¹²⁰ Intervju sa Vladimirom Stojanovim, rukovodiocem Jedinice za saradnju sa LGBTI zajednicom i Aleksandrom Stojmenovićem, oficirom za vezu sa LGBTI zajednicom, MUP.
- ¹²¹ *Ibid.*
- ¹²² *Annual Report of the Commissioner for the Protection of Equality for 2015*, str. 57-59.
- ¹²³ Nagradu „Duga“ za doprinos borbi protiv homofobije i transfobije i za unapređenje položaja LGBT populacije u Srbiji ustanovila je NVO GSA 2013. godine.
- ¹²⁴ Objava GSA, „Rainbow Award – to the Department for community policing of the Ministry of Interior“, 17/05/2013, dostupno na: <http://en.gsa.org.rs/2013/05/rainbow-award-to-the-department-for-community-policing-of-the-ministry-of-interior/>.
- ¹²⁵ *Ibid.*
- ¹²⁶ „Dodeljena nagrada *Duga* za 2015/16. godinu“, 18. 5. 2015, dostupno na: <http://socijalnoukljucivanje.gov.rs/en/the-rainbow-prize-for-201516-awarded/>; Kritika mehanizma, naročito pristupačnosti zajednici nalazi se u see P. Azdejković, „Aleksandar Stojmenović – Oficir za vezu sa LGBT zajednicom“, *Optimist*, 1. 6. 2016, <http://www.optimist.rs/aleksandar-stojmenovic-oficir-za-vezu-sa-lgbt-zajednicom/>.
- ¹²⁷ 150. Finansirano od strane Norwegian Aid, vidi više na: <http://www.ljudskaprava.gov.rs/sr/node/196>.
- ¹²⁸ Vidi još informacija na: <http://www.ljudskaprava.gov.rs/sr/node/19836>.
- ¹²⁹ „Odluka o obrazovanju Saveta za praćenje realizacije Akcionog plana za primenu Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2014. do 2018. godine“, 05 broj 02-8572/2015-1, 13/8/2015. Do sad je usvojen samo jedan izveštaj i objavljen a odnosi se na period do kraja prve četvrtine 2015. godine („Izveštaj o praćenju sprovođenja Akcionog plana za primenu Strategije prevencije i zaštite od diskriminacije za period od 2014. do 2018. – za četvrti kvartal 2014. i prvi kvartal 2015“) dostupno na: <http://www.ljudskaprava.gov.rs/sr/dokumenta/ljudska-prava/strategija>. Kancelarija Vlade Republike Srbije za ljudska i manjinska prava takođe je pripremila Drugi izveštaj koji pokriva period do kraja 2015. ali ga još uvek nije objavila. Kancelarija je bila ljubazna i stavila ga na raspolaganje tokom izrade ovog izveštaja. Priprema izveštaja za 2016. je u toku.
- ¹³⁰ M. Stojčić, D. Petrović, „Analiza kvantitativnog dela“ u *Parada ponosa i LGBT populacija*, Centar za kvir studije, Beograd, 2015, str. 68,
- ¹³¹ National Democratic Institute 2015.
- ¹³² D. Todorović, J. Todorović, „LGBT zajednica živi u strahu, neizvesnosti i nevidljivosti“, 10. 12. 2014, dostupno na: <http://arhiv2015sr.labris.org.rs/lgbt-zajednica-zivi-u-strahu-neizvesnosti-i-nevidljivosti/>; intervju sa Jovankom Todorović, Gayten-LGBT, Gayten-LGBT, 9. 11. 2016; intervju sa Jelenom Vasiljević, 10. 10. 2016; intervju sa Mladenom Antonijevićem Priljevom, Centar za istraživanje i razvoj društva IDEAS, 3. 10. 2016.
- ¹³³ Vidi više na: <https://dasezna.lgbt/>.
- ¹³⁴ Viši sud u Novom Sadu osudio je optuženog za učinjena krivično delo nasilničkog ponašanja i ubistva u pokušaju, za događaj koji se desio pre nego što je čl. 54a Krivičnog zakonika o zločinima iz mržnje stupio na snagu, vidi više u: *YUCOM 2013 – Annual Report*, YUCOM, Beograd, 2013, str. 19-20, dostupno na: http://www.yucom.org.rs/upload/GI_2013_layout%20ENG%20web.pdf.
- ¹³⁵ „Nanošenje telesnih povreda trans ženi“, 8. 2. 2014, dostupno na : https://dasezna.lgbt/case/Labris2016_006/Nano%C5%A1enje%20telesnih%20povreda%20trans%20%C5%BEeni.html
- ¹³⁶ *YUCOM 2014 izveštaj o radu*, YUCOM, Beograd, 2014, str. 25, dostupno na: http://www.yucom.org.rs/wp-content/uploads/2015/02/GSO_YUCOM_Izvestaj_o_radu_2014.pdf.
- ¹³⁷ Intervju sa Goranom Miletićem, Civil Rights Defenders, 10. 11. 2016.

- ¹³⁸B92 onlajn, „Novogodišnji intervju: Boban Stojanović“, 29. 12. 2014, dostupno na: http://www.b92.net/zivot/licni_prostor.php?yyyy=2014&mm=12&dd=29&nav_id=941770.
- ¹³⁹Vidi npr. YUCOM 2014, str. 25.
- ¹⁴⁰Komentari učesnika diskusije o nacrtu izveštaja „Biti LGBTI u Srbiji“, održane 28. 11. 2016.
- ¹⁴¹Džuvljarko, Roma Lesbian Existence.
- ¹⁴²Čl. 54a, Službeni glasnik RS, br. 121/2012. Vidi više o predloženim izmenama i dopunama civilnog društva u YUCOM 2014, str. 26, 27.
- ¹⁴³Human Rights in Serbia 2013, str. 307.
- ¹⁴⁴Intervju sa ekspertom iz OCD 10. 11. 2016. Izveštaj Poverenika za ljudska prava SE, stav 76.
- ¹⁴⁵Mera 3.10.1.3.
- ¹⁴⁶Vidi belešku 87, str. 208.
- ¹⁴⁷Intervju sa Goranom Miletićem, Civil Rights Defenders, 10. 11. 2016.
- ¹⁴⁸Progress Report 2015, str. 57, beleška 49. Ovo je takođe mera predviđena u okviru AP 2014 (3.2.2), a MUP izveštava da je delimično ostvarena izradom Smernica za razvoj informacionog sistema u Sektoru unutrašnjih poslova, vidi Drugi izveštaj, beleška 127.
- ¹⁴⁹V. Petrović (ur.), Human Rights in Serbia 2014, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2015, str. 325.
- ¹⁵⁰Uputstvo Republičkog javnog tužioca A.br.802/15 od 22.12.2015. Intervju sa službenikom u pravosuđu, oktobar 2016.
- ¹⁵¹YUCOM 2014, str. 28.
- ¹⁵²Ibid.
- ¹⁵³Citirano u I. Stjelja et al., Hate Crimes: Actions of State Authorities in Cases of Attacks against LGBT Persons in Serbia, LABRIS, Beograd, 2014, str.40.
- ¹⁵⁴Komentari učesnika diskusije o nacrtu izveštaja „Biti LGBTI u Srbiji“, održane 28. 11. 2016.
- ¹⁵⁵Ibid, str. 37 i <https://dasezna.lgbt/aboutus.html>.
- ¹⁵⁶Komentari učesnika diskusije o nacrtu izveštaja „Biti LGBTI u Srbiji“, održane 28. 11. 2016.
- ¹⁵⁷Vidi npr. Ibid, str. 37; YUCOM 2014, beleška 131, str. 26; „Nanošenje telesnih povreda trans ženi“ beleška 130.
- ¹⁵⁸Komentari učesnika diskusije o nacrtu izveštaja „Biti LGBTI u Srbiji“, održane 28. 11. 2016.
- ¹⁵⁹Intervju sa Jelenom Vasiljević, NVO Labris, 10. 10. 2016.
- ¹⁶⁰Izveštaj Poverenika Saveta Evrope za ljudska prava za 2015, stav 99.
- ¹⁶¹Vidi slično u Homofobija i internalizovana homofobija u Srbiji, str. 73, beleška 16. Takođe potvrđeno u intervjuima sa Jelenom Vasiljević, 10. 10. 2016; Goranom Miletićem, Branioci ljudskih prava, 10. 11. 2016; Mladenom Antonijevićem Priljevom, Centar za istraživanje i razvoj društva IDEAS, 3. 10. 2016. Posebne slučajeve slučajeve vidi u YUCOM 2013, str. 20, beleška 131; YUCOM Report 2015, YUCOM, Beograd, 2015, str. 20, 21, dostupno na: <http://en.yucom.org.rs/wp-content/uploads/2016/05/YUCOM-2015-Annual-Report.pdf>
- ¹⁶²I. Stjelja et al., Hate Crimes, str. 37-38, beleška 148. Intervju sa sa Jelenom Vasiljević, 10. 10. 2016; Goranom Miletićem, Branioci ljudskih prava, 10. 11. 2016; Mladenom Antonijevićem Priljevom, Centar za istraživanje i razvoj društva IDEAS, 3. 10. 2016.
- ¹⁶³Serbia 2016 Report, str. 19.
- ¹⁶⁴Slučaj D.B, YUCOM 2015, str. 21.
- ¹⁶⁵YUCOM – Komitet pravnika za ljudska prava. Internet prezentacija: <http://yucom.org.rs/>
- ¹⁶⁶Slučaj G.M., Ibid, str. 20, 21. Slučaj je još uvek u postupku pred USS.
- ¹⁶⁷Komentari učesnika diskusije o nacrtu izveštaja „Biti LGBTI u Srbiji“, održane 28. 11. 2016.
- ¹⁶⁸Str. 208, mera 3.10.1.4.
- ¹⁶⁹Nacionalna kampanja je trebalo da bude aktivnost projekta „Stvaranje tolerancije i razumevanja prema LGBTI populaciji u srpskom društvu“ koji sprovodi Kancelarija za ljudska i manjinska prava. Zbog administrativnih poteškoća koje su prouzrokovale značajno kašnjenje u sprovođenju projekta, ova kampanja će biti zamenjena sa 11 manjih kampanja koje će osmisлити i sprovesti NVO tokom narednih meseci.
- ¹⁷⁰Intervju sa Predragom Azdejkovićem, Gej lezbejski info centar, 3. 10. 2016.
- ¹⁷¹Vidi npr. Progress Report 2015, beleška 49, str. 56; Progress Report 2013, str. 45.
- ¹⁷²P. Azdejković, Gej lezbejski info centar, Tamara Skroza, novinarka, konferencija za štampu „LGBT populacija u medijima: Izveštaj o monitoringu medija za 2015. godinu“, dostupno na: <http://gayecho.com/glic/lgbt-populacija-u-medijima-izvestaj-o-monitoringu-medija-za-2015-godinu/>.
- ¹⁷³Objava PZR od 21. 9. 2015, dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/rs/saopštenje-o-obustavljanju-postupka-po-prituzbi-protiv-poslanika-martinovica/>.
- ¹⁷⁴Čl. 11.

- ¹⁷⁵Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, čl. 317.
- ¹⁷⁶Službeni glasnik RS, br. 83/2014, 58/2015 i 12/2016, čl. 75.
- ¹⁷⁷*Human Rights in Serbia 2009*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2010, str. 153-156.
- ¹⁷⁸Mera 3.2.3.
- ¹⁷⁹*Human Rights in Serbia 2009*, str. 324.
- ¹⁸⁰D. Vučković, Legal Report: Serbia, str. 25, stav 152-155.
- ¹⁸¹*Human Rights in Serbia 2013*, str. 94.
- ¹⁸²*Human Rights in Serbia 2015*, str. 58.
- ¹⁸³*Human Rights in Serbia 2011*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2012, str. 264.
- ¹⁸⁴PZR, Mišljenje br. 07-00-206/2016-02 od 20. 6. 2016.
- ¹⁸⁵PZR, Mišljenje br. 07-00-734/2015-02 od 21/03/2015.
- ¹⁸⁶PZR, Mišljenje br. 07-00-182/2015-02 od 10/07/2015; PZR, Mišljenje br. 07-00-285/2014-02 od 21/11/2014; PZR, Mišljenje br. 162/2010 od 27/12/2010; PZR, Mišljenje br. 159/2010 od 23/12/2010.
- ¹⁸⁷PZR, Mišljenje br. 07-00-182/2016-02 od 27/05/2016, PZR, Mišljenje br. 07-00-120/2016-02 od 23/05/2016, PZR Mišljenje br. 07-00-566/2013-02 od 20/12/2013.
- ¹⁸⁸PZR, Mišljenje br. 171/2011 od 28/02/2011.
- ¹⁸⁹PZR, Mišljenje br. 8/2011 od 14/01/2011.
- ¹⁹⁰PZR objava od 21/09/2015, dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/rs/saopštenje-o-obustavljanju-postupka-po-protuzbi-protiv-poslanika-martinovica/>.
- ¹⁹¹PZR, Mišljenje br. 07-00- 695/2013-02 od 3. 3. 2014.
- ¹⁹²Intervju sa Jovankom Todorović, Gayten-LGBT, Gayten-LGBT, 9. 11. 2016.
- ¹⁹³GSA, „Govor mržnje i sloboda govora“, objava od 16. 2. 2012, dostupno na: <http://pescanik.net/govor-mrznje-i-sloboda-govora/>.
- ¹⁹⁴Izveštaj Poverenika SE za ljudska prava za 2015, str. 20.
- ¹⁹⁵Komentari učesnika diskusije o nacrtu izveštaja „Biti LGBTI u Srbiji“, održane 28. 11. 2016.
- ¹⁹⁶Prema MUP-u, 31 lice je privedeno na licu mesta zbog narušavanja javnog reda i mira i onemogućavanja održavanja skupa, dok je naknadno identifikovano i privedeno još 17 je lica; zahtevi za pokretanje prekršajnog postupka su podneti gradskom sudiji za prekršaje protiv 38 punoletnih i 10 maloletnih lica, a zbog osnovane sumnje da su izvršila krivično delo ometanja ovlašćenog službenog lica u obavljanju poslova bezbednosti ili održavanja javnog reda i mira protiv tri lica podneta je krivična prijava (na osnovu člana 23 Zakona o javnom redu i miru), vidi više u V. Dimitrijević (ur.) *Human Rights in Yugoslavia 2001*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2002, str. 183, 184.
- ¹⁹⁷*Human Rights in Serbia 2009*, str. 325, 326.
- ¹⁹⁸*Ibid*, str. 326, 327.
- ¹⁹⁹Už 1918/2009, Odluka USS od 22. 12. 2011.
- ²⁰⁰Ustavni sud Srbije proglasio je ovaj zakon neustavnim u aprilu 2015. ali je objavljivanje odluke u Službenom glasniku obustavljeno do oktobra 2015. da bi se ostavilo vreme MUP-u da pripremi novi zakonodavni akt, stavi nacrt na javnu raspravu i nakon toga podnese predlog Narodnoj skupštini. Rok je probijen, što je ostavilo pravni vakum do januara 2016. kada je usvojen Zakon o javnom okupljanju. Vidi više u *Human Rights in Serbia 2015*, str. 180-192.
- ²⁰¹Vidi više u *Human Rights in Serbia 2010*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2011, str. 317-325.
- ²⁰²Nezvaničan podatak. Intervju sa Goranom Miletićem, Civil Rights Defenders, 10. 11. 2016
- ²⁰³Napali su policiju i povredili oko 130 policajaca, kao i brojne lokacije širom grada, uključujući i sedište nekoliko političkih stranaka, stranih ambasada, zgradu Narodne skupštine, RTS-a, takođe su oštetili autobuse, parkirane automobile, prodavnice a čak i mobilni mamograf koji se našao na putu. Šteta se procenjuje na preko milion evra. Vidi više u *Human Rights in Serbia 2010*, str. 317-325.
- ²⁰⁴U svim zabranama navode se sve osnove iz čl. 11 (1) Zakona o javnom okupljanju: ometanje javnog saobraćaja i narušavanje zdravlja, javnog morala odnosno bezbednosti ljudi i imovine. Bez objašnjenja, nije jasno da li su se oslonili na jedan, više ili sve ove osnove pri donošenju odluke. *Human Rights in Serbia 2012*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2013, str. 99.
- ²⁰⁵Slučajevi koji se odnose na Prajd 2009, vidi fusnotu 192, Prajd 2011. Už 5284/2011 Odluka USS od 18. 4. 2013, Prajd 2013 Už-8591/2013 Odluka USS od 21. 4. 2016. Slučaj koji se odnosi na Prajd 2012. odbijen je Už-8463/2012, Odluka USS od 9. jula 2013.
Cases regarding Pride 2009 see note 192, Pride 2011 Už 5284/2011 CCS Judgement of 18/04/2013, Pride 2013 Už-8591/2013 CCS Judgement of 21/04/2016. Case regarding Pride 2012 was rejected Už-8463/2012, CCS Decision of 09/07/2013.
- ²⁰⁶Milica Đorđević i drugi protiv Srbije i još 3 tužbe, Tužba br. 5591/10 pred ESLJP, objavljena 25. 6. 2016.

- ²⁰⁷Homofobija i internalizovana homofobija, str. 50.
- ²⁰⁸Ovo je manje nego u drugim zemljama u regionu osim u Makedoniji, vidi istraživanje National Democratic Institute (2015).
- ²⁰⁹*Ibid.*
- ²¹⁰Ovo je u skladu sa preporukama iz Godišnjih izveštaja Zaštitnika građana da javni organi treba kontinuirano da sprovode mere i aktivnosti podizanja svesti o značaju poštovanja ljudskih prava LGBTI osoba.
- ²¹¹M.Stojčić and D. Petrović (2015), *Parada Ponosa i LGBT zajednica*, str. 61.
- ²¹²*Ibid.* str. 68, 71.
- ²¹³Anketa NDI survey, supra 22, str. 47, 48.
- ²¹⁴*Ibid.*
- ²¹⁵NDI, Mashuma Petrović, viši programski službenik, decembar 2016.
- ²¹⁶Homofobija i internalizovana homofobija, str. 68.
- ²¹⁷Službeni glasnik, br. 18/2005, 72/2011, 6/2015. Nezvanična verzija na engleskom dostupna na: <http://minoritycentre.org/library/family-act-serbia>, poslednji pristup 14. 9. 2016. Ne postoje ni registrovane vanbračne zajednice heteroseksualnih parova.
- ²¹⁸Čl. 3, 15, 31.
- ²¹⁹Čl. 4.stav 1. Porodičnog zakona.
- ²²⁰Slučaj IU-347/2005 od 22. 7. 2010.
- ²²¹*Ibid.*, str. 5.
- ²²²*Ibid.*, str. 7, 8.
- ²²³Sud se oslonio na tada noviji slučaj *Schalk & Kopf v Austria* (Tužba br. 30141/04, Odluka od 24. 6. 2010, stav 92, 93, 94 i 105). U ovom slučaju, ESLJP je proširio zaštitu „porodičnog života“ u svrhu člana 8. na zajednički život istopolnog para u stabilnoj defakto zajednici, kao i u slučaju parova različitog pola u istoj situaciji. Sud je naglasio da još uvek ne postoji većina država koje daju ovu mogućnost istopolnim parovima, zbog čega je vreme za uvođenje ovakvih zakonodavnih promena još uvek u okviru diskrecionog ovlašćenja država i nije utvrđeno kršenje Konvencije.
- ²²⁴Vidi npr. *Hämäläinen v. Finland*, Tužba br. 37359/09, Odluka Velikog veća od 16. 7. 2014.
- ²²⁵*Oliari and Others v. Italy*, Tužbe br. 18766/11 i 36030/11, Odluka od 21. 2. 2015.
- ²²⁶Stav 178-184.
- ²²⁷Vidi odluku Velikog veća u *Vallianatos and Others v. Greece*, Tužbe br. 29381/09 i 32684/09, od 7. 11. 2013.
- ²²⁸Fusnota 211, str. 8.
- ²²⁹Čl. 98.3.5.
- ²³⁰Prednacrta zakona o sprečavanju nasilja u porodici, dostupno na: <http://www.mpravde.gov.rs/files/prednacrta-%20sprecavanje%20nasilje%20u%20porodici%20-%2018%203%2016.doc>.
- ²³¹Čl. 98.1.1. tada važećeg Zakonika o krivičnom postupku. Odredba Zakonika o krivičnom postupku koji je trenutno na snazi u čl. 94.1.1. je identična.
- ²³²Intervju sa Goranom Miletićem, Branioci ljudskih prava, 10. 11. 2016.
- ²³³Čl. 90, Službeni glasnik RS, br. 55/2014.
- ²³⁴Podaci nisu dostupni za druge ustanove.
- ²³⁵Podatak dobijen od pravnika iz Beogradskog centra za ljudska prava zaduženog za programe praćenja zatvora 29. 9. 2016.
- ²³⁶Poverenica je preporučila usvajanje odredbi kojima se uređuju istopolne zajednice u skladu sa standardima SE, vidi N. Petrušić (ur.), *Annual Report of the Commissioner for the Protection of Equality for 2014*, str. 17, stav 19. *Annual Report of the Commissioner for the Protection of Equality for 2015*, beleška 67, str. 88.
- ²³⁷Vidi: http://www.rodnaravnopravnost.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=202:2016-05-19-12-36-47&catid=2:2012-10-05-09-11-58&Itemid=7.
- ²³⁸Vidi npr. *Human Rights in Serbia 2013*, str. 104.
- ²³⁹Vidi npr. CEDAW, Concluding Observations 2013, stav 39 (d).
- ²⁴⁰Str. 46.
- ²⁴¹AP 2014, mere 4.3.2 i 4.3.3. 6.7.
- ²⁴²*Ibid.*
- ²⁴³Čl. 2215, dostupno na: <http://www.mpravde.gov.rs/files/NACRT.pdf>, poslednji pristup 16. 9 2016.
- ²⁴⁴Član 4. Prednacrta građanskog zakonika (ranija verzija nacrta) predvideo je da istopolna partnerstva uređuje poseban zakon, vidi *Human Rights in Serbia 2015*, str. 330.
- ²⁴⁵Čl. 2014.
- ²⁴⁶S. Gajin (ur.), *Model zakona o registrovanim istopolnim zajednicama*, CUPS, Beograd, 2012, dostupno na: <http://www.chrin.org.rs/wp-content/uploads/2012/05/Model-zakona-o-registrovanim-istopolnim-zajednicama.pdf>.
- ²⁴⁷PZR, Mišljenje br. 07-00-184/2013-02, od 23. 8. 2013.

- ²⁴⁸Human Rights in Serbia 2013, str. 308, br. 150.
- ²⁴⁹Istraživanje rodno zasnovanog nasilja u školama u Srbiji, sažetak, str. 3, dostupno na: <http://sbn.rs/clientpub/uploads/Summary%20SGBV%20reaserach.%20SRB.doc..>
- ²⁵⁰Homofobija i internalizovana homofobija, str. 70.
- ²⁵¹Intervju sa predstavnikom Zaštitnika građana 22. 11. 2016.
- ²⁵²Intervju sa predstavnikom Zaštitnika građana 22. 11. 2016.
- ²⁵³I. Stevanović (ur.), *Izveštaj o ostvarivanju prava deteta iz ugla dece i mladih*, Centar za prava deteta, Beograd, 2013, str. 26, 27.
- ²⁵⁴Iza homoseksualaca navode se ateisti 23%, druge nacionalnosti 21,8%, HIV pozitivne osobe 19%, odlični učenici 18,8%, itd. *Ibid*, str. 26.
- ²⁵⁵Izveštaj o ostvarivanju prava deteta iz ugla dece i mladih, fusnota 253.
- ²⁵⁶Službeni glasnik RS, br. 55/2013, čl. 19.
- ²⁵⁷Službeni glasnik RS, br. 76/2005, 100/2007, 97/2008, 44/2010, 93/2012, 89/2013, 99/2014, 45/2015, 68/2015, 87/2016. čl. 4 i 8.
- ²⁵⁸Službeni glasnik RS, br. 68/2015, čl. 4 i 17.
- ²⁵⁹Službeni glasnik RS, br. 55/2013, čl. 9.
- ²⁶⁰Čl. 8.1: Sva lica sa prethodno stečenim srednjim obrazovanjem, bez obzira na rasu, boju kože, pol, seksualnu orijentaciju, etničko, nacionalno ili socijalno poreklo, jezik, veroispovest, političko ili drugo mišljenje, status stečen rođenjem, postojanje senzornog ili motornog hendikepa ili imovinsko stanje imaju pravo na visoko obrazovanje.
- ²⁶¹Čl. 3.1.1. i čl. 44.1.
- ²⁶²Mera 4.1.3.
- ²⁶³Mišljenje Zaštitnika građana o Nacrtu zakona o izmenama i dopunama Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja, of 14/0502013, str.2, dostupno na: <http://www.ombudsman.rs/index.php/2011-12-11-11-34-45/2827-2013-05-14-08-16-25>.
- ²⁶⁴Službeni glasnik RS, br. 22/2016.
- ²⁶⁵Specifični cilj 4.4.5.4.
- ²⁶⁶PZR, Mišljenje br. 168 od 18. 1. 2012.
- ²⁶⁷Vidi Labris, *Analiza diskriminatornog sadržaja srednjoškolskih udžbenika*, 2014, str. 7, dostupno na: <http://www.mc.rs/upload/documents/istrazivanje/2014/2014-Analiza-diskriminatornog-sadrzaja-srednjoskolskih-udzbenika-Labris.pdf>; Centar za istraživanje javnih politika, *Mapiranje (ne)diskriminacije u sistemu vojnog školstva Republike Srbije*, 2013, dostupno na: <http://www.publicpolicy.rs/publikacije/a23e2329b04cd4c9ff9583fb3a9de745b4a12dc9.pdf>; D.Maljković (ur.), *Ka nehomofobičnoj školi - analiza dela srednjoškolskih udžbenika u vezi sa tretmanom homoseksualnosti, Gayten-LGBT Centar za promociju prava seksualnih manjina*, Beograd, 2008, dostupno na: <https://www.scribd.com/document/99191744/Ka-Nehomofobicnoj-Srednjoj-Skoli>; I. Čvorović, *Istopolna orijentacija u fakultetskim udžbenicima i literature*, Labris, Beograd, 2006.
- ²⁶⁸Preporuka se ponavlja u Godišnjim izveštajima za 2013, 2014. i 2015.
- ²⁶⁹Vidi npr. PZR, Preporuka br. 649/2011, 10. 6. 2011, preporuka br. 8.
- ²⁷⁰Labris 2014.
- ²⁷¹Centar za istraživanje javnih politika 2013.
- ²⁷²Labris 2014. p.45.
- ²⁷³*Ibid*, str. 52.
- ²⁷⁴Radio Slobodna Evropa, „LGBT u školskom gradivu: Udžbenici i diskriminacija“, 7. 4. 2015, dostupno na: <http://www.slobodnaevropa.org/a/lgbt-u-skolskom-gradivu-udzbenici-i-diskriminacija/26942458.html>.
- ²⁷⁵Čvorović 2006, p.11 and 65.
- ²⁷⁶Centar za istraživanje javnih politika, 2013.
- ²⁷⁷*Ibid*, str. 31.
- ²⁷⁸IIGA Annual Review, str. 147.
- ²⁷⁹Službeni glasnik RS, br. 68/2015.
- ²⁸⁰Preporuka je doneta u Mišljenju Zaštitnika građana o Nacrtu zakona o udžbenicima.
- ²⁸¹Zaštitnik građana, *Annual Report 2012*, Beograd, 2013, str. 33, dostupno na: <http://www.ombudsman.rs/attachments/Annual%20Report%202012.pdf>. Ova preporuka je uključena kasnije i u godišnji izveštaj, vidi *Annual Report 2015*, str. 97.

- ²⁸²M.Rudić, „Reproduktivno vaspitanje u školama: Ono što se mora znati“, Nedeljnik Vreme, dostupno na: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1120466&print=yes>
- ²⁸³Čak se pominju masovne tuče u školama i oko njih, koje dovode do stotina povređenih učenika, vidi Nacionalnu strategiju za mlade za period 2015-2025, Službeni glasnik RS, br. 22/2015, str.30.
- ²⁸⁴Posebno surov primer o kojem su mediji izveštavali bio je slučaj dečaka koji je počinio samoubistvo nakon ponovljenog nasilja od strane bande učenika u osnovnoj školi. Iako sud nikada nije utvrdio vezu između nasilnog ponašanja i samoubistva, pravna inicijativa koju je pokrenula grupa građana nazvana po njemu, Aleksin zakon, razmatran je na Skupštinskom odboru za prava deteta 2016. (vidi http://www.parlament.gov.rs/Deveta_sednica_Odbora_za_prava_deteta.28745.941.html).
- ²⁸⁵Istraživanje sprovedla organizacija Labris na osnovu poređenja podataka istraživanja drugih autora, str. 7 i 8, http://www.mc.rs/upload/documents/izvestaji/2012/Labris/Diskriminacija_i_nasilje_na_osnovu_seksualne_orijentacije_u_okviru_vrsnjackih_grupa.pdf.
- ²⁸⁶D. Popadić, D. Plut, Z. Pavlović, *Nasilje u školama Srbije, Analiza stanja od 2006. do 2013. godine*, Institut za psihologiju, UNICEF, Beograd, 2014, str. 72.
- ²⁸⁷Vidi npr. Izveštaj o ostvarivanju prava deteta iz ugla dece i mladih, beleška 244; „Biti gej ipak nije sasvim ok“, Centar za istraživanje javnih politika, dostupno na: <http://www.publicpolicy.rs/Vojna%20slu%C5%BEba%20i%20seksualna%20orijentacija?lang=rs#.WBXCECTP3IU>
- ²⁸⁸Prema rezultatima projekta „Srbija, zona nenasilja“, str. 59. Vidi T. Dobrić-Brankov, *Diskriminacija i nasilje na osnovu seksualne orijentacije u okviru vršnjačkih grupa* (analiza i interpretacija rezultata istraživanja drugih autora o problemima nasilja i diskriminacije nad LGBT osobama u periodu aktivnog školovanja), LABRIS, 2012, p.59, available at: http://www.mc.rs/upload/documents/izvestaji/2012/Labris/Diskriminacija_i_nasilje_na_osnovu_seksualne_orijentacije_u_okviru_vrsnjackih_grupa.pdf.
- ²⁸⁹Rezultati citirani u *Discrimination on grounds of sexual orientation and gender identity in Europe*, 2nd edition, Council of Europe, 2011, str. 114, dostupno na: https://www.coe.int/t/commissioner/Source/LGBT/LGBTStudy2011_en.pdf.
- ²⁹⁰Citirano u *Prekoputa homofobije*, str. 18.
- ²⁹¹Čl. 45.
- ²⁹²Čl. 26.2.3, 27.7.7, 42.
- ²⁹³Službeni glasnik RS, br. 55/2013, čl. 9.3.7; 11.1.13. i 17.
- ²⁹⁴Službeni glasnik RS, br. 30/2010.
- ²⁹⁵Vidi više na: <http://www.mpn.gov.rs/grupa-za-prevenciju-nasilja>.
- ²⁹⁶Vidi više na: <http://www.sbn.rs>.
- ²⁹⁷Intervju sa Jelenom Vasiljević, NVO Labris, 10. 10. 2016.
- ²⁹⁸Mera 3.1.10.
- ²⁹⁹Nacionalni plan akcije za decu, usvojen 2014, dostupno na: <http://www.minrzs.gov.rs/files/doc/podrocna/strategije/Nacionalni%20plan%20akcije%20za%20decu.pdf>.
- ³⁰⁰Nacionalna strategija za prevenciju i zaštitu dece od nasilja, usvojena 2008, dostupno na: http://www.srbija.gov.rs/vesti/dokumenti_sekcija.php?id=45678.
- ³⁰¹M. Golić Ružić (ur.), *Drugi i treći alternativni periodični izveštaj o primeni Konvencije o pravima deteta u Republici Srbiji (2008-2014)*, Centar za prava deteta, Beograd, 2015, str. 10.
- ³⁰²Mera 4.9.2.1.
- ³⁰³Mera 4.9.4.3.
- ³⁰⁴Mera 4.9.6.3. i 4.9.6.4.
- ³⁰⁵Strategija za mlade, beleška 273, str. 30
- ³⁰⁶Mere u okviru 4.9.12.
- ³⁰⁷Committee on the Rights of the Child, List of issues in relation to the second and third periodic reports of the Republic of Serbia, CRC/C/SRB/Q/2-3, od 10. 6. 2016, stav 5, dostupno na: http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CRC/Shared%20Documents/SRB/INT_CRC_LIT_SRB_24382_E.pdf.
- ³⁰⁸*Homofobija i internalizovana homofobija*, str. 99.
- ³⁰⁹Pritužbu koja se odnosila na isti događaj takođe je ispitao Zaštitnik građana, vidi više na: http://www.rodnaravnopravnost.rs/index.php?option=com_content&view=article&id=58:2013-08-13-12-00-13&catid=21&Itemid=26.

- ³¹⁰PZR, Mišljenje br. 499/2012, od 8. 2. 2012.
- ³¹¹Vidi npr. T. Greif, *Mere protiv diskriminacije u zapošljavanju i uloga nevladinih organizacija*, ŠKULC, LABIS, Beograd, 2014, str. 7, 8; *Serbia 2016 Report*, beleška 2, str.63.
- ³¹²*Human Rights and Business Country Guide Serbia*, Danish Institute for Human Rights, Beogradski centar za ljudska prava, 2016, str. 21, dostupno na: <http://hrbcountryguide.org/wp-content/uploads/2016/09/Country-Guide-Serbia-FINAL-English-August-2016.pdf>.
- ³¹³*Homofobija i internalizovana homofobija*.
- ³¹⁴*Parada Ponosa i LGBT populacija*, beleška 125, str. 68. Većina predstavnika LGBTI organizacija koji su intervjuisani za potrebe ovog Izveštaja naglasili su da je diskriminacija na radu prioritet LGBTI zajednice u Srbiji. Slični rezultati istraživanja iz 2015, koji su uključili širok spektar subjekata, ne samo članove LGBTI zajednice, dovodi nas na zaključak da je diskriminacija na osnovu pretpostavljene seksualne orijentacije čest fenomen i prilikom zapošljavanja i kasnije tokom napredovanja.
- ³¹⁵Komentari učesnika diskusije o nacrtu izveštaja „Biti LGBTI u Srbiji“, održane 28. 11. 2016.
- ³¹⁶Gej strejt alijansa, *Prejudices Exposed – Homophobia in Serbia Public opinion research report on LGBT population*, sproveo CeSID, februar-mart 2008.
- ³¹⁷Danski institut za ljudska prava, 2016, p.24.
- ³¹⁸*Human Rights in Serbia 2009*, str. 285.
- ³¹⁹Čl. 16.1.
- ³²⁰Službeni glasnik RS, br. 24/2005, 61/2005, 54/2009, 32/2013 i 75/2014.
- ³²¹Čl. 18.
- ³²²*Homofobija i internalizovana homofobija*.
- ³²³Danski institut za ljudska prava, 2016, str. 32.
- ³²⁴Više o relevantnim standardima i smernicama za preduzeća nalazi se u *ibid.* str. 33-36.
- ³²⁵Objava GSA: „Prva pravosnažna presuda za tešku diskriminaciju na radnom mestu po osnovu seksualne orijentacije“, 9. 1. 2013, dostupno na: <http://gsa.org.rs/2013/01/prva-pravosnazna-presuda-za-tesku-diskriminaciju-na-radnom-mestu-po-osnovu-seksualne-orijentacije/>.
- ³²⁶Citirano u *ibid.*
- ³²⁷Neki tvrde da sama činjenica da je jedan takav očigledan slučaj diskriminacije kao što je ovaj u kojem je žrtvi kolega pretio pištoljem morao da vrati apelacioni sud ukazuje na poteškoće prilikom dokazivanja diskriminacije u Srbiji.
- ³²⁸Citirano u objavi GSA od 9. 1. 2013.
- ³²⁹Vidi npr. „Preporuke zajedničke radne grupe Poverenika za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnika građana za izmene i dopune propisa od značaja za pravni položaj transpolnih osoba“, str. 2, dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/rs/analiza-propisa-od-znacaja-za-pravni-polozej-transpolnih-osoba/>.
- ³³⁰J. Zulević, „Istraživanje problema transeksualnih osoba u sferama školstva, rada i zapošljavanja, zdravstvene zaštite i državne administracije“ u S. Gajin (ur.), *Model Zakona o priznavanju pravnih posledica promene pola i utvrđivanja transeksualizma*, CUPS, Beograd, 2012.
- ³³¹Institut za javno zdravlje „Dr Milan Jovanović Batut“, Odeljenje za HIV, polno prenosive infekcije, virusne hepatitise i tuberkulozu, Slađana Baroš, savetnica za praćenje i procenu nacionalnog odgovora na HIV.
- ³³²J. Vidić, *Prekinimo ćutanje! Izveštaj monitoringa diskriminacije i zločina iz mržnje nad trans osobama*, Gayten-LGBT, Centar za promociju LGBTIQ prava, Beograd, 2015, str. 20.
- ³³³24 sata onlajn, „Diplomirala s prosekom 9,5, a niko neće da je zaposli - kad joj vidi ličnu kartu“, 11. 11. 2015, dostupno na: <http://www.24sata.rs/diplomirala-s-prosekom-9-5-a-niko-nece-da-je-zaposli-kad-joj-vidi-licnu-kartu/21194>.
- ³³⁴Citirano u „Biti gej ipak nije sasvim ok“.
- ³³⁵Intervju sa predstavnikom OCD, oktobar 2016.
- ³³⁶Tužba br. 07-00-1/2015-02, odluka od 3. 4. 2015.
- ³³⁷Zabranjeno je uznemiravanje i ponižavajuće postupanje koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica ili grupe lica na osnovu njihovog ličnog svojstva, a naročito ako se time stvara strah ili neprijateljsko, ponižavajuće i uvredljivo okruženje.
- ³³⁸*Annual Report of the Commissioner for the Protection of Equality for 2015*, str. 153.
- ³³⁹Strategija za borbu protiv diskriminacije, str.44; „LGBT zajednica živi u strahu, neizvesnosti i nevidljivosti“.
- ³⁴⁰Brojni drugi zakoni i propisi koji se detaljnije bave zdravstvenim pitanjima.
- ³⁴¹AP 2014, mera 4.4.1.
- ³⁴²*Human Rights in Serbia 2015*, str. 49, *Human Rights in Serbia 2014*, str. 276-277.
- ³⁴³Vidi npr. *Human Rights in Serbia 2014*, *ibid.*

³⁴⁴Službeni glasnik RS, br. 45/2013.

³⁴⁵Oni su zamenili zaštitnike prava pacijenata koji su bili prisutni u svakoj zdravstvenoj ustanovi.

³⁴⁶*Human Rights in Serbia 2014*, str. 277-279, beleška 144.

³⁴⁷ZIJZZPL, „Better Protection of Data in The Field of Healthcare Necessary“, 7. 3. 2013, dostupno na:

<http://www.poverenik.rs/en/press-releases-and-publications/1549-neophodna-bolja-zastita-licnih-podataka-u-oblasti-zdravstva.html>.

³⁴⁸PIJZZPL, „Ministry of Health Warned about Irregularities in Personal Data Processing in IHIS“, 11. 10. 2016, dostupno na:

<http://www.poverenik.rs/en/press-releases-and-publications/2460-upozorenje-ministarstvu-zdravlja-na-nepravilnosti-u-obradi-podataka-o-licnosti-u-okviru-qizisq.html>.

³⁴⁹*Official Gazette*, br. 97/2008, 104/2009, 68/2012, 107/2012.

³⁵⁰PIJZZPL, „State's Negligence in the Matter of Particularly Sensitive Personal Data“, 27. 8. 2015, dostupno na:

<http://www.poverenik.rs/en/press-releases-and-publications/2164-nebriga-drzave-za-narocito-osetljive-podatke-o-licnosti.html>.

³⁵¹PZR, Mišljenje br. 07-00-279/2015-02 od 14. 8. 2015.

³⁵²PIJZZPL, „State's Negligence in the Matter of Particularly Sensitive Personal Data“.

³⁵³*Prekoputa homofobije*.

³⁵⁴„LGBT zajednica živi u strahu, neizvesnosti i nevidljivosti“.

³⁵⁵*Prekoputa homofobije*, beleška 3; Skučimo zajednicu, str. 23.

³⁵⁶*Human Rights in Serbia 2014*, str. 52.

³⁵⁷*Homofobija i internalizovana homofobija*, str. 67.

³⁵⁸*ibid.* str. 68.

³⁵⁹Komentari učesnika diskusije o nacrtu izveštaja „Biti LGBTI u Srbiji“, održane 28. 11. 2016.

³⁶⁰*Trans osobe u Srbiji*, str. 10.

³⁶¹Republička stručna komisija za lečenje transrodnih poremećaja.

³⁶²*Trans osobe u Srbiji*, str. 10.

³⁶³*ibid.*

³⁶⁴Jelena Vidić, Gayten-LGBT, decembar 2016.

³⁶⁵Preporuke zajedničke radne grupe Poverenika za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnika građana za izmene i dopune propisa od značaja za pravni položaj transpolnih osoba.

³⁶⁶*ibid.*, str. 6.

³⁶⁷„Nenad je HIV+ i prinuđen je da laže o tome“, 1. 12. 2016, dostupno na: <http://www.gay-serbia.com/nenad-je-hiv-i-prinudjen-je-da-laze-o-tome-8442/>

³⁶⁸Institut za javno zdravlje Srbije „Dr. Milan Jovanović Batut“, Narativni izveštaj o napretku Republike Srbije u odgovoru na HIV/AIDS epidemiju za 2015. godinu, str. 10, 11, dostupno na: <http://www.batut.org.rs/index.php?content=1396>.

³⁶⁹*ibid.*

³⁷⁰*ibid.* str. 11.

³⁷¹Institut za javno zdravlje Srbije „Dr. Milan Jovanović Batut“, Narrative Progress Report on HIV/AIDS Response of Republic of Serbia in 2014, str. 20, dostupno na:

http://www.unaids.org/sites/default/files/country/documents/SRB_narrative_report_2015.pdf.

³⁷²Institut za javno zdravlje „Dr. Milan Jovanović Batut“, Odeljenje za HIV, polno prenosive infekcije, virusne hepatitise i tuberkulozu, Slađana Baroš, savetnica za praćenje i procenu nacionalnog odgovora na HIV.

³⁷³Službeni glasnik RS, br. 76/2013.

³⁷⁴Institut za javno zdravlje „Dr. Milan Jovanović Batut“, Odeljenje za HIV, polno prenosive infekcije, virusne hepatitise i tuberkulozu, Slađana Baroš, savetnica za praćenje i procenu nacionalnog odgovora na HIV.

³⁷⁵Intervju sa OCD ekspertom za HIV, 10. 10. 2016.

³⁷⁶*Progress Report 2015*, str. 68.

³⁷⁷Npr. domaće finansiranje usluga NVO za ključne grupe i PLHIV organizacije zamenilo je samo 6% budžeta koji je dolazio iz Globalnog fonda, nakon što se završio projekat Globalnog fonda, vidi P. Đurić, D. Simić, C. Hamelmann, *Towards Domestic Financing of National HIV Responses, Lessons Learnt from Serbia*, UNDP, 2016, str. 10.

³⁷⁸*ibid.*, str. 33-34.

³⁷⁹Narrative Progress Report on HIV/AIDS Response of Republic of Serbia in 2014.

³⁸⁰Narrative Progress Report on HIV/AIDS Response of Republic of Serbia in 2015, str.10.

³⁸¹Concluding observations (2014) E/C.12/SRB/CO/2, stav 33.

³⁸²Globalni fond, spisak zemalja koje ispunjavaju kriterijume za finansiranje za 2017, dostupno na:

<http://www.theglobalfund.org/en/fundingmodel/process/eligibility/>.

³⁸³Intervju sa OCD ekspertom za HIV, 22. 11. 2016.

³⁸⁴Intervju sa OCD ekspertom za HIV, 10. 10. 2016.

³⁸⁵*ibid.*

³⁸⁶*ibid.*

³⁸⁷*ibid.*

³⁸⁸*ibid.* Dodatno pojašnjenje: „Truvada“ je na listi lekova RFZO registrovan je za lečenje HIV infekcije, pokriva ga RFZO, ali ovaj lek nije registrovan za prevenciju HIV infekcije – izvor Institut za javno zdravlje „Dr Milan Jovanović Batut“, Odeljenje za HIV, polno prenosive infekcije, virusne hepatitise i tuberkulozu, Slađana Baroš, savetnica za praćenje i procenu nacionalnog odgovora na HIV, decembar 2016.

³⁸⁹G. Opačić, Istraživanje znanja, stavova i ponašanja zdravstvenih radnika u oblasti HIV-a, Institut za javno zdravlje Srbije, „Dr Milan Jovanović Batut“, Beograd, 2015, str. 8, dostupno na:
<http://www.batut.org.rs/download/publikacije/HIV%20zdrastveni%20radnici%202015.pdf>.

³⁹⁰Komentari učesnika diskusije o nacrtu izveštaja „Biti LGBTI u Srbiji“, održane 28. 11. 2016.

³⁹¹*ibid.*

³⁹²*ibid.*

³⁹³PZR, Mišljenje br. 07-00-156/2014-02, od 1. 8. 2014.

³⁹⁴PZR, Mišljenje br. 07-00-472/2013-02, 07-00-542/2013-02, 07-00-476/2013-02 od 20. 12. 2013.

³⁹⁵*Prekoputa homofobije.*

³⁹⁶PZR, „Upozorenje povodom izražavanja homofobije u novinskim tekstovima“ objava od 18. 4. 2016, dostupno na:
<http://ravnopravnost.gov.rs/upozorenje-povodom-izrazavanja-homofobije-u-novinskim-tekstovima>.

³⁹⁷PZR, Mišljenje br. 07-00-151/2014-02, od 1. 8. 2014.

³⁹⁸PZR, Preporuka br. 07-01-7/2015-02, od 26. 1. 2015.

³⁹⁹Sve informacije o ovom potpoglavlju potiču iz intervjua sa Kristianom Randelovićem, Gayten-LGBT, 10. 11. 2016, osim ako ne stoji dodatna referenca.

⁴⁰⁰J. Simić, „Dečak ili Devojčica ili Osoba?“ u S. Gajin (ur.), Opšti okvir za sprovođenje prava deteta, CUPS, Beograd, 2016, str. 146. Stručna procena je da se između 0,05 i 1,7 odsto svetskog stanovništva rađa sa interseks odlikama, vidi Intersex Fact Sheet, Free&Equal, United Nations for LGBTI Equality, dostupno na: https://unfe.org/system/unfe-65-Intersex_Factsheet_ENGLISH.pdf.

⁴⁰¹Postoji preko 40 interseks varijacija, ali ne postoji još uvek zajednički prihvaćena medicinska klasifikacija, a trenutno se koristi klasifikacija navedena u J. Simić, „Dečak ili Devojčica ili Osoba?“ str. 144.

⁴⁰²Human rights and intersex people. Issue Paper published by the Council of Europe Commissioner for Human Rights, CommDH/Issue Paper (2015)1 12. maj 2015, str. 9, dostupno na:
<https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=2933521&SecMode=1&DocId=2367288&Usage=2>.

⁴⁰³*ibid.*

⁴⁰⁴*ibid.* „End violence and harmful medical practices on intersex children and adults, UN and regional experts urge“, Objava UN-a od 24. 10. 2016, dostupno na:
<http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=20739&LangID=E>.

⁴⁰⁵Savet Evrope, CommDH/Issue Paper (2015)1 12 May 2015.

⁴⁰⁶<http://ravnopravnost.gov.rs/rs/analiza-propisa-od-znacaja-za-pravni-polozaj-transpolnih-osoba/>.

⁴⁰⁷Preporuke zajedničke radne grupe Poverenika za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnika građana za izmene i dopune propisa od značaja za pravni položaj transpolnih osoba.

⁴⁰⁸*Trans osobe u Srbiji*, str. 8.

⁴⁰⁹*Progress Report 2015*, str. 57. Više informacija o zdravstvenim pitanjima trans osoba nalazi se u poglavlju Trans osobe i pristup zdravstvenim uslugama gore.

⁴¹⁰M. Đurić, „Analiza položaja transpolnih osoba u Srbiji u vezi sa ostvarivanjem ličnih i drugih prava“, 2013, str. 12, dostupno na: <http://ravnopravnost.gov.rs/rs/analiza-propisa-od-znacaja-za-pravni-polozaj-transpolnih-osoba>.

⁴¹¹Preporuka CM/Rec(2010)5 Komiteta ministara državama članicama o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta.

⁴¹²Ovo je preduslov u 24 zemlje SE, uključujući Srbiju, Jovanka Todorović, Gayten-LGBT, Gayten-LGBT, decembar 2016.

⁴¹³*ibid.*

⁴¹⁴Jelena Vidić, Gayten-LGBT, decembar 2016.

⁴¹⁵Odluka USS u UŽ-3238/2011 od 8. 3. 2012.

⁴¹⁶Ustav ne garantuje pravo na privatnost kao takvo, a USS je direktno primenio EPLJP.

⁴¹⁷To je bilo više od zahteva podnosioca. Podnosilac je tvrdio da je u pitanju propust zakonodavca, odnosno Narodne skupštine da reguliše pitanje koje je uzrokovalo povredu, USS je odbacio ovaj zahtev jer sud može da ispituje samo navodne povrede nastale zbog individualnih dela/propusta.

⁴¹⁸Narodna skupština nije pokrenula pravne inicijative. Ovo pitanje je nedavno diskutovano na zajedničkoj sednici Skupštinskog odbora za ljudska i manjinska prava i ravnopravnost polova i Odbora za evropske integracije, gde su bile pozvane relevantne institucije da rade na donošenju zakona koji će regulisati sve pravne posledice promene pola. U izvodu iz zapisnika sa zajedničke sednice, zaključak br. 4.

- ⁴¹⁹Mera 3.1.14.
- ⁴²⁰Mera 3.1.6.
- ⁴²¹S. Gajin (ur.), Model zakona o priznavanju pravnih posledica promene pola i utvrđivanja transeksualizma, CUPS, Beograd, 2012, dostupno na: <http://cups.rs/wp-content/uploads/2010/03/Model-zakona-o-priznavanju-pravnih-posledica-promene-pola-i-utvr%25%91ivanja-transeksualizma.pdf>.
- ⁴²²*Trans osobe u Srbiji*.
- ⁴²³SE, Preporuka CM/Rec(2010)5 Komiteta ministara državama članicama o merama za borbu protiv diskriminacije na osnovu seksualne orijentacije ili rodnog identiteta, Preporuka br. 21.
- ⁴²⁴PZR, Preporuka br. 335 od 16. 3. 2012.
- ⁴²⁵Prevod BCLJP, *Human Rights in Serbia 2012*, str. 103.
- ⁴²⁶Preporuke zajedničke radne grupe Poverenika za zaštitu ravnopravnosti i Zaštitnika građana za izmene i dopune propisa od značaja za pravni položaj transpolnih osoba, Recommendation no. 4.
- ⁴²⁷Mera 4.1.4. u vezi sa 3.1.9.
- ⁴²⁸Intervju sa Jovankom Todorović, Gayten-LGBT, Gayten-LGBT, 9. 11. 2016.
- ⁴²⁹Vidi UNHCR, Smernice o međunarodnoj zaštiti br. 9: zahtevi za status izbeglice na osnovu seksualne orijentacije i/ili rodnog identiteta u kontekstu člana 1A(2) Konvencije iz 1951. i/ili njenog Protokola iz 1967. koji se odnosi na status izbeglica, 23. oktobar 2012, HCR/GIP/12/01, dostupno na: <http://www.refworld.org/docid/50348afc2.html>.
- ⁴³⁰Vidi npr. Evropski parlament, The Western Balkans Frontline of the Migrant Crisis, Briefing, januar 2016, dostupno na: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573949/EPRS_BRI\(2016\)573949_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2016/573949/EPRS_BRI(2016)573949_EN.pdf).
- ⁴³¹Vidi npr. B92 onlajn, „Asylum seekers from Serbia have zero chance in EU“, 13. 9. 2016, dostupno na: http://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2016&mm=09&dd=13&nav_id=99193.
- ⁴³²Službeni glasnik RS, br. 109/2007.
- ⁴³³Čl. 2. Takođe Zakon o azilu sadrži antidiskriminacionu klauzulu, kojom se zabranjuje diskriminacija u postupku azila po bilo kom osnovu (član 7).
- ⁴³⁴Član 2, takođe u čl. 7 o zabrani diskriminacije dodati su ovi osnovi. Nacrt zakona o azilu Ministarstva unutrašnjih poslova od 20. 5. 2016, dostupno na: http://www.mup.gov.rs/wps/wcm/connect/c107098a-07d8-4893-8af2-29f2c63cd983/2016-05_20_Nacrt+zakona+o+azilu+i+privremenoj+zastiti.doc?MOD=AJPERES&CVID=ljepiXf&CVID=ljepiXf&CVID=ljepiXf&CVID=ljepiXf&CVID=ldVbd2c&CVID=ldVbd2c&CVID=ldVbd2c&CVID=ldVbd2c, poslednji pristup 30. 9. 2016.
- ⁴³⁵Vidi L. Petrović, S. Tošković, *Asylum Act Gender Analysis, Enforcement of the Gender Equality Principle in the Asylum System in the Republic of Serbia*, Beogradski centar za ljudska prava, Beograd, 2016, str. 138.
- ⁴³⁶*Ibid*, 151.
- ⁴³⁷Informacije dobijene 29. 9. 2009. od pravnika Beogradskog centra za ljudska prava koji pruža pravnu pomoć tokom procedure azila u Srbiji.
- ⁴³⁸Takođe vredni napomenuti da prema anketi koju je sprovedla organizacija Labris 2006, 59 odsto ispitanika oseća potrebu da emigrira iz Srbije zbog nevažavanja njihove seksualne orijentacije, vidi *Human Rights in Serbia 2006*, str. 206.
- ⁴³⁹Intervju sa Jelenom Vasiljević, NVO Labris, 10. 10. 2016.
- ⁴⁴⁰Npr. 1,8% zahteva za azil u EU je bilo osnovano, što je manje nego u ostalim zemljama u regionu, osim BJRM, izvor: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/european-agenda-migration/background-information/docs/2_eu_safe_countries_of_origin_en.pdf.
- ⁴⁴¹Vidi spisak ratifikacija na: http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/TreatyBodyExternal/Treaty.aspx?CountryID=154&Lang=EN.
- ⁴⁴²Vidi *Human Rights in Serbia*, 2013, str. 88.
- ⁴⁴³Odluka USS UŽ-8463/2012 od 9. 7. 2013.
- ⁴⁴⁴Vidi npr. *Human Rights in Serbia 2015*, str. 123-124.
- ⁴⁴⁵*Ibid*, str. 124-127.
- ⁴⁴⁶Službeni glasnik RS, br. 40/2015.
- ⁴⁴⁷Vidi *Human Rights in Serbia 2015*, str. 132-133.
- ⁴⁴⁸*Homofobija i internalizovana homofobija*, str. 72.
- ⁴⁴⁹Najnovija verzija Nacrta zakona o besplatnoj pravnoj pomoći dostupna je na: <http://www.mpravde.gov.rs/files/Pravna%20pomoc.docx>.
- ⁴⁵⁰K. Todorović, et al, Analitički izveštaj o nedostacima i pravnim prazninama u implementaciji postojećih politika anti-diskriminacije, prevencije nasilja, zločina i govora iz mržnje prema LGBT osobama, YUCOM, 2016, str. 11. Dostupno kod autorke.

⁴⁵¹*Ibid.*

⁴⁵²Poverenik za ljudska prava SE istakao je značaj delotvornog pristupa pravdi za ugrožene društvene grupe, posebno one u lošoj ekonomskoj situaciji.

⁴⁵³Bilo je nekoliko projekata NVO za praćenje suđenja o diskriminaciji, ali zbog dugotrajnih postupaka potrebno je održivije finansiranje za ove aktivnosti.

⁴⁵⁴„Monitoring suđenja za diskriminaciju u Srbiji“, u *Tri pogleda na borbu protiv diskriminacije*, YUCOM, Beograd, 2015, str. 9, dostupno na: http://www.yucom.org.rs/wp-content/uploads/2015/04/Policy-paper-SRB_CG_ALB-WEB.pdf.

⁴⁵⁵*Ibid.* str. 11.

⁴⁵⁶*Human Rights in Serbia 2015*, str. 323.

⁴⁵⁷„LGBT zajednica živi u strahu, neizvesnosti i nevidljivosti“, beleška 127.

⁴⁵⁸*Annual Report of the Commissioner for the Protection of Equality for 2015*, beleška 67, str. 151.

⁴⁵⁹Intervju sa predstavnikom PZR, 4. 11. 2016.

⁴⁶⁰*Ibid.*

⁴⁶¹*Ibid.*

⁴⁶²Čl. 23 Zakona o radu.

⁴⁶³Objava GSA od 9. 1. 2013.

⁴⁶⁴*YUCOM 2014*, str. 17

⁴⁶⁵Izveštaj inspektorata za rad za 2015. godinu, str. 35, dostupno na: <http://www.minrzs.gov.rs/lat/aktuelno/item/5425-izvestaj-inspektorata-za-rad-za-2015-godinu>.

⁴⁶⁶*Ibid.*

⁴⁶⁷Vidi <http://www.savetzastampu.rs/english/>.

⁴⁶⁸Gordana Novaković, Savet za štampu, konferencija za štampu „LGBT populacija u medijima: Izveštaj o monitoringu medija za 2015. godinu“, dostupno na: <http://gayecho.com/glic/lgbt-populacija-u-medijima-izvestaj-o-monitoringu-medija-za-2015-godinu/>.

⁴⁶⁹Komentari učesnika diskusije o nacrtu izveštaja „Biti LGBTI u Srbiji“, održane 28. 11. 2016.

⁴⁷⁰Homofobija i internalizovana homofobija u Srbiji, str. 61.

⁴⁷¹*Ibid.* str. 60.

⁴⁷²*Parada Ponosa i LGBT populacija*, str. 126.

⁴⁷³*Parada Ponosa i LGBT populacija*, str. 149.

⁴⁷⁴Upitnik je poslat na 28 organizacija, 13 je dalo odgovore.

⁴⁷⁵*Parada Ponosa i LGBT populacija*, str. 194.

⁴⁷⁶*Ibid.*, str. 144.

⁴⁷⁷*Homofobija i internalizovana homofobija u Srbiji*, str. 61.

⁴⁷⁸Dostupno na: <http://www.transserbia.org/resursi/biblioteka/855-lgbt-platforma-2015>. Platformu je potpisalo 7 LGBTI organizacija, a pored toga i YUCOM, NDI, Heartefact Fund i Branioci ljudskih prava, vidi: <https://inserbia.info/today/2015/04/serbia-lgbt-organisations-sign-platform-on-cooperation>

⁴⁷⁹Autori platforme koriste termin LGBTIA2SQQ – lezbejke, gej, biseksualne, transseksualne, transrodne, interseks, aseksualne, 2S (ljudi sa „dve duše“, eng. *two-spirited*), kvir (eng. *queer*) i osobe koje ispituju svoje opredeljenje (eng. *questioning*).

⁴⁸⁰Intervju sa predstavnikom OCD, oktobar 2016.

⁴⁸¹*Homofobija i internalizovana homofobija u Srbiji*, str. 61.

⁴⁸²Komentari učesnika diskusije o nacrtu izveštaja „Biti LGBTI u Srbiji“, održane 28. 11. 2016.

⁴⁸³B. Tepačević et al. Skučimo zajednicu.

⁴⁸⁴Komentari učesnika diskusije o nacrtu izveštaja „Biti LGBTI u Srbiji“, održane 28. 11. 2016.

REPUBLIKA SRBIJA

Empowered lives.
Resilient nations.